

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

Г. П. Щука

**Система професійної освіти
у сфері туризму
в Російській Федерації,
Україні та Республіці
Білорусь**

Монографія

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2012

УДК 378.011.3:388[(470+571)+477+476]
ББК 75.81р3
Щ94

Науковий редактор –

Курило В. С. – доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України

Рецензенти:

Кучерявий О. Г. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Донецького національного університету.

Фоменко Н. А. – доктор педагогічних наук, професор, перший проєктор Київського університету туризму, економіки та права

Виноградова О. В. – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри туризму Донецького національного університету економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського.

Щука Г. П.

Щ94

Система професійної освіти у сфері туризму в Російській Федерації, Україні та Республіці Білорусь : монографія / Г. П. Щука ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 264 с.

ISBN 978-966-617-308-2

У монографії подано комплексну характеристику системи професійної освіти в туризмі, значну увагу приділено процесу її формування в Україні, Російській Федерації та Республіці Білорусь. На основі аналізу державних освітніх стандартів професійної освіти простежується генезис змісту підготовки фахівців сфери туризму.

Видання буде корисним для науковців, викладачів-практиків, представників державних туристських установ та організацій, працевдавців у сфері туризму – усіх, хто зацікавлений у вирішенні кадрових проблем індустрії туризму.

УДК 378.011.3:388[(470+571)+477+476]
ББК 75.81р3

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 4 від 25 листопада 2012 р.).*

ISBN 978-966-617-308-2

© Щука Г. П., 2012
© ДЗ „ЛНУ імені Тараса
Шевченка”, 2012

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	5

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ

1.1. Методологічні аспекти дослідження систем професійної туристської освіти	8
1.2. Теорія та практика професійної туристської освіти: джерела дослідження	27
1.3. Підготовка фахівців сфери туризму: систематизація та адаптація ключових понять дослідження	37
Висновки до розділу 1	54

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТУРИСТСЬКОЇ ОСВІТИ ЯК СИСТЕМИ

2.1. Сутнісні характеристики та структура системи професійної освіти в туризмі	58
2.2. Профілі підготовки, спеціальності та спеціалізації в системі професійної туристської освіти	76
Висновки до розділу 2	97

РОЗДІЛ 3.

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ТУРИСТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ, РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ ТА РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

3.1. Підготовка фахівців сфери туризму в Радянському Союзі	98
3.2. Формування національних систем професійної туристської освіти в Україні, Російській Федерації та Республіці Білорусь ...	109
Висновки до розділу 3	125

РОЗДІЛ 4.
ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ,
РОСІЇ, БІЛОРУСІ

4.1. Основні принципи формування змісту професійної туристської освіти в Україні, Росії, Білорусі	127
4.2. Генезис змісту середньої ланки професійної освіти у сфері туризму	147
4.3. Генезис змісту вищої ланки професійної освіти у сфері туризму	154
Висновки до розділу 4.	176

РОЗДІЛ 5.
ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
В ТУРИЗМІ В УКРАЇНІ, РОСІЇ, БІЛОРУСІ

5.1. Проблеми функціонування систем професійної освіти у сфері туризму	179
5.2. Можливості використання досвіду підготовки фахівців сфери туризму в Росії та Білорусі в практиці вітчизняної туристської освіти	203
Висновки до розділу 5.	209

ПІСЛЯМОВА 212

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 216

ПЕРЕДМОВА

Актуальність проблеми підготовки висококваліфікованих фахівців для вітчизняної сфери туризму зумовлено стрімким розвитком світового туризму й високою конкурентоздатністю туристської індустрії нашої країни. На сучасному етапі туризм являє собою глобальне соціально-економічне явище, яке впливає на економіку багатьох країн. За рентабельністю туристська індустрія лише незначною мірою поступається автомобілебудуванню, видобутку енергоносіїв та високотехнологічному сектору. Туризм став чинником стабілізації світового господарства, здатним перетворити на благо географічне положення країни та її природно-кліматичні ресурси й культурно-історичні пам'ятки, надати десятки мільйонів робочих місць, підвищити рівень життя громадян та ін.

Сьогодні сфера туризму надає до 70% робочих місць в економіці, а в деяких країнах більше 60% працездатного населення зайнято саме в цій галузі. За інформацією Всесвітньої туристської організації, пряма зайнятість у сфері туризму й готельного бізнесу становить близько 80 млн. робочих місць, а разом з працівниками суміжних секторів близько 200 млн. місць.

Соціально-економічні процеси свідчать про те, що попит на туристські послуги став регулярним, стійким, останнім часом він вирізняється високими вимогами споживачів до якості обслуговування. За прогнозами фахівців, до 2020 р. кількість туристів у світі досягне 1,6 млрд. осіб, що актуалізує проблему кадрового забезпечення. Туристський ринок потребує фахівців із широким світоглядом, здатних забезпечувати високий рівень обслуговування, комплексно вирішувати різноманітні професійні завдання, використовуючи широкий спектр знань і вмінь.

З іншого боку, Україна на світовому туристському ринку продовжує залишатися в ролі донора. Проблема розвитку внутрішнього та в'їзного туризму в країні значною мірою пов'язана з підвищен-

ням конкурентоздатності регіональних туристських продуктів, вагомим складником якої є якість туристського обслуговування. Популяризація та затребуваність туристських дестинацій підвищує вимоги до рівня професійної підготовки фахівців. Отже, одночасно з формуванням сфери туризму як самостійної галузі економіки повинна формуватися національна система професійної туристської освіти.

З метою кадрового забезпечення сфери туризму в державі було започатковано напрям підготовки „Туризм” з трьома спеціальностями; відкрито туристські спеціалізації в рамках інших напрямів підготовки, створено мережу навчальних закладів різних рівнів акредитації, які здійснюють підготовку фахівців цієї сфери. Разом з тим, питання кадрового забезпечення галузі до цього часу залишається відкритим. Це спонукає до глибокого аналізу теорії та практики вітчизняної системи професійної туристської освіти.

Історія розвитку вітчизняної системи професійної туристської освіти нетривала: вона нараховує лише близько десяти років. Відсутність власного досвіду підготовки фахівців цієї сфери та процеси глобалізації, які відбуваються на світовому туристському ринку, спонукали вітчизняних дослідників вивчити досвід організації професійної туристської освіти, насамперед країн-лідерів: Швейцарії, Великобританії, Франції, США та ін. Натомість ми зосередилися на вивченні систем професійної туристської освіти в Російській Федерації та Республіці Білорусь, державах, які не лише належать до провідних туристських країн світу і є донорами на світовому туристському ринку, але й за деякими позиціями поступаються Україні.

Це рішення зумовлено кількома чинниками. По-перше, досвід підготовки фахівців сфери туризму в провідних туристських країнах дуже цікавий, проте мало прийнятний в умовах нашої держави. До такого висновку дійшли більшість вітчизняних туризмологів, підкреслюючи, що зарубіжний досвід завжди був пов'язаний із завданнями розвитку всесвітнього туристського ринку, на якому Україна виконує роль донора: туризм використовують як канал валютних трансферів [327, с. 47]. По-друге, зарубіжна система підготовки фахівців базується на тісній співпраці навчальних закладів з туристськими підприємствами. В основному це міжнародні корпорації й готельні

ланцюги, які не лише визначають вимоги до професійної компетенції майбутніх фахівців, але й забезпечують необхідний рівень їхньої практичної підготовки. В Україні на сьогодні підприємства такого рівня відсутні.

Водночас, російська й білоруська системи професійної підготовки фахівців сфери туризму подібні до вітчизняної: вони будувалися на залишках єдиної колись радянської системи підготовки кадрів, мали схожі завдання: підготувати спеціалістів, які зможуть гідно представити національний турпродукт на світовому туристському ринку; їхній розвиток відбувався синхронно.

Ураховуючи, що система підготовки фахівців сфери туризму в Україні все ще перебуває на стадії формування (тривають дискусії щодо змісту підготовки фахівців, навчально-методичного та кадрового забезпечення, не визначено освітньо-кваліфікаційні характеристики майбутніх фахівців, залишаються спірними запропоновані спеціалізації та ін.), а провідною формою змін у ній є реформи, варто проаналізувати досвід Росії й Білорусі, що дасть можливість осмислено підійти до організації власної системи підготовки фахівців сфери туризму та уникнути помилок і прорахунків колег.

Отже, порівняння систем професійної туристської освіти Російської Федерації, Республіки Білорусь та України дозволяє, з одного боку, виявити спільне, повторюване, необхідне й закономірне, з іншого – якісно відмінне та відкриває нові можливості для визначення не лише позитивного досвіду, рекомендованого до впровадження, але й негативного, що дозволить уникнути багатьох негараздів. Крім того, усі три країни працюють у одному сегменті і конкуренція часто відбувається за одного й того ж туриста. Поліпшення ефективності підготовки кадрів може дати перевагу одній з країн. Сподіваємося, що представлене дослідження зацікавить усіх, кому не байдужі проблеми кадрового забезпечення сфери туризму, настановне на роздуми й дасть поштовх для майбутнього успішного розвитку вітчизняної системи професійної освіти в туризмі.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ

1.1. Методологічні аспекти дослідження систем професійної туристської освіти

Успішність проведення дослідження та об'єктивність отриманих результатів значною мірою зумовлено відповідністю використаних принципів і методів пізнання меті цього проекту та його завданням, що підкреслює важливість першого етапу – формування його методології.

Методологію (з грец. *methodos* – шлях дослідження чи пізнання, теорія, вчення та *logos* – слово) в широкому контексті трактують як філософську вихідну позицію наукового пізнання, загальну для всіх наукових дисциплін [338, с. 365]; у вузькому – як теорію наукового пізнання в конкретній науковій дисципліні [15, с. 54].

Незважаючи на різноманітність методологічних підходів, процедур і технік, на думку Є. Заір-Бек, у чому ми з нею погоджуємося, методологія дослідження повинна: визначати, яка інформація нам потрібна; указувати на найприйнятніші джерела інформації; дозволяти критично оцінювати зібрану інформацію; окреслювати структуру дослідження; аналізувати потенційно слабкі та сильні боки вибраної структури дослідження [94].

Метою нашого дослідження є вивчення досвіду підготовки фахівців сфери туризму в Російській Федерації та Республіці Білорусь і виявлення того, наскільки й у яких формах можливо використати зарубіжний досвід у вітчизняній системі професійної туристської освіти. У цьому випадку методологія не лише забезпечує об'єктивність і достовірність отриманої інформації про системи професійної туристської освіти в Росії та Білорусі, але й допомагає визначити шляхи перетворення вітчизняної системи професійної туристської освіти. Отже, ми розглядаємо методологію також як „вчення про метод пізнання та перетворення світу” [337], а мето-

дологічний проект створюємо на основі методології порівняльної педагогіки.

Порівняльна педагогіка – відносно молода галузь педагогічної науки. Здійснений нами аналіз наукових доробок відомих теоретиків-компаративістів у педагогіці Є. Бражник, Б. Вульфсона, А. Джу-ринського, З. Малькової, А. Сбруєвої та ін. [357] показав, що сьогодні відбувається переосмислення її предмета й завдань, перегляд функцій. Не втратили актуальності висновки вітчизняних і зарубіжних дослідників, які стверджували, що власні методи порівняльної педагогіки не цілком досліджено (Є. Заір-Бек [94]), сучасна порівняльна педагогіка вирізняється деякою методологічною невизначеністю (М. Ваховський [25, с. 13]) та знаходиться в процесі її початкового розвитку (В. Андрєєв [6, с. 31]).

Це змусило нас звернутися до методології компаративістики й розглянути можливість застосування компаративного підходу, котрий, на думку Е. Маркаряна та Ю. Каганова, є відносно самостійним, систематично організованим способом дослідження, у якому порівняння слугують для досягнення специфічних цілей пізнання [110, с. 252].

Російський правознавець О. Тихомиров визначив вимоги до проведення компаративного аналізу, які, на нашу думку, може бути використано й у туризмології:

- правильний вибір і коректна постановка цілей;
- правильне визначення ознак порівнюваних явищ;
- виявлення ступеня подібності та відмінності явищ і процесів;
- розробка й застосування критеріїв оцінки подібності, відмінностей і непорівнянності явищ;
- визначення результатів компаративного аналізу й можливостей їх використання [314, с. 54].

І. Тагунова, розділяючи точку зору Х. Ноа, стверджує: «щоб дослідження можна було назвати порівняльним, слід дотримуватися двох взаємозалежних умов: відомості з проблеми слід збирати на узагальненому рівні; аналіз необхідно проводити на системному рівні» [312, с. 140].

Ю. Каганов зауважує, що коректність порівнянь і науковість дослідження можна забезпечити, окрім іншого, за умови дотримання

схеми Н. Карташова, яка є вихідною для аналізу структури елементарного акту порівняння:

- об'єкт, який піддають порівнянню;
- об'єкт, з яким порівнюють перший об'єкт;
- підстава порівняння – властивість, за якою порівнюють об'єкти;
- висновок з порівняння [110, с. 255].

Розробляючи модель власного наукового дослідження, ми застосовуємо арсенал усіх виділених Е. Юдіним [370, с. 41 – 44] рівнів сучасної методології: філософського, загальнонаукового, компаративістського, педагогічного, порівняльно-педагогічного, – і керуємося принципом доцільності, який передбачає, що концептуальні основи всіх представлених теорій повинні мати подібний зміст та ідеї, а форми й способи пізнання відповідати завданням дослідження.

Узявши за основу традиційний поділ процесу організації та проведення наукового дослідження на три фази [168, с. 113], ми отримали таку модель власного дослідження:

1. Проектування дослідження.

• Підготовчий етап:

- реалізація традиційної схеми проектування дослідження: задум – виявлення протиріччя – постановка проблеми – визначення об'єкта та предмета дослідження (за А. Новіковим);
- визначення можливості й доцільності порівняння;
- систематизація та адаптація понять.

• Розробка концептуальної рамки дослідження:

- визначення підходу (теорії), на основі якого буде здійснено дослідження;
- визначення основних елементів порівняння; оформлення їх у вигляді структуроутворюючих елементів моделі дослідження;
- визначення принципів і змісту дослідження.

2. Проведення дослідження.

• Відбір, вивчення й опис інформації.

• Порівняння отриманих даних між собою (за методом дуального порівняння В. Андрєєва):

- взаємне виключення елементів, які збігаються;

- визначення „третього в порівнянні” на основі виокремлення загального та специфічного в досліджуваному;
- зіставлення „третього в порівнянні” – простеження взаємозв’язків у структурі, які його детермінують.

Ї Інтерпретація.

3. Рефлексія результатів дослідження.

Очевидно, що виділення таких етапів має умовний характер, оскільки в процесі роботи з’являється нова інформація, яку необхідно зіставити з отриманою раніше; проміжні результати, які співвідносимо з вихідними свідченнями, – це зумовлює необхідність коригування ходу дослідження.

Перша фаза, проектування дослідження, містить два етапи: підготовчий та розробку концептуальної рамки дослідження. Підготовчий етап передбачає реалізацію традиційної схеми проектування, детально охарактеризовану А. Новіковим: задум – виявлення протиріччя – постановка проблеми – визначення об’єкта та предмету дослідження [168, с. 113].

Порівняльний характер нашого дослідження передбачає визначення на цьому етапі *можливості й доцільності здійснення порівняння*. В. Андреев підкреслює, що це одна з головних проблем компаративістики [6, с. 21]. Вибір об’єктів порівняння, на думку Ю. Каганова, не можна зробити без попереднього зіставлення, метою якого є не вироблення остаточних висновків, а лише визначення доцільності порівняння [110, с. 256].

Традиційно в порівняльній педагогіці, відповідно до концепції Б. Вульфсона, вважають зіставними системи тих країн, які, попри всі їхні особливості, мають схожі історико-культурні традиції та рівень соціально-економічного розвитку [42, с. 73].

Як було відзначено, традиційний підхід до проектування змісту туристської професійної освіти шляхом освоєння відповідного соціального досвіду для цієї галузі є малопродуктивним, на користь цієї думки свідчить наявність достатньої кількості ґрунтовних досліджень з проблем організації процесу підготовки фахівців сфери туризму за кордоном (Л. Кнодель, Л. Польова, Т. Сокол, Л. Чорна та ін.) та відсутність запровадження їхніх результатів на практиці.

Принцип доцільності порівняння спонукав нас виділити ті країни,

які мають подібні до України історико-культурні традиції й такий самий рівень соціально-економічного розвитку, вирішують ті самі проблеми, організовуючи систему професійної освіти в туризмі. Крім того, подібність стартових умов і фінансової спроможності та синхронність розвитку систем професійної туристської освіти Російської Федерації, Республіки Білорусь та України відкривають нові можливості для визначення не лише позитивного досвіду, рекомендованого до впровадження, але й негативного, що дасть можливість уникнути багатьох негараздів.

Наступним кроком є *систематизація та адаптація ключових понять дослідження*. Науковці звертають увагу на потребу дотримуватися в компаративістських дослідженнях такої методологічної умови, як попереднє складання тезауруса понять і визначень, котрі буде застосовано в дослідженні. Це зумовлено багатозначністю й неадекватністю дефініцій, які використовують під час вивчення зарубіжних систем освіти. На щастя, російські, білоруські та українські науковці послуговуються однаковими термінами й дефініціями, і різні підходи в трактуванні понять спричинено не місцем проживання, а науковою позицією автора.

Натомість, ускладнення в процесі нашого дослідження можливі через багатоваріантність у визначенні таких ключових понять, як „туризм”, „індустрія туризму”, „сфера туризму”, „туристська діяльність”, „фахівець сфери туризму”, „туристська освіта”, „професійна туристська освіта”. Тому ми визначаємо концептуальну рамку дослідження, беручи за основу модель „динамічної контекстуалізації” К. Аллеманн-Гіонда, відповідно до якої спочатку виділяють контекст проблеми, потім принципи та зміст дослідження [94].

Ми розглядаємо поняття „туризм”, „сфера туризму”, „туристська індустрія”, „туристська діяльність” та ін. в контексті нашого дослідження – стосовно організації системи професійної туристської освіти. При цьому визначені в ході контекстуалізації ключові поняття дослідження ми не абсолютизуємо, а розглядаємо як одне з можливих трактувань у заданому контексті дослідження.

Розробка концептуальної рамки дослідження передбачає визначення методологічного підходу, на основі якого буде здійснено дослідження. У порівняльній педагогіці немає єдності науковців у

цьому питанні, тому, визначаючи методологічний підхід власного дослідження, ми дотримуємося рекомендацій Н. Іпполітової:

- вибрані методологічні підходи повинні цілком відповідати меті й завданням дослідження;
- необхідно використовувати кілька підходів, які відповідають одному чи кільком рівням методології;
- не слід застосовувати взаємовиключні підходи;
- методологічні підходи повинні доповнювати один одного [107, с. 14].

Наше завдання полягає в порівнянні систем професійної туристської освіти різних країн, які існують одночасно в різному просторовому вимірі. Ми поділяємо думку А. Сбруєвої, що осмислення розгортання освітнього процесу в просторі, у співвідношенні з іншими цивілізаціями й регіонами забезпечує використання в порівняльно-педагогічних дослідженнях синхронного підходу [291, с. 28]. М. Ваховський також сутність синхронного підходу вбачає в тому, що „він передбачає вивчення, аналіз, порівняння, пояснення й інтерпретацію педагогічних явищ, які існують одночасно в різному просторовому вимірі” [25, с. 24].

Водночас, результативність синхронного підходу та об’єктивність отриманих під час порівняння результатів забезпечено правильною визначенням одиниць порівняння й достатньою кількістю інформаційних матеріалів, що, своєю чергою, залежить від глибини вивчення процесу підготовки фахівців сфери туризму в кожній із досліджуваних країн.

На користь цієї думки свідчать результати досліджень Ю. Каганова та В. Андрєєва. Так, Ю. Каганов установив, що порівнянню піддаються не самі об’єкти як такі в їхній якісній цілісності, а об’єкти як системи аналітично розчленованих властивостей і відношень [110, с. 252]. В. Андрєєв довів, що порівняння педагогічних явищ стає можливим лише за умови розгляду їх як частини системи освіти, а системи освіти як сукупності соціокультурних взаємодіючих сил; тільки комплексний підхід до проблеми забезпечує отримання базових відомостей [6, с. 33].

Отже, ідеться про необхідність застосування системного підходу, оскільки наше дослідження передбачає не вивчення окремих інва-

ріантно-інтегративних аспектів освітнього процесу, а комплексне дослідження систем професійної туристської освіти трьох країн в їхній цілісності, внутрішніх і зовнішніх зв'язках. Крім того, відповідно до теорії систем А. Уємова, несистемне дослідження системи значно зменшує його теоретичну та практичну значимість [321, с. 20].

Системний підхід має різні способи практичного використання. Так, Е. Юдін пропонує три етапи вивчення об'єкта як системи: параметричний, морфологічний та функціональний [371, с. 150 – 153]. Відповідно до концепції М. Кагана, вивчення системи необхідно здійснювати в трьох її площинах: предметній, функціональній та історичній [109, с. 250]. О. Авер'янов розробив власну послідовність прийомів системного пізнання: вивчення об'єкта діяльності як системи; визначення складу, структури та організації елементів і частин системи, визначення основних зв'язків між ними; визначення зовнішніх зв'язків системи, виділення головних із них; визначення функції системи та її ролі серед інших систем; аналіз діалектики структури та функцій системи; визначення на цій основі закономірностей і тенденцій її розвитку [2].

Розпочинаючи власне дослідження систем професійної туристської освіти, ми керуємося рекомендацією Б. Вульфсона, який наголошував на необхідності в порівняльно-педагогічних дослідженнях розпочинати систематизацію та аналіз кількісних відомостей про розвиток освіти в масштабах країн з квантифікації – кількісного визначення основних елементів досліджуваної структури [41; 43]. Водночас зауважуємо, що професійна туристська освіта – це складна система, яка містить значну кількість елементів, наприклад, А. Метешкін та К. Метешкін лише один її складник, систему „вища школа”, інтерпретують як багаторівневу піраміду, кожен рівень якої складається з множини складних підсистем, які, своєю чергою, мають також складну ієрархічну структуру: I рівень – формування вимог до напрямів і спеціальностей підготовки; II – формування вимог до структури знань; III – формування вимог до змісту знань; IV – нейронний рівень засвоєння знань і перетворення їх на вміння [157].

Отже, порівняння систем професійної туристської освіти можливе лише у випадку їх редукції (зведення складного до простого), проте спрощення складної системи, у чому ми цілком поділяємо

погляди В. Горб, можливе лише на основі виділення її параметрів, які визначають основні характеристики та впливають на напрямок розвитку [48, с. 32].

Цю проблему, на нашу думку, має бути вирішено шляхом визначення концепту дослідження, де концепт (за А. Уємовим) – тип розуміння системи, вибір якого пов'язаний з характером поставлених завдань і тими методами, які застосовують для їх вирішення [321, с. 126].

Для нашого дослідження актуальним є визначення змісту та організації процесу підготовки фахівців сфери туризму в кожній із досліджуваних країн, управління цим процесом. Зміст підготовки визначаємо за галузевими стандартами, навчальними планами й робочими програмами дисциплін, їх аналіз дасть можливість дослідити, як здійснюють професійну підготовку в аналізованих країнах. Ознайомлення з нормативно-правовою документацією, яка діє в системі освіти кожної країни, дозволяє порівняти рівень впровадження принципів ступеневості, неперервності, наступності в системі професійної туристської освіти в кожній із держав. Останнім елементом порівняння визначаємо управління цим процесом і контроль за якістю функціонування системи професійної освіти в туризмі.

У зв'язку з цим ми спираємося на структуру професійної освіти, яку розробила О. Максимова, виділивши організаційний, змістовий, управлінський елементи [154, с. 228]. При цьому організаційний елемент розглянуто як сукупність навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців сфери туризму. Змістовий елемент – як мету та функції професійної туристської освіти різних ОКР, освітній стандарт, моделі фахівця та ін. Управлінський елемент поєднує механізми управління та фінансування навчальних закладів, участь держави, громадських організацій і приватних осіб у цих процесах, урядові реформи тощо.

Водночас, у цьому випадку кожен виділений нами елемент системи професійної освіти в туризмі сам є системою, щоправда, нижчого порядку. Тому в кожному з названих елементів необхідно встановити одиниці порівняння. Адже, як цілком справедливо стверджує Р. Пруль, жодне порівняння неможливе доти, доки не знайдено придатні для зіставлення підстави: порівняння й вимірювання по-

казників однотипних освітніх закладів необхідно здійснювати у формі зіставлення порівнюваних факультетів і програм [283, с. 78].

Організацію процесу підготовки фахівців сфери туризму в системі професійної туристської освіти досліджуваних країн, уважаємо, може бути охарактеризовано за рахунок зіставлення наявної мережі навчальних закладів, які реалізують програми підготовки фахівців сфери туризму, форм і методів організації навчального процесу та рівня забезпечення наступності й неперервності в системі професійної туристської освіти.

Основними нормативними документами, які забезпечують таку організацію навчально-виховного процесу, є галузеві стандарти, навчальні плани, робочі програми, програми практик. Саме вони будуть одиницями порівняння під час зіставлення змісту підготовки фахівців сфери туризму.

Що стосується дослідження управлінського елемента в системі професійної туристської освіти, то, на нашу думку, у зв'язку з тим, що ця система штучна, „рукотворна”, створена тоді, коли в ній з'явилася потреба, а більшість процесів, які в ній відбуваються, зумовлено іншими системами й суспільством загалом як безпосередньо, так і на рівні відповідних правил і приписів, ми повинні вийти за межі структури самої системи.

Відповідно до теорії систем (В. Садовський, Б. Юдін), будь-яка досліджувана система являє собою елемент системи вищого порядку. Відкритість системи професійної освіти в туризмі зумовлює наявність у ній значної кількості зовнішніх зв'язків, рівень впливу яких різний: ефективність розвитку й функціонування системи професійної туристської освіти залежить від політичного та соціально-економічного розвитку держави загалом, державної політики в галузі освіти й туризму, позиції держави на світовому туристському ринку та ін. Нам необхідно визначити основні із цих зв'язків.

Провідний російський туризмолог І. Зорін, досліджуючи систему професійної туристської освіти, дійшов висновку, що вона не створює власного простору, її характеризує лише положення в системі тримірною (професійний, освітній і туристський) простору [102, с. 221]. Цю концепцію ми детально розглянемо пізніше, зараз визначаємо

лише, що управління цією системою з боку держави опосередковане: відбувається через надсистеми, складником яких вона є.

Розвиток туристського простору в досліджуваних державах регулюють відповідні галузеві закони та національні програми розвитку туризму. Тому одиницею порівняння будуть ці закони й програми в тому контексті, як вони вирішують кадрові проблеми індустрії туризму.

Професійний простір у туризмі представлено державними класифікаторами видів економічної діяльності, класифікаторами професій і занять, довідниками кваліфікаційних характеристик професій працівників. Отже, це буде наступна група одиниць порівняння.

Щодо освітнього простору, то туристська освіта як складова частина професійної освіти, розвивається відповідно до освітньої політики, яку провадить держава, тому одиницями порівняння ми визначили національні закони про освіту (зокрема такі статті, як: управління освітою, державні стандарти освіти, наукове й методичне забезпечення освіти, структура освіти, освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні та ін.), державні класифікатори напрямів і спеціальностей підготовки та постанови національних міністерств освіти, відповідно до яких відбуваються процеси реорганізації в системі професійної туристської освіти.

Контроль за якістю функціонування системи здійснюють шляхом установлення вимог до організації навчального процесу, що перевіряють за допомогою процедур ліцензування й сертифікації, та вимог до рівня знань випускників, що перевіряють державні екзаменаційні комісії. Отже, це будуть наступні одиниці порівняння.

Водночас, установлення, вивчення й зіставлення складових елементів систем професійної туристської освіти досліджуваних держав не забезпечують повну характеристику процесу підготовки фахівців сфери туризму. Для повноти дослідження необхідно встановити як взаємозв'язки між елементами самої системи, так і механізми її взаємодії з надсистемами, оскільки кожна з цих надсистем має власні закони будови, розвитку, функціонування, кожна з них по-своєму впливає на досліджувану систему, тому результати їхнього сукупного впливу, ураховуючи ще й чинник випадковості, прогнозувати дуже складно.

Крім того, щоб визначити перспективний, з погляду вітчизняної системи професійної освіти в туризмі, досвід підготовки фахівців сфери туризму за кордоном, необхідно встановити рівень (етап) розвитку кожної з досліджуваних систем, зіставити їх, визначаючи положення кожної стосовно іншої.

Це завдання вирішуємо за допомогою застосування діахронного підходу, який дозволяє дослідити розвиток системи професійної освіти в туризмі: як вона формувалася, які етапи пройшла у її розвитку, виявити, які концепції, ідеї щодо її організації виникали, якими є джерела цих ідей, порівняти не лише самі концепції, але й етапи їхнього розвитку. Діахронний підхід дає можливість простежити спільне й відмінне складових компонентів, їхні зміни, виявити, у чому полягала обмеженість чи однобокість колишніх концепцій, які елементи перейшли в нові концепції. Це дозволяє краще зрозуміти сучасний стан і проблеми розвитку досліджуваних об'єктів.

Отже, у своєму дослідженні ми застосовуємо комплексний підхід, який містить системний, синхронний і діахронний підходи. У рамках системного підходу, аналізуючи професійну туристську освіту кожної країни як системи, ми використовуємо системно-компонентний (для визначення елементів системи), системно-структурний (для визначення зв'язків між елементами системи), системно-функціональний (для визначення функцій системи, заданих соціальним замовленням) та системно-історичний (у дослідженні процесу становлення професійної туристської освіти як системи) методи. На етапі порівняння діалектики досліджуваних систем звертаємося до синхронного й діахронного підходів.

Реалізація системного підходу традиційно пов'язана зі створенням моделей досліджуваного об'єкта. На необхідності оформлення інтерпретаційних моделей під час проведення порівняльних досліджень наголошує і Є. Заїр-Бек [94]. А. Кузнєцова стверджує, що метод моделювання може бути застосовано на всіх рівнях дослідження, вихідним початком моделювання слугує постановка мети, яка визначає тип моделі та її призначення [146, с. 107].

У нашому дослідженні модель – штучно створений об'єкт у вигляді схем, які подібні до досліджуваного об'єкта та відображають, відтворюють у простішому й узагальненому вигляді структу-

ру, властивості, взаємозв'язки й відношення між елементами цього об'єкта, – має бути основою для дослідження системи професійної туристської світи, тому передбачає виділення елементів, які є одиницями порівняння, їхньої внутрішньої організації та способів взаємодії; функцій, виконуваних досліджуваною системою; шляхів її виникнення та перспектив розвитку. При цьому її основними елементами мають бути суб'єкти, які відіграють вирішальну роль у здійсненні процесу підготовки фахівців сфери туризму в організаційному й функціональному планах, а також у планах цілепокладання та ресурсозабезпечення. Як наслідок ми отримуємо багаторівневе моделювання.

Розробка концептуальної рамки дослідження передбачає виділення його методологічних принципів. Головними методологічними принципами, на яких базуватиметься наше трактування явищ, фактів, подій, обрано:

- *принцип об'єктивності* (вивчення об'єктивних закономірностей, які визначали формування й розвиток систем професійної освіти в туризмі; дослідження процесу підготовки фахівців сфери туризму в його багатогранності та суперечливості);
- *принцип детермінізму* (визначення причин як сукупності обставин, які передують досліджуваній події чи явищу й викликають їх);
- *принцип відповідності* (використання теорій і концепцій, справедливості яких експериментально встановлено для процесу підготовки фахівців сфери туризму);
- *принцип системності* (вивчення процесу підготовки фахівців сфери туризму як системи, установлення зв'язків між елементами системи, визначення тих із них, які є системотворчими; виявлення структури й організації системи, основних принципів управління нею);
- *принцип усебічності* (комплексний підхід до вивчення системи професійної освіти в туризмі);
- *принцип історико-часової корекції* (урахування тієї політичної й соціально-економічної ситуації, у якій формувалися системи професійної освіти в туризмі);
- *принцип науково-дослідницької ексклюзивності* (суто нау-

ково-дослідницька спрямованість пошуку, свобода від традиційних на сьогодні установок);

- *принцип ретроспективно-прогностичної спрямованості* дослідження (вивчення історії становлення систем професійної туристської освіти з метою визначення перспектив майбутнього розвитку).

До названих принципів ми додаємо також принципи, виділені Б. Вульфсоном, З. Мальковою та Є. Бражник, як основні для порівняльно-педагогічного дослідження:

- принцип діалектичного підходу до розгляду різноманітного досвіду зарубіжних країн;

- принцип конструювання інтегрованого знання з актуальних проблем сучасної дидактики на основі концепції цілісного освітнього процесу;

- принцип відповідності відбору методів і технологій освіти об'єктивній логіці розвитку дидактики та її науковим методам пізнання;

- принцип відповідності практичної реалізації узагальнених знань, отриманих порівняльною педагогікою, цілям російської школи (у нашому випадку, вітчизняної системи професійної туристської освіти) та умовам її розвитку [20].

У процесі роботи ми, безумовно, звертаємося до таких методів дослідження: вивчення офіційних документів, статистичних даних, документальних і науково-педагогічних джерел; спостереження, бесіди та інтерв'ю, методів математичної та статистичної обробки даних, структурного та конструктивно-генетичного методів – саме їх А. Сбруєва виділяє як провідні методи порівняльно-педагогічних досліджень [291, с. 28 – 30].

Також у роботі використовуються й інші методи, які активно застосовують у порівняльних дослідженнях:

- *описовий* метод – передбачає точність та об'єктивність, групування, систематизацію й інтерпретацію фактів, накопичення необхідної та достатньої інформації для аналізу; визначення типового й одиничного в системі освіти; динаміку цього методу виражено в послідовному зростанні питомої ваги дослідницького начала;

- *історичний* метод – передбачає аналіз генезису й особливос-

тей розвитку педагогічних проблем, сприяє глибокому розумінню сучасного стану досліджуваного педагогічного явища;

- *соціологічний* метод – передбачає оцінку відповідності організації освіти потребам розвитку конкретного суспільства;

- *статистичний* метод – передбачає аналіз та інтерпретацію кількісних показників освіти;

- метод *порівняння* – передбачає на основі зіставлення конкретних показників виявлення загальних і специфічних характеристик систем професійної туристської освіти досліджуваних держав.

Окресливши рамки дослідження й визначивши одиниці порівняння, переходимо до другої частини дослідження – збирання, вивчення й опису фактів.

Логіку другої частини дослідження зумовлено його змістом. У порівняльній педагогіці дослідникові необхідно самому збирати первинну інформацію. Уважають, що порівняльні дослідження мають відображати основні академічні показники й повинні спиратися на узгоджені визначення, актуальні й старанно перевірені відомості, концепції та ідеї, які отримали схвалення серед наукової громадськості досліджуваної країни. Так, Б. Вульфсон і К. Олівер відзначають, що своєрідність ролі порівняльної педагогіки полягає в тому, що дослідник отримує інформацію переважно не з перших рук, а вже з наявних джерел [40; 239].

Якщо ж дослідник самостійно збирає інформацію, він може надмірно захопитися фактичним матеріалом, що призводить до описовості й може зашкодити теоретичному осмисленню досліджуваних проблем. Водночас, як зауважує В. Прокопцов, здебільшого компаративіст не чекає, поки інші дослідники забезпечать його ретельно підібраним вихідним матеріалом, готовим для порівняння, він його накопичує сам [280].

Тематика нашого дослідження спонукає нас до самостійного збирання первинних відомостей, оскільки ґрунтовні дослідження систем професійної туристської освіти Республіки Білорусь взагалі відсутні, Російської Федерації представлені здебільшого науковою школою В. Квартальнова, яка акумулює досвід РМАТ, хоча й передовий, але не єдиний, України – єдиною роботою В. Федорченка, опублікованою у 2005 р. З огляду на це в нашому дослідженні пе-

редбачено вивчення автентичних офіційних матеріалів міністерств освіти та інших органів управління освітою, документації навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців сфери туризму; статистичних даних; результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних туризмологів, інформації наукових видань педагогічної тематики. Цілком очевидно, що всі досліджувані нами процеси відбуваються в сьогоденні й не отримали потрібної рефлексії, в окремих випадках бажаний рівень просто декларують, висловлені ідеї не мають достатнього теоретичного підґрунтя, проте завдяки створеному значному порівняльному фонду стає можливим розмістити виявлені основні чинники відповідно до вибраної області порівняння.

Наступний крок – опис зібраних фактів. На думку теоретиків, однією з проблем представлення знайденого матеріалу є визначення оптимального співвідношення між викладенням фактів та їхньою аналітичною інтерпретацією. Б. Вульфсон указує на наявність протиріччя: надмірне захоплення фактологією, позитивістський „культ факту” заважає теоретичному осмисленню досліджуваних проблем. З іншого боку, таке осмислення буде плідним лише в тому випадку, якщо воно базується на глибокому вивченні конкретних фактів і явищ [41, с. 130]. Разом з тим, обійтися без описової оповіді, як відзначає М. Ваховський, неможливо, оскільки в будь-якому історико-педагогічному дослідженні необхідно передусім викласти фактичний матеріал, і лише в цьому випадку можливі аналітичні процедури [25, с. 25]. Уважаємо це твердження справедливим і для порівняльно-педагогічних досліджень.

У зв'язку з тим, що не існує загальноприйнятої пропорції, яка б регулювала співвідношення між викладенням фактів та їхнім аналізом, основну увагу ми приділяємо характеристиці зарубіжних систем професійної туристської освіти, оскільки вітчизняна нам більш відома; порівняльному аналізу, поясненню й інтерпретації отриманої інформації, при цьому аналіз загальновідомих вітчизняних нормативно-правових актів з проблем освіти, опис педагогічних ідей, явищ і процесів, який здійснено нами в публікаціях, ми подаватимемо в компактному вигляді з посиланням на джерело.

Наступним етапом після вивчення й опису зібраного матеріалу

в порівняльно-педагогічних дослідженнях науковці виділяють порівняння, проте ми, слідом за М. Ваховським, вважаємо, що процес порівняння повинен передбачати також пояснення та інтерпретацію [25, с. 25]. Розглянемо основні вимоги до процесів порівняння та інтерпретації, які існують у сучасній науці.

Філософський словник дає таке визначення порівняння: це пізнавальна операція, за допомогою якої на підставі деякої фіксованої ознаки – підстави порівняння – установлюють тотожність (рівність) чи відмінність об'єктів (речей, властивостей та ін.) шляхом їх попарного зіставлення [339]. Отже, головною метою будь-якого порівняння є виявлення подібності та різниці в досліджуваних об'єктах. На основі цього розрізняють порівняння повне й неповне. При повному порівнянні здійснюють обидві операції (ототожнення й розрізнення); при неповному – тільки операцію ототожнення.

Водночас ми вважаємо, що необхідно реалізувати й інші функції порівняння, які виділяє Ю. Каганов [110, с. 254]: евристичну, описову, аналітичну, парадигмальну. Евристична функція порівняння полягає в тому, що воно дозволяє виявити ті проблеми й питання, які неможливо було виявити без компаративного аналізу; описова дозволяє виявити специфіку окремих явищ; аналітична – пояснити деякі ситуації; парадигмальна – реконструювати типологію розвитку суспільства.

Центральною теоретико-методологічною проблемою порівняльно-педагогічних досліджень, на думку Б. Вульфсона, має бути співвідношення загального, особливого й одиничного [42, с. 62]. Компаративістика намагається насамперед виявити загальне, оскільки сучасне життя висуває комплекс подібних вимог до системи освіти різних країн; деяка подібність наявна й у пошуках вирішення низки загальних проблем. Але концентрація уваги на загальне зовсім не знімає завдання досконалого вивчення особливого [41, с. 121 – 122].

Прагматичний аспект порівняльно-педагогічних досліджень В. Андреев убачає в розробці рекомендацій щодо поліпшення вітчизняної педагогіки й освітньої практики, накопичення банку даних про системи освіти інших країн [6, с. 21]. За такої умови порівняння постає, по-перше, як форма відбиття найзагальніших властивостей і

відношень об'єктивної дійсності й, по-друге, як засіб пізнання тих самих властивостей і відношень.

Більшість дослідників, за спостереженням В. Андрєєва, здійснюючи порівняльний аналіз, користуються моделлю елементарного ситуативного первинного порівняння, у якій взаємодія педагогічних феноменів відбувається одноразово й має переважно випадковий характер [там само, с. 32].

Натомість систематичне порівняння, на думку В. Андрєєва, передбачає уточнення гіпотези, яка є вихідною точкою визначення „третього в порівнянні”, спеціальну постановку завдань у методологічному обґрунтуванні. „Третє в порівнянні” визначають після встановлення загального та специфічного в досліджуваному. Це, на думку В. Андрєєва, і є „початком, власне, порівняння”, адже завдяки безпосередньому протиставленню стає можливим виявити закономірності, на яких фіксують зовнішні соціокультурні та внутрішні антропологічні підстави [6, с. 32].

Модель порівняльно-педагогічного дослідження, розроблена В. Андрєєвим, містить такі етапи:

- опис – визначення мети, змісту, методів, засобів, організаційних форм педагогічної теорії та практики;
- інтерпретація – аналіз, синтез педагогічних явищ, фактів, умов, причин, результатів;
- порівняння – виявлення подібності, різниці, закономірностей, тенденцій (третього в порівнянні);
- адаптація – використання виявленого педагогічного досвіду з урахуванням можливості його застосування у вітчизняній системі освіти [6, с. 34].

Нам імпонує ідея В. Андрєєва щодо виділення „третього в порівнянні”, тому візьмемо її за основу здійснюваного порівняльного аналізу.

На цьому етапі ми керуємося філософською ідеєю єдності загального, особливого та одиничного: загальне втілює в собі багатство особливого й одиничного, загальне та особливе не існують одне без одного, а одиничне не лише пов'язане з ними, але й у відповідних умовах може переходити в першу чи в другу категорії.

Загальне в системах професійної туристської освіти зумовлено

світовими та європейськими тенденціями розвитку як професійної освіти в туризмі, так і самого туризму як міжгалузевого комплексу. За допомогою категорії „особливе” розкриваємо своєрідність і специфічність у загальних ознаках систем професійної туристської освіти досліджуваних країн.

Одиничне зумовлено інноваційними процесами, які відбуваються в сучасних системах професійної туристської освіти та характеризують їх з погляду неповторності, унікальності позитивного досвіду підготовки фахівців сфери туризму. Категорія „одиничне” знаходить вираження в оригінальних концепціях. Стаючи об’єктом дослідження й узагальнення, накопичений досвід може бути використаний нашою країною, і тоді категорія „одиничне” перейде або в категорію „загальне”, або в категорію „особливе”.

У нашому дослідженні ми на основі опису педагогічних явищ і фактів здійснюємо порівняння, яке дасть можливість визначити спільне й відмінне в процесах підготовки фахівців сфери туризму в досліджуваних країнах. На цьому етапі особливу увагу буде приділено поясненню отриманих результатів: „спільне” нам слугуватиме для визначення загальних (на рівні трьох країн) тенденцій розвитку систем професійної туристської освіти, а від рівня осмисленості „відмінного” залежить виконання прогностичної функції нашого дослідження.

Повернімося до концепції Б. Вульфсона, який центральною теоретико-методологічною проблемою порівняльно-педагогічних досліджень уважав співвідношення загального, особливого та одиничного [42, с. 62]. У нашому випадку визначене нами „відмінне” є поєднанням особливого та одиничного, які необхідно розділити, оскільки одиничне є специфічною рисою (властивістю) тільки цієї системи професійної туристської освіти, його не може бути запроваджено в іншій. Натомість особливе – це властивості досліджуваної системи, які детерміновані економічними, політичними, соціокультурними чинниками чи подіями в державі. Оце і є те, що В. Андреев позначив як „третє в порівнянні”. Порівняння особливого дасть можливість визначити, що забезпечує його існування в конкретно-історичних умовах.

Рефлексія результатів дослідження в нашому випадку поляга-

тиме в узагальненні та систематизації отриманої інформації для накопичення банку даних про системи освіти інших країн та дослідження виявленого досвіду (одиночного) з урахуванням можливостей його перенесення в національну систему освіти.

Отже, осмислення результатів порівняння першого рівня дає можливість отримати уявлення про систему зарубіжної освіти та основні її відмінності від вітчизняної системи освіти; результатів порівняння другого рівня – визначити, чим викликані відмінності, наявні в системах освіти, і розробити рекомендації щодо поліпшення вітчизняної педагогіки та освітньої практики.

Доволі складне й відповідальне завдання методологічного та методичного характеру, як визначає Ю. Каганов, являє оцінка суттєвості відмінностей у порівняльних дослідженнях. Питання про визначення поняття менш суттєвого й більш суттєвого дуже складне. З методологічного погляду воно полягає у змістовному осмисленні та інтерпретації „ступеня” відмінностей досліджуваних якісних процесів. Оцінка суттєвості відмінностей, на думку дослідника, залежить передусім від змісту досліджуваних процесів і явищ, їхньої „власної”, внутрішньої динаміки, від ступеня стійкості та мінливості конкретного процесу чи явища. Суттєвість відмінностей залежить також від соціальної значущості досліджуваного явища. Чим важливішим є значення цього процесу, тим суттєвішими будуть навіть найменші зміни й відмінності [110, с. 256].

Теоретики порівняльної педагогіки відзначають, що інтерпретація отриманого матеріалу – це доволі складний етап, тому іноді вітчизняні компаративісти намагаються не подавати осмислення фактів, а відразу перейти до висновків. Натомість, на думку західного методолога А. Штрауса, яку розділяє і російська дослідниця І. Тагунова, саме теоретично навантажена інтерпретація є одним із найсерйозніших засобів пізнання реальності. Він стверджує, що грамотно застосований якісний метод дослідження передбачає, насамперед, інтерпретацію концептуалізованої інформації, де поняття пов’язані так, що можна сформулювати теоретичне пояснення досліджуваної реальності [312, с. 143 – 144].

Отже, у процесі роботи встановлено, що не існує загальноновизнаної концепції порівняльної педагогіки; сучасна порівняльна педаго-

гіка формується в просторі компаративістики та педагогіки, де компаративістика визначає її методологію, а педагогіка – особливості об'єктів дослідження.

Розроблена нами модель власного дослідження передбачає три фази:

I – проектування дослідження: реалізація традиційної схеми проектування дослідження; визначення можливості й доцільності порівняння; систематизація та адаптація ключових понять; визначення методологічного підходу, принципів і змісту дослідження.

II – проведення дослідження: відбір, вивчення й опис інформації; порівняння отриманих відомостей між собою за методом дуально-го порівняння; інтерпретація результатів.

III – рефлексія результатів дослідження.

1.2. Теорія та практика професійної туристської освіти: джерела дослідження

Достовірність і надійність результатів дослідження значною мірою зумовлено достовірністю отриманої інформації. Джерела, які становлять базу педагогічної компаративістики, як відзначає Б. Вульфсон, численні й різноманітні, тому він наголошує на важливості дотримуватися принципу репрезентативності фактичного матеріалу, який полягає в якомога чіткішому відокремленні закономірного від випадкового, верифікованих фактів від умоглядних гіпотез [41, с. 129].

До найважливіших джерел досліджень у порівняльній педагогіці науковець відносить законодавчі акти й урядові постанови про освіту, циркуляри та інструкції відомств освіти, педагогічну документацію, навчальну й методичну літературу, статистичні видання, педагогічну та суспільно-політичну періодику, праці педагогів-дослідників різних країн, матеріали міжнародних організацій (ЮНЕСКО, МБП, ЮНІСЕФ), рішення й рекомендації регіональних і всесвітніх педагогічних форумів [40, с. 75].

Узявши до уваги наукові доробки провідних теоретиків-компаративістів, джерельну базу нашого дослідження ми представили чотирма групами: 1) законодавчі акти й урядові постанови про ос-

віту, циркуляри та інструкції відомств освіти, педагогічна документація; 2) ґрунтовні дослідження провідних туризмологів України, Російської Федерації та Республіки Білорусь; 3) педагогічна й суспільно-політична періодика, матеріали міжнародних, республіканських, регіональних конференцій з проблем організації професійної освіти в туризмі; 4) навчальна й навчально-методична література.

Нормативно-правових актів щодо питань розвитку чи функціонування системи професійної туристської освіти немає в жодній із досліджуваних держав. Водночас, туристська освіта як складова частина професійної освіти розвивається відповідно до освітньої політики, яку провадить держава, і залежить від визначеного урядом місця індустрії туризму в господарському комплексі країни. Тому до першої групи джерел нашого дослідження ввійшли такі закони: „Про освіту” [268], „Про вищу освіту” [261] (Україна), „Про освіту” [192], „Про вищу та післявишівську професійну освіту” [176] (Російська Федерація), Кодекс Республіки Білорусь про освіту [135], що дало можливість визначити загальні тенденції розвитку професійної освіти в кожній із держав і встановити особливості організації систем освіти.

Крім того, ми орієнтувалися на загальнодержавний класифікатор Республіки Білорусь ОКРБ „Спеціальності та кваліфікації” [201; 236], загальноросійські класифікатори початкової, середньої та вищої професійної освіти [170; 171; 177; 182; 197; 196; 206; 207; 123; 225; 226], перелік напрямів і спеціальностей, за якими здійснюють підготовку фахівців у ВНЗ України [265; 270 – 272] та численні накази міністерств освіти досліджуваних держав, відповідно до яких було введено чи скасовано спеціальності й напрями підготовки у сфері туризму [206 – 208; 216 та ін.] . Це дозволило дослідити генезис системи професійної туристської освіти.

До цієї групи ми відносимо також нормативно-правові акти, які регулюють сферу туризму та питання її кадрового забезпечення: закони України й Республіки Білорусь «Про туризм» [172; 188; 189; 262; 274], Федеральний закон «Про основи туристської діяльності в Російській Федерації» [193], державні програми розвитку туризму [57; 141; 178 – 180; 183; 187; 190; 203 – 205; 264; 273; 305 та ін.] .

Важливе значення мали для нас державні класифікатори видів економічної діяльності [82; 185; 195; 200; 222; 227; 228 – 233] та прийняті на їхній основі Державні класифікатори професій [79 – 81; 173; 174; 218; 225; 234; 235; 263] і занять [221; 224; 236; 237], довідники кваліфікаційних характеристик професій працівників [83; 88; 115; 202]. Вони дозволили не лише з'ясувати сутність туристської діяльності, як її розуміють у кожній із досліджуваних країн, а й установити перелік посад службовців, зайнятих в організації туризму, визначити вимоги до рівня їхньої освітньо-професійної підготовки.

До цієї групи ми віднесли галузеві стандарти [50 – 56; 60 – 74; 89 – 90; 95; 198 – 199; 241 – 246; 267; 277 – 279; 322 – 323], за якими здійснювали раніше чи здійснюють зараз підготовку фахівців сфери туризму в кожній із досліджуваних країн, типові навчальні плани та робочу документацію начальних закладів, які реалізують напрям підготовки „Туризм” (навчальні плани, робочі програми).

До другої групи ввійшли ґрунтовні дослідження туризмологів з проблем професійної освіти в туризмі. Незважаючи на те, що професійна туристська освіта – відносно новий напрям у професійній педагогіці досліджуваних держав, є значна кількість захищених наукових робіт цієї тематики, проте лише деякі з цих досліджень стали фундаментом, на якому свого часу були побудовані й до цього часу функціонують національні системи професійної туристської освіти досліджуваних держав. Ці роботи дозволяють простежити основні ідеї та концепції, які було покладено в основу процесу підготовки фахівців сфери туризму під час його формування та які значною мірою зумовили специфіку його організації в кожній із досліджуваних держав, тому заслуговують на якнайпильнішу увагу.

Досліджувати теорію та практику підготовки фахівців сфери туризму, на наше глибоке переконання, треба починати з ґрунтовного вивчення робіт російського туризмолога, які, як ми вважаємо, визначили подальшу долю не лише російської, але й білоруської та української систем професійної туристської освіти, – Валерія Олександровича Квартальнова.

Перші його роботи було присвячено діяльності Інституту підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій

Центральної Ради [118; 123] й аналізу досвіду підготовки туристських кадрів в Австрії, Швейцарії та Франції [129]

У роботі „Шляхи вдосконалення кадрової роботи та професійно-кваліфікаційної структури туристсько-екскурсійних організацій” [122] він аналізує стан кадрового забезпечення у вітчизняному туризмі: подає класифікацію професійно-кваліфікаційної структури кадрів туризму, характеризує основні соціально-професійні групи працівників галузі, указує на відсутність підготовки затребуваних фахівців (керівників туристських груп, організаторів подорожей та ін.), відзначає недосконалість наявної системи та пропонує шляхи її поліпшення; доводить доцільність створення неперервної системи професійної освіти в туризмі на базі Всесоюзного інституту туризму. Пізніше під його керівництвом було розроблено професійно-кваліфікаційну структуру та освітні стандарти у сфері рекреації й туризму [121], програму перепідготовки звільнених у запас військових фахівців [117] та ін.

Результатом багаторічних теоретичних напрацювань В. Квартальнова стала дисертаційна робота „Теоретичні основи становлення й розвитку системи неперервної професійної освіти у сфері туристської діяльності” (2000 р.) [126]. У ній науковець обґрунтовує необхідність започаткувати новий напрям підготовки в системі професійної освіти та ввести до „Класифікатора професій і посад службовців” групу професій туристського профілю. На основі аналізу вітчизняного й зарубіжного досвіду підготовки фахівців сфери туризму вчений розробляє педагогічну концепцію неперервності професійної освіти й визначає теоретичні основи її розвитку. Більшість його робіт знайшли практичне втілення в діяльності Російської міжнародної академії туризму та її численних філій.

Ще більший резонанс на пострадянському просторі мали його роботи „Педагогіка і туризм” [119], „Педагогіка туризму” [120], „Система підготовки туристських кадрів” [127], у яких науковець представляє вдосконалену концепцію неперервності професійної освіти в туризмі, доопрацьовує основні принципи побудови навчально-виховного процесу підготовки фахівців сфери туризму, формування змісту освіти тощо. Більшість із викладеного автором стало загальноприйнятим у науковому й політичному світі як Росії, так і України й

Білорусі. Ці та інші положення було розвинуто в співпраці науковця з І. Зоріним й відображено в їхній спільній роботі [103].

Ми не характеризуватимемо значну кількість довідкових видань і підручників для студентів туристських спеціальностей і спеціалізацій, підготовлених В. Квартальновим [104; 116; 125; 315; 320 та ін.], зазначимо лише, що за ними навчалися й продовжують навчатися майбутні фахівці сфери туризму майже на всій території СНГ.

До фундаментальних робіт, які визначили основні напрямки розвитку системи російської професійної туристської освіти, відносимо також монографію І. Зоріна „Теоретичні основи професійної туристської освіти” [101] та його дисертацію „Теоретичні основи формування змісту професійної туристської освіти” [102]. У монографії науковець систематизує спільні напрацювання з В. Квартальновим щодо організації системи неперервної професійної освіти в туризмі, розробляє логічну схему формування професійного туристського освітнього простору.

У дисертації І. Зорін визначив та обґрунтував специфічні принципи (аксіологічний, рекреаційний, антропоєкологічний та ін.) і підходи (об’єктно-центрований, суб’єктно-центрований, предметно-центрований) до процесу формування змісту професійної туристської освіти, ієрархічну структуру змісту освіти та його трансформерну модель. Крім того, обґрунтовано розробку нової науки – туристики, відкриття шістьох нових спеціальностей, досліджено три нові ступені професійної туристської освіти (магістратура, аспірантура, додаткова освіта) та ін.

Доповнили теорію професійної туристської освіти дослідження О. Сесьолкіна [295] та О. Зоріна [97; 98]. Головна ідея О. Сесьолкіна полягає в тому, що сьогодні набирає обертів процес диверсифікації, який у туристській індустрії проявляється у вигляді нових видів діяльності, не характерних для сфери туризму минулих років, у розширенні видів туристських послуг, у змінах професійно-кваліфікаційної структури міжгалузевого комплексу, тому існує об’єктивна необхідність розширити сфери діяльності в системі туристської освіти. Учений вирішує проблему диверсифікації професійної туристської освіти шляхом уведення різноманітних освітніх програм на всіх рівнях (довишівському, початковому, середньому, вищому, після-

вишівському, додатковому професійному), в усіх профілях підготовки, на всіх формах навчання.

Щодо встановлення критеріїв виділення спеціальностей і спеціалізацій у системі професійної туристської освіти цікавими є дослідження О. Зоріна. Науковець пропонує для визначення переліку туристських спеціальностей узяти за основу неоднозначність констант „туризм” і „подорож” та в ході дослідження дидактично обґрунтовує сім нових напрямів, 30 спеціальностей, 91 спеціалізацію та понад 3 000 кваліфікацій у туризмі [98]; на основі лексико-дидактичного підходу визначає кваліфікаційну структуру професійної туристської освіти й розробляє модель дидактико-кваліфікаційного комплексу професійної освіти туристських кадрів, яка містить як традиційні дидактичні елементи (освітній стандарт, навчальний план, навчальну програму), так і дидактичні елементи професійної туристської освіти (кваліфікаційне поле професійної туристської освіти, кваліфікаційну зону професійної туристської освіти, кваліфікаційну проблемну технологічну групу, область туристської культури, кваліфікаційний ряд, школу туризму, кваліфікаційно-діяльнісний модуль) [97].

Варто також назвати колективну монографію „Методологія професійної туристської освіти” [158], автори якої, розглядаючи туризм як галузь знань, аналізують зарубіжну, радянську та російську системи професійної туристської освіти, розглядають проблему кадрового забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму та принципи його організації, відзначають важливість міждисциплінарного, мультидисциплінарного та трансдисциплінарного підходів у вивченні туроперейтингу.

Найціннішу інформацію про формування регіональних систем професійної підготовки туристських кадрів, умови їхнього функціонування та ефективності ми знайшли в дослідженні Т. Горячевої [49]. Ураховуючи той факт, що в Україні реалізація регіональних потреб у підготовці фахівців сфери туризму залишається малодослідженою й майже не реалізованою в практиці навчальних закладів туристського профілю, представлені авторкою теоретичні доробки та узагальнений практичний досвід дають можливість простежити, як наявні туристські ресурси впливають на визначення змісту, форм і принципів професійної підготовки туристських кадрів у конкретно-

му регіоні та за яких умов може бути забезпечено інтеграцію навчальних закладів регіону, які реалізують програми туристської освіти.

Доповнюють перелік дослідження М. Воронцової [37; 38], у яких ми ознайомилися з російською системою управління освітою в галузі туризму. Роботи цікаві для нас не лише їхньою проблематикою (авторка обґрунтовує сутність туризму як соціально-економічного феномену, досліджує результативність кадрової політики, аналізує відповідність професій, посад, кваліфікацій та ін.), але й підходом – у дослідженнях дано економічну оцінку наявній системі професійної туристської освіти та розроблено організаційно-економічні механізми в управлінні туристськими навчальними закладами.

Серед фундаментальних робіт вітчизняних учених, які лягли в основу нашого дослідження, насамперед назвемо роботи Володимира Кириловича Федорченка [327]. В історії української системи професійної освіти в туризмі він виконав роль, подібну тій, яку відіграв В. Квартальнов у Росії: розробив концепцію неперервної туристської освіти та модель ступеневої підготовки фахівців туристської галузі, які потім було реалізовано на базі навчально-науково-виробничого комплексу „Київський університет туризму, економіки і права”. У його роботах подано аналіз теоретико-методологічних проблем розвитку туризму й туристської освіти в Україні та світі, визначено нормативно-правові, інформаційні, фінансові й інші основи концепції неперервної туристської освіти, побудовано модель компетентності професіонала сфери туризму тощо.

Серед робіт, які дозволяють простежити процес формування системи професійної освіти в Україні, дослідження Н. Фоменко, у якому розглянуто питання стандартизації професійної туристської освіти [344].

Названі роботи стали своєрідним фундаментом, який забезпечив подальший розвиток системи професійної туристської освіти в досліджуваних державах. Як свідчить здійснений аналіз, кількість фундаментальних робіт, які розкривають закономірності процесу підготовки фахівців сфери туризму, визначають загальнотеоретичні концепції, методологію, аналізують процес формування професійної туристської освіти, незначна.

Вивчаючи системи професійної туристської освіти, зокрема проблеми організації процесу підготовки фахівців сфери туризму, ми зверталися до менш фундаментальних, але доволі глибоких робіт, які дали можливість охопити максимальну кількість аспектів професійної підготовки туристських кадрів. Не вдаємося зараз до їх характеристики, оскільки розглядатимемо їх у ході дослідження.

На жаль, на час проведення нами дослідження в Республіці Білорусь не було жодної ґрунтовної роботи, яка би характеризувала систему підготовки кадрів сфери туризму в країні. Аналіз єдиного білоруського навчального посібника, авторами якого є М. Кобринський та Л. Сакун [132], свідчить, що білоруські науковці, створюючи систему туристської освіти, за основу взяли наукові доробки російських туризмологів В. Квартальнова й І. Зоріна. Ураховуючи, що названий посібник містить у середньому вісім цитат на сторінку, а окремі сторінки повністю відтворюють видання відомих російських туризмологів, доходимо висновку, що теорію професійної туристської освіти білоруські колеги поки що не напрацювали.

Переходячи до характеристики джерел третьої групи, публікацій провідних туризмологів на сторінках наукових періодичних видань, ми усвідомлюємо, що вони більшою мірою суб'єктивні, тому застосовуємо до них принцип голографічності, відповідно до якого трактування явищ і процесів повинне передбачати не менше трьох проєкцій: трактування дослідника, трактування інших дослідників, трактування історичних фігур, які були причетні до предмета дослідження.

Ще одним моментом, на який звертаємо увагу, аналізуючи джерела цієї групи, є надзвичайна розпорошеність публікацій. Єдиного загальнодержавного видання з проблем професійної туристської освіти не існує в жодній із досліджуваних країн. Водночас, у Російській Федерації видають кілька часописів, які періодично розміщують наукові доробки цієї тематики, зокрема: „Вестник Национальной академии туризма” (виходить з 2006 р. тричі на рік тиражем 1000 прим.), „Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса” (виходить з січня 2007 р. чотири рази на рік, має чотири тематичні серії: „Економика”, „Гуманитарные науки”, „Технология”, „Информатика”), „Вестник РМАТ” (виходить з 2011 р. тричі на рік тира-

жем 1000 прим., містить постійну рубрику „Педагогика профессионального образования”).

Періодично статті з проблем професійної туристської освіти вміщують такі російські видання, як „Среднее профессиональное образование”, „Сервис plus”, „Сервис в России и за рубежом”, „Современные проблемы сервиса и туризма”, „Теория и практика физической культуры”, „Транспортное дело России” та ін.

Це найцікавіші джерела нашого дослідження, оскільки, по-перше, у них представлено наукові доробки керівників провідних навчальних закладів туристської спрямованості, фахівців, які беруть безпосередню участь у формуванні галузевих стандартів і визначенні шляхів розвитку системи професійної туристської освіти; по-друге, це інформація „з перших рук” і відображає останні події в досліджуваній системі, по-третє, вони дозволяють відстежувати, як і чому саме в цьому напрямі розвивається процес підготовки, і нарешті, прогнозувати розвиток системи професійної туристської освіти в країні.

В Україні й Білорусі відсутні наукові періодичні видання, які би цілеспрямовано зверталися до проблем професійної освіти в туризмі. Поодинокі публікації трапляються у вітчизняних центральному науково-методичному збірнику „Нові технології навчання” та провідному часопису „Проблеми освіти”.

Здебільшого результати наукових досліджень цієї тематики оприлюднюють шляхом публікацій у педагогічних вісниках (щороку один із випусків „Вісника Луганського національного університету імені Тараса Шевченка” присвячують питанням професійної освіти в туризмі) і збірниках наукових праць навчальних закладів (у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка видають науковий збірник „Географія та туризм”), а також у матеріалах туристських конференцій різного рівня. Зауважимо, що ці видання розпоршені по території країни, і якщо в першому випадку вони доступні читачам у національних бібліотеках, то в другому – лише учасникам конференцій. Ці джерела більшою мірою суб’єктивні, ніж попередні, проте вони дають можливість охарактеризувати систему професійної туристської освіти в деталях, визначити основні ас-

пекти й проблеми її функціонування в регіонах і конкретних навчальних закладах.

Останнім джерелом нашого дослідження ми визначили навчальну й навчально-методичну літературу, оскільки її аналіз сприяв поглибленню вивчення змісту підготовки фахівців сфери туризму й доповнив наші висновки щодо визначення в ньому загального, особливо-го та одиничного.

У процесі дослідження джерела цієї групи було розподілено на три рівні: 1) навчальна література, якою користуються в більшості навчальних закладів досліджуваних країн (це підручники російських і білоруських учених В. Квартальнова, З. Горбильової, М. Кабушкіна та ін.), 2) навчальна й навчально-методична література, поширена на території однієї країни (підготовлена провідними туризмологами кожної з країн відповідно до національних стандартів підготовки фахівців сфери туризму); 3) навчальна й навчально-методична література, яку видали й використовують в одному навчальному закладі.

Отже, джерельну базу нашого дослідження становлять закони досліджуваних держав у галузі освіти й туризму; державні програми розвитку туризму; національні класифікатори видів економічної діяльності, професій, занять; довідники кваліфікаційних характеристик професій працівників; галузеві стандарти підготовки фахівців сфери туризму, навчальні плани та робочі програми, які відображають зміст цієї підготовки.

Процес формування систем професійної освіти в Україні та Російській Федерації ми досліджували, спираючись на ґрунтовні роботи В. Федорченка, Н. Фоменко, В. Квартального, І. Зоріна, О. Сесьолкіна та інших теоретиків-туризмологів, утілені в практику діяльності КУТЕП, РМАТ та інших навчальних закладів туристського профілю.

Свої висновки щодо сучасного стану й перспектив підготовки фахівців сфери туризму в досліджуваних країнах ми зіставляли з думками безпосередніх учасників освітнього процесу, висловленими в публікаціях у періодичних виданнях та в матеріалах конференцій. Можливий рівень підготовки майбутніх фахівців уточнювали за наявною навчальною й навчально-методичною літературою.

1.3. Підготовка фахівців сфери туризму: систематизація та адаптація ключових понять дослідження

Як ми вже відзначали, одним із найперших завдань порівняльно-педагогічного дослідження на початковому етапі є систематизація та адаптація ключових понять цього дослідження. Теоретики порівняльної педагогіки (Є. Бражник, Б. Вульфсон, З. Малькова, А. Сбруєва та ін.) звертають увагу на потребу дотримуватися в компаративних працях такої методологічної умови, як попереднє складання тезауруса понять і визначень, застосовуваних у дослідженні, це зумовлено багатозначністю й неадекватністю дефініцій, які використовують, вивчаючи зарубіжні системи освіти, тому необхідно привести у відповідність терміни й дефініції, які застосовують у різних країнах, і встановити, що має на увазі дослідник, використовуючи ці поняття, щоб уникнути непорозумінь.

Основними поняттями нашого дослідження є „туризм”, „сфера туризму”, „індустрія туризму”, „туристська діяльність”, „фахівець сфери туризму”, „туристська освіта”, „професійна туристська освіта”. Звернімося до визначень цих понять, які подано в законодавчих актах аналізованих країн.

Туризм – це:

- тимчасовий виїзд особи з місця проживання з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою чи іншою метою без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від’їжджає (Закон України «Про внесення змін до Закону України „Про туризм”) [262];
- тимчасовий виїзд (подорож) громадян Російської Федерації, іноземних громадян та осіб без громадянства з постійного місця проживання з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою, спортивною, релігійною чи іншою метою без здійснення оплачуваної діяльності в країні (місці) тимчасового перебування (Закон Російської Федерації „Про основи туристської діяльності”) [194].
- туристська подорож, а також діяльність юридичних осіб, фізичних осіб, зокрема індивідуальних підприємців, з її організації, де під туристською подорожжю розуміють організовану подорож (поїздку, пересування, перебування) фізичних осіб за межами їхнього постійного місця проживання (місця перебування) з метою відпочинку,

пізнавальною та іншою метою без заняття трудовою, підприємницькою, іншою прибутковою діяльністю, яка є оплачуваною та (або) приносить прибуток із джерела в країні (місці) перебування (Закон Республіки Білорусь „Про туризм”) [189].

Наведені офіційні визначення мають багато спільного й дозволяють виділити такі концептуальні характеристики туризму:

- 1) виїзд з місця постійного проживання туриста;
- 2) зупинка в пункті тимчасового перебування;
- 3) тимчасовість подорожі;
- 4) відсутність під час подорожі діяльності з отриманням прибутку.

У наведених дефініціях звернуто увагу здебільшого на поведінку (діяльність) того, хто подорожує, лише в білоруському варіанті визначення туризму згадано діяльність з організації цієї подорожі. Варто відзначити, що наведені тлумачення в національних законодавствах значною мірою повторюють визначення, прийняті міжнародними організаціями:

- активний відпочинок, який сприяє зміцненню здоров'я, фізичному розвитку людини, пов'язаний з її пересуванням за межами постійного місця проживання (Організація Об'єднаних Націй) [375];

- тимчасовий виїзд людей з місця постійного проживання з оздоровчою метою або з метою задоволення пізнавальних інтересів у вільний час чи з професійно-діловою метою без заняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування (Всесвітня Туристична Організація) [142, с. 40].

Ці визначення, як і попередні, характеризують туризм скоріше як подорож (діяльність туриста), ніж як вид економічної діяльності, тому, незважаючи на несуперечливість у розумінні поняття „туризм”, ми не можемо взяти їх за основу нашого дослідження, яке присвячено професійній підготовці фахівців сфери туризму.

Звернення до довідкової літератури також не дало бажаного результату. У російському Тлумачному словнику туристських термінів (1994 р.) наведено сім значень слова туризм: особлива форма переміщення людей; вид мандрівки; перебування за межами постійного місця проживання; форма розумового й фізичного виховання; популярна форма організації відпочинку; галузь господарства; сегмент

ринку [206]. Український Енциклопедичний словник-довідник з туризму (2006 р.) подає 13 таких значень: додано законодавче визначення туризму в Україні, визначення Рекомендаційного законодавчого акту „Про основні принципи співробітництва держав-учасниць СНД у галузі туризму”; туризм як економічне явище, як результат індустріального періоду життя людства та ін. [92, с. 315 – 317]. Як бачимо, кожне із запропонованих значень розкриває один чи кілька аспектів цього феномену, але не дає комплексну його характеристику. Отже, у нашому дослідженні проблема адаптації ключових понять більше пов’язана з визначенням їхньої сутності.

Туризм – надзвичайно багатогранне явище сучасного життя, тому він викликає наукове зацікавлення вчених різних напрямів. Результати аналізу наукової літератури показали, що він є об’єктом дослідження історії, географії, економіки, медицини, психології, соціології, права, політології, культурології та ін. Залежно від того, на які аспекти зроблено акцент у визначенні й характеристикі туризму, можна безпомилково сказати, представником якого напряму є дослідник.

Так, економісти розглядають туризм як галузь економіки нематеріальної сфери, диверсифікований міжгалузевий комплекс соціально-побутової інфраструктури; правознавці визначають туризм як систему подорожей, здійснюваних на підставі договірних стосунків з урахуванням чинних міжнародних і національних нормативно-правових актів. Крім того, туризм розглядають як різновид рекреації, активного відпочинку; як форму міграції населення; як один із найприбутковіших видів бізнесу у світі; як частину фізичної культури та спорту; як ефективний засіб пізнання світу, підвищення культурного рівня людей; як шлях до себе та ін.

На сьогодні термінологічний апарат сфери туризму все ще перебуває на стадії його формування. Т. Сокол пояснює це тим, що туризм відносно недавно вивчають як соціальний феномен [301, с. 19]; Я. Олійник – іншомовним походженням самого терміна [240].

У зв’язку з такою різноплановістю наявних визначень ми звузили аналіз лише до робіт науковців, які безпосередньо займаються проблемами підготовки кадрів у досліджуваних країнах, з метою зіставлення їхніх позицій у визначенні феномену туризму.

На початку становлення системи професійної туристської освіти в Росії В. Квартальнов і І. Зорін з метою уникнення різниці в трактуванні пропонували дотримуватися визначення, даного професорами Бернського університету (Швейцарія) Хунзікер та Крапф і тепер прийнятого Міжнародною асоціацією наукових експертів туризму: „Туризм – це низка явищ і взаємин унаслідок подорожей людей до того часу, поки це не приводить до їхнього постійного перебування в якомусь місці й не пов’язано з отриманням ними якоїсь вигоди (прибутку)” [103, с. 30].

У 2007 р. міжнародна спільнота вчених з метою однозначного тлумачення основних понять у галузі туризму склала Загальний глосарій, рекомендований для використання Організацією Об’єднаних Націй, у якому туризм було визначено як „соціальне, культурне та економічне явище, пов’язане з переміщенням людей у країни та місця за межами їхнього звичайного середовища з особистими або діловими/професійними цілями” [376]. Проте це не вирішило поставленої проблеми, дискусії навколо визначення сутності туризму тривають.

Більшість науковців намагаються подати власне бачення цього феномену, і практично вся наукова й навчально-методична література туристської тематики починається з визначення поняття туризм:

- багатоманітність відносин, що виникають у процесі життєдіяльності людини, яка подорожує; соціально-культурний інститут, який забезпечує інтереси й потреби людини-мандрівника, регулює взаємодію туриста з різними секторами туристичної інфраструктури (В. Пазенок та ін.) [319, с. 60];

- сукупність галузей сфери послуг, де виробляють, реалізують і споживають послуги, пов’язані з організацією туристичних подорожей (Т. Сокол) [299, с. 77]; сфера людської діяльності – рекреаційної або суспільно-корисної та науково-практичної, пов’язана з подорожами й мандрівками людей, що виконує функції політичного, економічного, культурного характеру, які проявляються як на рівні окремої особистості, так і на рівні суспільства загалом [301, с. 24 – 25];

- економічна діяльність юридичних і фізичних осіб, яка передба-

час створення, пропозицію послуг, що формують туристичний продукт, з подальшою їх реалізацією туристам для задоволення пізнавальних, оздоровчих, професійних, спортивних, релігійних та інших потреб, не пов'язаних з підприємництвом і здобуттям освіти (О. Серьогін) [294, с. 21];

- інтегрована система, що містить різні підсистеми: фінансово-банкову, митну, торговельну, освітню, медичну, транспортну, культурно-розважальну, оздоровчо-рекреаційну, інформаційно-рекламну, засобів розміщення, послуг харчування (В. Федорченко) [328, с. 33];

- сукупність стосунків, зв'язків та явищ, які супроводжують подорож і перебування людей у місцях тимчасового проживання й не пов'язані з їхньою трудовою діяльністю (М. Воронцова) [37, с. 28];

- подорож (поїздка) з конкретною метою за визначеним маршрутом на термін понад 24 години (Л. Лук'янова) [153, с. 34];

- різновид рекреації, активного відпочинку, під час якого відновлення працездатності поєднують з оздоровчими, пізнавальними, спортивними й культурно-розважальними цілями (Н. Крачило) [143, с. 6];

- форма масового подорожування й відпочинку з метою ознайомлення з навколишнім середовищем; для якої властиві екологічна, освітянська та інші функції (О. Бейдик) [16, с. 8] та ін.

Кожна із запропонованих ученими дефініцій туризму здебільшого є науково обґрунтованою й має право на існування, оскільки характеризує один чи кілька аспектів цього багатогранного явища. Водночас таке розмаїття тлумачень значно ускладнює формування системи професійної туристської освіти: туризм як специфічна область наукового знання має формувати й розвивати власну академічну школу, яка окреслить умовні межі освітнього простору цієї галузі.

Наступним кроком стало розуміння необхідності виділити найсуттєвіші ознаки туризму:

- це галузь економіки + вид економічної діяльності + ринок + громадський рух (В. Квартальнов) [124, с. 17 – 38];

- це галузь наукового знання (відображає особливості поведінки людини поза місцем її постійного проживання) + галузь індустрії (задовольняє потреби мандрівників) + своєрідний освітній простір (за-

безпечує всебічний розвиток людини) + комплекс інтегративних впливів людини та індустрії на соціокультурне, освітнє, економічне, екологічне й фізичне оточення туристського співтовариства (М. Віленський, В. Горський та ін.) [158, с. 6];

• це подорож (вид соціальної діяльності у вузькому розумінні слова) + індустрія (вид економічної діяльності в широкому трактуванні) + ринок відповідних товарів і послуг + об'єкт управління + уявлення про туризм у його перерахованих вище формах, які склалися в масовій свідомості (С. Шпилько) [349, с. 37].

Т. Сокол, проаналізувавши дослідження болгарських (М. Воденської, М. Бичварова і Ц. Тончева) та російських (І. Зоріна, О. Ільїної, Т. Каверіної, В. Квартальнова) учених, виокремлює чотири основні підходи до визначення явища туризму. Його розглядають: 1) як діяльність людини, яку вона здійснює у вільний час; 2) як галузь господарства, що об'єднує різні господарські підприємства, та діяльність із задоволення потреб, пов'язаних з подорожуванням і перебуванням туристів; 3) як рух у просторі й подолання значних відстаней; 4) як систему, що містить усі названі елементи, об'єднані загальною функцією – задоволення потреб туриста [301, с. 17 – 18].

Н. Хмілярчук розглядає туризм з п'ятьох позицій: 1) сукупність суспільних відносин у сфері виробництва, обміну й розподілу продукції; 2) частина народногосподарського комплексу конкретної країни, яка містить галузеві види виробництва та економічної діяльності; 3) економічна наука, що вивчає туризм як галузь господарства країни чи регіону; 4) суспільна наука, яка вивчає поведінку у сферах виробництва туристського продукту, його споживання, розподілу й обміну; 5) сучасна економічна теорія, яка вивчає поведінку людей як суб'єктів господарювання на всіх рівнях туристської економічної системи в процесах виробництва, споживання, розподілу та обміну туристських послуг з метою задоволення людських потреб при обмежених ресурсах сім'ї, фірми й суспільства загалом [346, с. 67 – 68].

А. Зорін, проаналізувавши наявні в літературі визначення, виділив сім підходів до трактування терміна:

1) концепція менеджменту: туризм здійснюють зазвичай туристські організації за туристськими маршрутами;

2) концепт, який розвиває економічну константу „турист”: тимчасові виїзди (подорожі) без заняття оплачуваною діяльністю в країні (місті) тимчасового перебування;

3) міграційний аспект: тимчасовий виїзд людей з постійного місця проживання;

4) діяльність осіб, які подорожують;

5) діяльнісний підхід: подорожі, походи, спортивні й рекреаційні заходи та інші форми відпочинку;

6) ринкове трактування концепту: туризм як процес складається з попиту (турист), пропозиції (туристська індустрія) та туристського продукту, на який спрямовано інтерес туриста;

7) індустріальний підхід: людина подорожує з давніх часів, тоді як туризм як соціально-економічний феномен здебільшого асоціюється з індустріальним періодом життя людини й відрізняється від подорожі і якісно, і кількісно [98, с. 58].

З розвитком туризму кількість підходів до його визначення збільшується. Група російських учених на чолі з В. Квартальновим доводить необхідність розробки самостійної науки про туризм – туристики, одне із завдань якої – упорядкувати всі наявні поняття у сфері туризму та підвести під процес її функціонування теоретичне підґрунтя [128, с. 12]. Таку саму думку висловлюють В. Федорченко [328, с. 11], В. Пазенок [249, с. 10], І. Зязюн [106, с. 21]. В Україні ця наука здобула назву туризмологія, яка, на думку В. Пазенка, найбільш вдало в концептуально-концентрованому вигляді відбиває сутність явища під назвою „туризм” [251, с. 17]. У Білорусі в наукових публікаціях уживають обидва терміни, проте перевагу віддають „туризмології”. Деякі російські вчені, зокрема Г. Долженко, з огляду на практичне спрямування цієї науки відстоюють іншу назву – „туризмознавство” [86, с. 72].

Про те, що туристику як науку визнають в інших країнах світу, свідчать також дослідження Т. Сокол, яка посилається на болгарського вченого Л. Туроса, який визнає туристику однією з найстаріших дидактичних систем [301, с. 19]; Г. Долженка, який доводить, що вчені з Болгарії, Польщі та Словаччини (М. Бичваров, П. Маріот та Є. Анджеевський) характеризують туристику як науку, яка вивчає теорію та практику туризму [86, с. 70].

Поняття „туристика” / „туризмологія” перебуває в стадії його формування, науковці вбачають тут широке міждисциплінарне (географічне, економічне, юридичне, культурологічне, філософське та ін.) поле діяльності, яке розглядає проблеми природної та історичної зумовленості туризму, особливості мотивації, організації й реалізації туризму як сфери науки, бізнесу й підприємництва, як форми організації дозвілля й відпочинку.

Незважаючи на створення науки про туризм, єдності у визначенні основних понять у туризмі поки що не спостерігаємо в жодній із країн. Науковці доводять, що для вирішення кадрових проблем у туризмі варто спиратися на поняття „туристська індустрія” або „індустрія туризму”, „індустрія гостинності”, „сфера туризму”, „сфера гостинності”. Розглянемо визначення цих понять.

На законодавчому рівні в Білорусі туристську індустрію розуміють як сукупність об’єктів для розміщення туристів, транспортних засобів, об’єктів громадського харчування, об’єктів і засобів розваг, об’єктів оздоровчого, ділового, пізнавального та іншого призначення, які використовують для задоволення потреб туристів, екскурсантів, що виникають під час здійснення подорожі чи (та) у зв’язку з нею (Закон Республіки Білорусь „Про туризм”) [188]; у Росії до цієї сукупності додають ще організації, які здійснюють туроператорську й турагентську діяльність, а також організації, які надають екскурсійні послуги й послуги гідів-перекладачів (Закон Російської Федерації „Про основи туристської діяльності”) [193]. Закони України „Про туризм” [274] та «Про внесення змін до Закону України „Про туризм”» [262] визначення цього поняття не подають.

Незважаючи на нормативно-правові документи, більшість науковців має власний погляд на перелік підприємств та організацій індустрії туризму. Так, І. Зорін індустрію туризму характеризує як великий самостійний комплекс господарства, що складається з групи галузей і підприємств, функції яких полягають у задоволенні попиту на різні види відпочинку й розваг у вільний час. В її структуру він включає готелі, підприємства харчування, екскурсійні бюро, підприємства з виробництва сувенірів, навчальні заклади туристського профілю, інформаційні та рекламні служби, науково-дослідні та проектні

організації туристського профілю, підприємства з виробництва туристських товарів та ін. [102, с. 40 – 41].

І. Асанова цей перелік доповнює турагенствами, автотранспортними підприємствами, музейним бізнесом, кіносервісом, службою побуту, дозвіллевими та спортивними центрами, центрами здоров'я, будівельними фірмами, статистичним обліком, бухгалтерією та митним правом [9, с. 21]. Т. Сокол додає також органи управління туризмом, підприємства роздрібно-туристської торгівлі та ін. [299, с. 81]. К. Борисов до індустрії туризму відносить також утримання, відновлення й експлуатацію історичних та архітектурних пам'яток, музеїв, побутові послуги й багато іншого [19, с. 6]; О. Бейдик – інфраструктуру, органи управління, органи реалізації туристичних послуг, навчальні заклади, що здійснюють підготовку кадрів для туристичної індустрії, рекреаційно-туристські ресурси та інші елементи [16, с. 89]; І. Рубанова – підприємства з виробництва сувенірів, інформаційні й рекламні служби, науково-дослідницькі та проектні організації туристського профілю [285, с. 96]. І. Антоненко й І. Мельник до туристської індустрії відносять туристський бізнес, готельні господарства та підприємства, що надають додаткові послуги туристам [8, с. 118].

Отже, спільним для всіх є автоматичне включення до цього списку підприємств, які обслуговують не лише туристів, але й екскурсантів, і тих, хто просто відпочиває: підприємства харчування, сфери дозвілля, транспорту, побутові, будівельні організації та ін. Включення до цього переліку рекреаційно-туристських ресурсів та організацій, які відповідають за утримання, відновлення й експлуатацію історичних та архітектурних пам'яток, музеїв та ін. узагалі робить індустрію туризму безмежною.

Натомість ВТО рекомендує таке визначення туристської індустрії: група підприємств у різних галузях промисловості, які забезпечують споживання товарів і послуг, затребуваних туристами. При цьому відзначено, що споживання туристів повинно передбачати настільки значну частку поставок, що за відсутності туристів це виробництво значно скоротиться або взагалі перестане існувати [376].

З цього погляду варто звернутися до класифікації підприємств

індустрії туризму за складом контингенту, розробленої В. Карсекиним:

- підприємства й організації, які обслуговують виключно туристів (туроператори та турагенти);
- підприємства й організації, які обслуговують практично тільки туристів (готелі, міжміський транспорт, автопарки при готелях);
- підприємства й організації, які обслуговують переважно туристів та частину місцевого населення (річкові теплоходи, приміський транспорт, об'єкти сфери послуг при готелях);
- підприємства й організації, які обслуговують переважно місцеве населення та окремих туристів (підприємства роздрібної торгівлі, побуту, підприємства громадського харчування, міський пасажирський транспорт, підприємства зв'язку) [114, с. 258 – 271].

Отже, до туристських підприємств та організацій беззаперечно можна віднести лише туроператорів і турагентів, усі інші підприємства входять до індустрії туризму за відповідних умов. Хоча ми вважаємо, що до першої групи підприємств варто віднести також заклади розміщення, оскільки основну їхню послугу (послугу розміщення) надають виключно туристам. Тоді професійна освіта в туризмі передбачатиме підготовку працівників закладів розміщення, туроператорських і турагентських фірм. Кадри для всіх інших підприємств та організацій індустрії туризму можуть готувати в масовій чи галузевій (відповідно до виду економічної діяльності підприємства чи організації) системі підготовки кадрів.

Щоб переконатися в правильності зробленого висновку, розглянемо, що розуміють під поняттям „туристська діяльність”:

- туроператорська й турагентська діяльність (Закон Республіки Білорусь „Про туризм”) [188];
- туроператорська й турагентська діяльність, а також інша діяльність з організації подорожей (Закон Російської Федерації „Про основи туристської діяльності”) [193].

У Законах України [262; 274] відсутнє визначення цього поняття, хоча в статті 5 Розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про туризм”» названо суб'єктів туристичної діяльності: туроператори; турагенти; фізичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщен-

ня (проживання), харчування, екскурсійні, розважальні та інші туристичні послуги; гіді-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу [262]. Отже, сутність туристської діяльності в Україні подібна до російського варіанта визначення.

І. Зорін критично поставився до визначення туристської діяльності в Законі „Про основи туристської діяльності в Російській Федерації”: „Як філософська категорія, будь-яка діяльність містить мету, засоби, результат і сам процес, натомість, подане в законі визначення туристської діяльності не розкриває її мету, із засобів указує лише на туроператорів і турагентів, результатом бачить лише подорожі, процес узагалі не розглядає” [101, с. 114 – 115].

Що стосується національних класифікаторів „Види економічної діяльності”, то в Білорусі окремо визначають туристську діяльність, яка містить діяльність туроператорів, турагентів і гідів (екскурсоводів) [231, с. 186 – 187]; у Загальноросійському й Державному класифікаторах України туристську діяльність окремо не виділяють, в аналогічному розділі згадано лише роботу туристських агентств, яка передбачає надання туристських екскурсійних послуг (Росія) [185] чи туристських агентств і бюро подорожей (Україна) [82]. У цьому випадку проявляється термінологічна недосконалість туристського законодавства досліджуваних нами країн, про що писала Л. Лук’янова: „терміни нормативних документів не відповідають законодавчим, експлуатаційні – нормативній базі” [153, с. 10].

У довідковій і науковій літературі також немає єдності щодо цього питання. В Енциклопедичному словнику-довіднику з туризму *туристську діяльність* трактовано як: 1) туроператорську й турагентську діяльність, а також іншу діяльність з організації подорожей; 2) заняття туризмом, відпочинком, екскурсіями, дозвіллям; 3) прояв соціальної політики держави, профспілок, підприємств з метою реалізації прав громадян на відпочинок, свободу пересування й інших прав під час здійснення подорожей [92, с. 110 – 111]. Жодне з цих визначень не є конкретним і не вказує на суб’єкта цієї діяльності.

Л. Лук’янова туристську діяльність розглядає як цілеспрямовані дії, результатом яких є виробництво, реалізація та споживання туристських послуг [153, с. 48]. Дослідниця виділяє такі її складники:

функціонування туристського підприємства; надання готельних послуг; туристсько-екскурсійне обслуговування; організація транспортних подорожей; організація спеціалізованого відпочинку й розваг; екологічна діяльність; стратегічна діяльність; науково-практична діяльність [Там само, с. 11 – 12]. Як бачимо, у цьому випадку не враховано процес формування й реалізації самого турпродукту.

У Т. Сокол туристська діяльність – це сфера праці, де виробляють і реалізують туристичний продукт і організують його споживання – обслуговування туристів під час подорожі [299, с. 77].

В. Федорченко наголошує, що туристська діяльність має бути спрямована на задоволення оздоровчо-рекреаційних потреб людини, які можна згрупувати через: проживання – харчування – оздоровлення – подорож [328, с. 33].

О. Сесьолкін, виходячи з предмета праці, виділяє склад професій, які містять сімейство видів діяльності фахівців туризму: менеджмент фінансово-господарської діяльності, послуги пізнавально-освітнього характеру, послуги дозвілля й оздоровлення, проектування програм туристсько-екскурсійної діяльності, міжкультурна комунікація [295, с. 114].

Отже, ми спостерігаємо два підходи до визначення цього поняття: у вузькому розумінні – це діяльність з формування та реалізації турпродукту; у широкому – це будь-яка діяльність, яка стосується організації подорожей. Звідси, фахівці з туристської діяльності – це, в першому випадку, особи, які займаються формуванням та реалізацією турпродукту, у другому, – особи, які забезпечують організацію подорожі загалом.

Разом з тим, розглянувши поняття турпродукту, подане в державних законах досліджуваних країн, довідниках і науковій літературі, ми дійшли висновку, що різниці в тлумаченні фахівця сфери туризму в широкому розумінні та у вузькому немає.

Туристський продукт, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про туризм”», – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, які реалізують або пропонують для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов’язані з переви-

женням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо) [262]. У Законі Російської Федерації „Про основи туристської діяльності” – це право на тур, призначене для реалізації туристові [193]. У Законі „Про туризм” Республіки Білорусь термін „туристський продукт” відсутній [188].

У навчальній літературі під турпродуктом розуміють споживчий комплекс, який містить три основні види можливої пропозиції на ринку: тур; окремі туристичні послуги; товари туристичного призначення. При цьому первинною продажною одиницею туристичного продукту на туристичному ринку зазвичай є тур [316, с. 7].

Енциклопедичний словник-довідник з туризму подає таке визначення туристського продукту: 1) право на тур, призначене для реалізації туристові; 2) споживчий комплекс, що містить: тур плюс туристсько-екскурсійні послуги плюс товари; 3) сукупність речових (предметів споживання) і нематеріальних (у формі послуги) споживчих вартостей, необхідних для задоволення потреб туриста, що виникли в період його подорожі [92, с. 262]. До останнього визначення схиляються Л. Лук'янова [153, с. 39] та Т. Сокол [299, с. 77.].

Такі наукові розвідки в галузі туризму можна продовжувати до безкінечності, досліджуючи поняття „тур”, порівнюючи поняття „індустрія туризму” та „туристська індустрія”, „галузь туризму” та „туристська галузь” тощо, оскільки жодне поняття не має чіткого визначення, а такі дефініції, як „туризм”, „сфера туризму”, „індустрія туризму”, „туристська індустрія”, „галузь туризму”, „туристська галузь”, хоча вони й відрізняються за змістом, як на законодавчому, так і на науковому та навчально-методичному рівнях використовують як синоніми. При цьому ми не можемо послуговатися термінологією, прийнятою Всесвітньою туристською організацією, оскільки вона теж знаходиться в стадії формування.

З огляду на сказане спираємося на твердження Б. Вульфсона: „Не можна, щоб суперечки про дефініції були в центрі нашої уваги, шкодили розвитку змістових досліджень і ніби затуляли собою завдання виявлення й осмислення закономірностей, принципів і реальних тенденцій розвитку освіти у світі” [41, с. 120], – і не подаємо власного визначення термінів, оскільки їх і так на сьогодні забагато.

Щоби подолати ці протиріччя, ми використовуємо модель „динамічної контекстуалізації”, розроблену професором Кельнського університету К. Аллеманн-Гюндом, відповідно до якої поняття в дослідженні розглядають не як абсолютну концепцію предмета, який вивчають, а як одне з можливих його трактувань у заданому контексті дослідження. Трактування поняття залежить не лише від методологічної аргументації, але й від того, наскільки воно дозволяє пояснити предмет дослідження, вписати його в загальний контекст дослідження. При цьому концептуальна рамка дослідження не абсолютизує одну концепцію. Цілком очевидно, як зазначає автор, це призводить до зміни смислового наповнення поняття. Проте пластичність поняття не означає його невизначеність. У якийсь момент, будучи виявленим у визначеному контексті, воно має однозначну інтерпретацію. Водночас воно не зводиться до такої інтерпретації й на рівні концептуальної зумовленості містить безліч можливих проєкцій [94, с. 3].

Так, у цьому дослідженні туризм ми розглядаємо лише як складну соціально-економічну систему, у якій індустрія туризму являє собою окрему частину економіко-технологічного циклу туризму, саме ту його частину, де відбувається виробництво та споживання туристських послуг [102, с. 122 – 124].

Крім індустрії туризму, економіко-технологічна модель туристського ринку (розроблена І. Зоріним) містить ще три сегменти: виробництво туристського продукту; реалізація туристського продукту, ринок споживача туристського продукту [Там само]. В Енциклопедичному словнику-довіднику з туризму «туризм – це економічне явище, що охоплює попит (турист), пропозицію (туристська індустрія) та туристський продукт, на який спрямовано зацікавленість туриста» [92, с. 316]. З цієї моделі ми виокремлюємо туристський продукт, який з’являється в процесі туристської (туроператорської та турагентської) діяльності, і відзначаємо, що цей аспект визначення туристської діяльності відповідає Статистичній класифікації видів економічної діяльності в ЄЕС.

Визначення туроператорської та турагентської діяльності в нормативно-правових документах досліджуваних країн і в роботах провідних вітчизняних, російських і білоруських науковців збігаються:

туроператорська діяльність – це діяльність з формування, просування й реалізації турпродукту; турагентська діяльність – це діяльність з просування й реалізації турпродукту [92; 189; 193; 262; 315; 375 і т.д.]. Інакше кажучи, специфіка послуг туроператора полягає у формуванні за єдиною ціною програмного пакету послуг, турагент здійснює посередницькі послуги з роздрібного продажу [301, с. 32].

Отже, у нашому дослідженні фахівець з туристської діяльності – це працівник туроператорської чи турагентської фірми; який має необхідні професійні компетенції для формування, просування й реалізації турпродукту.

У науковій, навчально-методичній і довідковій літературі, нормативно-правових актах з проблем туристської освіти досліджуваних країн термін „фахівець з туристської діяльності” вживають обмежено. Здебільшого як синоніми використовують поняття „фахівець з туризму” або його похідні залежно від рівня здобутої кваліфікації: „бакалавр туризму”, „спеціаліст туризму”, „магістр туризму”, „спеціаліст з туристичного обслуговування” та „фахівці сфери туризму”. Проте, якщо в першому випадку йдеться лише про випускників спеціальності „Туризм” (майбутніх працівників туроператорських і турагентських фірм), то в другому, щодо „фахівців сфери туризму”, позиції науковців різняться:

- це працівники туроператорських і турагентських фірм (Т. Сокол, Л. Сакун та ін.);

- це фахівці напряму „Туризм”: спеціальності „Туризм” і „Готельне господарство” (В. Федорченко, Н. Фоменко та ін.);

- підготовлені фахівці, які можуть забезпечити успішну діяльність у всіх її видах, з усіма її проблемами і які здатні вирішувати ці проблеми, а також розв’язувати завдання, що стоять перед цією галуззю економіки на сучасному етапі (А. Конох [140, с. 40]).

Цілком очевидно, що в межах одного напряму підготовки забезпечити навчання кадрів для всієї індустрії туризму практично неможливо. І ми поділяємо думку В. Гуменюка, який основні причини проблематичності кадрового забезпечення галузі вбачає в різній галузевій і відомчій приналежності виробників туристських товарів і послуг (охорона здоров’я, соціальне забезпечення, культура, го-

тельна індустрія, транспорт та ін.) [76, с. 42]. Тому говорити про підготовку фахівців сфери туризму як про підготовку фахівців міжгалузевого комплексу недоцільно, оскільки на практиці реалізувати таку ідею неможливо через занадто широку спеціалізацію.

Принципова схема кадрового забезпечення туристської сфери (як і будь-якої іншої) містить дві паралельні системи підготовки кадрів – масову та спеціалізовану. Масова система готує кадри для всього національного господарства, підготовлені там фахівці працюють зокрема й у туризмі (наприклад, економісти, юристи, бухгалтери тощо).

Спеціалізована система націлена на підготовку кадрів до конкретної діяльності у визначеній галузі, у нашому випадку – сфері туризму. Звідси *туристська освіта* – це система професійної підготовки кадрів для сфери туризму або „освітньо-педагогічний процес підготовки й перепідготовки фахівців сфери туризму” [92, с. 327].

На нашу думку, це визначення не можна вважати коректним з наукового погляду, оскільки сутність туристської освіти значно ширша за той зміст, який вкладають науковці в нього. Ми переконані, що туристська освіта містить як професійну освіту в туризмі, тобто систему підготовки кадрів для сфери туризму, так і освіту населення засобами туризму (наприклад, концепція екологічного виховання школярів Г. Сорокіної [302]). Такі само ідеї наявні в наукових доробках Л. Кнодель (Л. Саун) [287], яка при цьому посилається на позицію ЮНЕСКО та Російських туризмологів Ігоря й Олександра Зоріних, котрі відстоюють ідею двох взаємодоповнюючих концепцій: рекреаційно-аксеологічної концепції розвитку туризму та професійно-корпоративної концепції формування туризму. Існування двох концепцій зумовлено наявністю двох предметів праці сучасної педагогіки туризму – формування особистості в ході заняття туризмом і підготовка фахівців для обслуговування туристів та екскурсантів [99, с. 55]. Тому ми послуговуємося поняттям *професійна туристська освіта*, або *професійна освіта в туризмі*.

У зв'язку з тим, що туризм – міжгалузевий комплекс і, як ми відзначали, відсутнє єдине розуміння туристської сфери, туристської індустрії, туристської діяльності, уважаємо, що поняття „професійна туристська освіта” можна використовувати в трьох значеннях:

- як систему професійної підготовки кадрів міжгалузевого туристського комплексу;
- як систему професійної підготовки фахівців туристських фірм і закладів розміщення;
- як систему професійної підготовки фахівців туристських фірм.

Стосовно першого тлумачення повторюємо: воно не має ні теоретичного обґрунтування, ні можливості практичного втілення, оскільки туризм (сфера туризму, індустрія туризму та ін.) є міжгалузевим комплексом, кадри для якого готують зокрема й у рамках інших напрямів підготовки.

Що стосується підготовки працівників туристських фірм і закладів розміщення, то в більшості країн світу відбувається поступове розмежування сфери туризму та сфери гостинності. У першому випадку йдеться про підготовку фахівців туроператорських, турагентських фірм та екскурсиводів, у другому (хоча це поняття також дискутують) – кадрів для закладів розміщення.

Так, у Білорусі в напрямі підготовки „Туризм і гостинність” виділяють дві спеціальності – „Туризм” та „Туризм і гостинність”. У Росії в наукових роботах з проблем підготовки фахівців за напрямом „Готельна справа” розглядають проблеми підготовки фахівців гостинності (С. Охраменко [248], Г. Охраменко [247], О. Філатов [336], Т. Еліарова [370] та ін.). Л. Кнодель, аналізуючи досвід підготовки фахівців сфери туризму в країнах ВТО, також указує на таку практику [131, с. 22].

Це дозволяє нам розуміти *професійну туристську освіту* як систему підготовки й перепідготовки фахівців сфери туризму та гостинності, а *фахівця сфери туризму* розглядати як спеціаліста з туристської діяльності, працівника туристської фірми з формування, просування й реалізації туристського продукту.

Таку думку не поділяють деякі вітчизняні дослідники, які вважають, що бізнес у туризмі тісно пов’язаний з готельним бізнесом, тому доцільно фахівців у цій сфері готувати на основі спільних базових програм [8, с. 118], отже, не розмежовувати теорію та практику підготовки фахівців сфери туризму та фахівців сфери гостинності.

У ході систематизації й адаптації основних понять нашого дослідження ми дійшли висновку, що в нормативно-правових докумен-

тах, які регулюють сферу туризму, довідковій, науковій і навчально-методичній літературі відсутні загальноприйняті визначення основних термінів, якими послуговуються в туризмі в кожній із досліджуваних країн. Це пов'язано здебільшого з нерозробленістю туристської термінології як у кожній державі окремо, так і у світі загалом. У зв'язку з цим ми не ставимо собі за мету дати визначення ключових понять, а обираємо з наявних трактувань ті, які відповідають контексту нашого дослідження.

Тому туризм ми розглядаємо як складну соціально-економічну систему, у якій індустрія туризму являє собою окрему частину його економіко-технологічного циклу. Виокремлюємо туристську (туроператорську та турагентську) діяльність як вид економічної діяльності, професійну освіту у сфері туризму розглядаємо як підготовку й перепідготовку фахівців з туристської діяльності; під поняттям „фахівці сфери туризму” розуміємо працівників туроператорських і турагентських фірм; спеціалістів, які мають необхідні професійні компетенції для формування, просування й реалізації турпродукту.

Висновки до розділу 1

Об'єктивність, науковість і неупередженість висновків у порівняльно-педагогічних дослідженнях значною мірою зумовлено методологією їх проведення. На жаль, для сучасної порівняльної педагогіки властива деяка методологічна невизначеність, що значно ускладнює організацію досліджень цієї тематики. Тому, спираючись на загальні принципи й методи проведення наукових досліджень, ідеї провідних вітчизняних і зарубіжних теоретиків-компаративістів, ми розробили методологію власного дослідження.

Перша фаза, проектування дослідження, містить підготовчий етап (реалізація традиційної схеми проектування дослідження; визначення можливості й доцільності порівняння; систематизація та адаптація ключових понять дослідження) та розробку концептуальної рамки дослідження (визначення методологічного підходу, на основі якого буде здійснено дослідження; визначення основних елементів порівняння; оформлення їх у вигляді структуроутворюючих

елементів моделі дослідження; визначення принципів і змісту дослідження).

Друга фаза, проведення дослідження, передбачає відбір, вивчення й опис інформації; порівняння зібраних відомостей між собою за методом дуального порівняння; інтерпретацію отриманих результатів.

Третя фаза – це рефлексія результатів дослідження.

На першому етапі ми встановили, що порівняння систем професійної туристської освіти Росії, України й Білорусі є не лише можливим, але й доцільним, оскільки вони мали спільні витoki – радянську систему професійної освіти в туризмі, вирішували подібні завдання – забезпечення національного туристського ринку висококваліфікованими працівниками, вихід на світовий туристський ринок з національним туристським продуктом. Також було визначено ключові поняття дослідження, які потребують систематизації й уточнення, щоб уникнути суперечностей і непорозумінь у їх трактуванні: туризм, сфера туризму, туристська діяльність, туристська освіта, професійна туристська освіта.

У зв'язку з тим, що предметом нашого дослідження є системи професійної освіти в туризмі, дослідження вирішено побудувати на основі комплексного підходу, який передбачає системний, синхронний та діахронний підходи. Системний підхід забезпечує вивчення професійної освіти як системи та визначення надсистем, до складу яких вона входить. Синхронний передбачає аналіз, порівняння, пояснення й інтерпретацію педагогічних явищ, які існують одночасно в різних просторових вимірах. Діахронний уможлиблює дослідження розвитку системи професійної освіти в туризмі: як вона формувалася, які етапи пройшла в її розвитку, у чому полягала обмеженість чи однобокiсть попередніх концепцій та ін.

З огляду на те, що нас цікавлять системи професійної туристської освіти загалом, ми звертаємо увагу насамперед на їхню організацію, зміст підготовки та управління ними. Відповідно, у кожному з визначених елементів устанавлюємо одиниці порівняння: напрями підготовки, спеціальності та спеціалізації в системі професійної туристської освіти, мережі навчальних закладів, які реалізують програми підготовки фахівців сфери туризму, форми й методи органі-

зації навчального процесу; забезпечення наступності й неперервності в системі професійної туристської освіти; галузеві стандарти, навчальні плани, робочі програми, програми практик та ін.

Відбір інформації здійснено за чотирма групами джерел: нормативно-правові акти країни з проблем розвитку освіти та досліджуваної галузі; наукові доробки провідних учених з цієї тематики; публікації в педагогічній, галузевій, суспільно-політичній періодиці, матеріали семінарів і конференцій; навчальна та навчально-методична література. Недоліки кожної з груп джерел компенсовано за рахунок їх комплексного використання.

Наступним кроком є систематизація зібраних фактів та їх порівняння. Результативність дослідження може бути забезпечено лише за умови здійснення повного порівняння, коли відбувається виділення й дослідження одиничного. Значну увагу в порівняльних дослідженнях приділено інтерпретації отриманої інформації та рефлексії результатів дослідження, що дозволяє не лише встановити подібність і відмінність досліджуваних систем, але й визначити доцільність упровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну систему професійної туристської освіти.

Дослідження систем професійної освіти ускладнено кількома чинниками, серед яких головним ми визначаємо недостатню розробленість понятійного апарату сфери туризму.

Установивши ключові поняття нашого дослідження: туризм, сфера туризму, індустрія туризму, туристська діяльність, турпродукт, туристська освіта, професійна туристська освіта, ми на основі чинних нормативно-правових актів досліджуваних держав, довідкової, наукової й навчально-методичної літератури порівняли визначення, які дають цим поняттям у Росії, Україні й Білорусі.

На підставі здійсненого аналізу констатуємо, що єдиного підходу до трактування цих дефініцій немає в жодній із досліджуваних держав, наявні навіть у межах однієї країни визначення суперечать одне одному. Визнавши нелогічним уведення нових визначень, ми вирішили за потрібне аналізувати ці поняття в контексті нашого дослідження.

Отже, туризм ми розглядаємо в соціально-економічному аспекті, відповідно до якого, він постає як індустрія туризму чи сфера діяль-

ності. Як індустрія туризму він містить усі підприємства й організації, які задовольняють різноманітні потреби туристів. Водночас, у контексті кадрового забезпечення ми виділяємо лише ті підприємства та організації, які обслуговують виключно туристів: туроператорські й турагентські фірми, заклади розміщення. Тоді професійна освіта в туризмі – це система підготовки фахівців для закладів розміщення, туроператорських і турагентських фірм.

Як сферу діяльності туризм, відповідно до національних Класифікаторів видів економічної діяльності, розглядаємо як туристську діяльність, що передбачає туроператорську й турагентську діяльність (зокрема й надання екскурсійних послуг). Отже, підготовка фахівця до туристської діяльності (сфери туризму) означає підготовку працівників туроператорських і турагентських фірм, екскурсоводів.

Підготовку фахівців для закладів розміщення розглядають у теорії та практиці професійної туристської освіти як підготовку фахівців сфери гостинності. Тому в цьому дослідженні ми розділяємо підготовку фахівців сфери гостинності та підготовку фахівців сфери туризму й розглядаємо професійну туристську освіту у вузькому розумінні: *професійна туристська освіта* – система підготовки в навчальних закладах фахівців відповідного рівня кваліфікації для трудової діяльності у сфері туризму; що передбачає вивчення наукових основ і технологій обраного виду професійної діяльності, формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи в обраній сфері.

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТУРИСТСЬКОЇ ОСВІТИ ЯК СИСТЕМИ

2.1. Сутнісні характеристики та структура системи професійної освіти в туризмі

Як ми встановили, професійна туристська освіта – це система професійної підготовки кадрів для сфери туризму та сфери гостинності. Наведене визначення виглядає цілком логічно, звучить переконливо й практично не викликає ніяких заперечень серед вітчизняних дослідників. Водночас, коли починають уточнювати, з яких елементів складається ця система, які чинники визначають успішність її розвитку, у чому полягає специфіка її функціонування, виникають суперечності.

Спробуємо спочатку визначитися із самим поняттям „туристська освіта”, що складається з понять „туризм” та „освіта”. Оскільки контекст використання поняття „туризм” у нашому дослідженні ми визначили, розглянемо поняття „освіта”. За своєю структурою це доволі складне, неоднозначне й багатовимірне поняття. Зауважимо, що підхід того чи того автора до його трактування залежить від дисциплінарної належності самого автора. Освіту розглядають як:

- 1) результат, як суму суспільно значущих знань;
- 2) процес передавання знань та інформації, втілення навичок і вмінь, тобто навчальний процес;
- 3) організаційно-економічна систему, тобто як галузь соціально-економічної діяльності.

Ми не зосереджуємося на характеристиці освіти як суспільного феномену, її загальноцивілізаційної значущості, суспільної й державної ваги, що всіляко підкреслено в нормативно-правовій базі та в численних публікаціях. Також ми не розглядаємо освіту як процес передавання й поширення знань, який відбувається в конкретних організаційних формах і в якому беруть участь і співпрацюють викладач і студент та застосовують різноманітні засоби освіти. У цьому дослідженні освіта – це вертикально-горизонтальна багатоманітність державних, недержавних, приватних установ різних видів,

рівнів і профілів, яка взаємодіє з іншими соціальними системами: економікою, правом, політикою та ін.

З освіти як організаційно-економічної системи ми виділяємо професійну освіту. Термін „професійна освіта” широко вживають у педагогічній і галузевій літературі, проте єдиного визначення ні в нормативно-правових актах, ні в довідковій літературі до цього часу немає. Його часто зводять до терміна „професійна підготовка” або „професійно-технічна освіта”, нерідко із системи професійної освіти виокремлюють вищу освіту (наукові доробки А. Кінаха [130, с. 9 – 10], Н. Ничкало [165, с. 103] та ін.). Для цього є історичні причини: у радянський період під професійною освітою здебільшого розуміли професійно-технічну освіту, а вищу освіту не розглядали як професійну, і цю позицію дотепер відстоюють деякі вітчизняні науковці.

Факт виникнення вищої професійної освіти легітимізувала ЮНЕСКО, яка створила й у 1997 р. прийняла нову Міжнародну Стандартну Класифікацію Освіти (МСКО-97), що чітко поділяє вищу освіту на академічний потік з присудженням дипломів типу „А” та професійний з дипломами типу „В”.

В. Бабак стверджує, що в навчальних закладах країн Заходу здебільшого застосовують академічно орієнтовані програми. Отримавши диплом, документ про здобуття освітньої кваліфікації, випускник має право продовжити освіту або за академічно-орієнтованою програмою більш високого рівня, або за професійно-орієнтованою програмою в закладах післядипломної освіти чи безпосередньо в умовах виробничого середовища [12, с. 74].

Тобто, ідеться про просторове й часове відокремлення здобуття освітньої кваліфікації від професії. Натомість у досліджуваних нами країнах склалася модель ступеневої освіти, для якої характерне просторове й часове поєднання здобуття освітніх і професійних кваліфікацій. Саме це, на нашу думку, за відсутності відповідного законодавства, недостатньої кількості ґрунтовних досліджень з проблематики професійної освіти, перенесення іноземної термінології на вітчизняну педагогічну ниву призводить до непорозумінь у використанні терміна „професійна освіта” та дискутування принципів формування змісту освіти (визначення в навчальних планах оптимального співвідношення між фундаментальними та професійно-

орієнтованими дисциплінами), доцільності структурованого поділу ВНЗ на заклади, які надають університетську (академічну) освіту, та заклади, що забезпечують вищу професійну освіту [29, с. 116].

Пропонуємо під **професійною освітою** розуміти систему підготовки в навчальних закладах фахівців відповідного рівня кваліфікації для трудової діяльності в конкретній галузі господарства, науки, культури, що передбачає вивчення наукових основ і технологій обраного виду професійної діяльності, формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи в обраній галузі.

Професійна освіта у вузькому розумінні – це процес і результат оволодіння деяким рівнем знань, умінь і навичок діяльності з конкретної професії та спеціальності.

Аналіз науково-методичних і психолого-педагогічних джерел засвідчив, що проблемам професійної освіти приділяють значну увагу, зокрема, таким її аспектам, як: дидактичні засади професійної освіти (С. Батишев, С. Гончаренко, М. Махмутов та ін.), формування й розвиток особистості в процесі навчання (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін.), психолого-педагогічні та дидактичні умови підготовки майбутніх фахівців (В. Краєвський, В. Параніч та ін.). Оскільки ці питання виходять за межі нашого дослідження, ми їх не аналізуємо.

Нас цікавлять сутнісні характеристики досліджуваних систем, які дозволять порівняти їх і визначити перспективи впровадження передового досвіду в процес підготовки фахівців сфери туризму в Україні.

Н. Фоменко наполягає, і ми з нею солідарні, що для розкриття сутності туристської освіти, визначення специфічних рис, властивостей та ознак цього соціального явища необхідно розглянути її як самостійну, цілісну соціальну систему, що складається з діалектично взаємопов'язаних компонентів [341, с. 34].

Цю позицію підтримують як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, проте виділяють різні складники цієї системи.

І. Зорін професійну туристську освіту розглядає як складну цілеспрямовану функціональну систему, яка містить: а) людину (групу

людей); б) засоби діяльності; в) об'єкт діяльності; г) середовище діяльності; ґ) орган управління. Науковець подає її базову модель у вигляді зірочки де всі кути (1 – дидактичний комплекс, 2 – комплекс виховання, 3 – рекреаційний комплекс, 4 – інституціональний комплекс, 5 – менеджмент педагогіки туризму) пов'язані між собою і з центром (особистістю) [102, с. 211 – 219].

В. Устименко структуру професійної туристської освіти як педагогічної системи характеризує за взаємозалежними підсистемами-процесами, які до неї входять: професійно-трудова соціалізація, професійна підготовка та професійне становлення особистості. При цьому під поняттям „професійно-трудова соціалізація” дослідник розуміє сукупність соціальних і педагогічних процесів, які дозволяють майбутньому фахівцеві засвоїти систему установок, норм і цінностей, що відповідають соціальній ролі професіонала в туризмі; „професійна підготовка” – оволодіння необхідною сумою знань, умінь і навичок; професійне становлення особистості – становлення особистісних особливостей майбутнього професіонала в єдності із засвоєнням знань, умінь і навичок [322, с. 13 – 26].

У процесі аналізу систем професійної освіти в туризмі, виділення її основних елементів і встановлення взаємозв'язків між ними ми насамперед керуємося законодавчими актами, які визначають основи їх функціонування, оскільки йдеться про освітні системи різних держав.

Система освіти України, відповідно до Закону України „Про освіту”, складається з навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти (ст. 28. „Поняття системи освіти”) [268].

У Росії цей перелік доповнено послідовними освітніми програмами різних рівнів і напрямів, федеральними державними освітніми стандартами та федеральними державними вимогами [192]. У Білорусі поняття системи освіти ще ширше – це також навчальні плани та навчальні програми, розроблені на основі освітніх стандартів, та учасники освітнього процесу [135].

Отже, система професійної освіти кожної з держав має відповід-

ну до визначеної законодавством структури. Як бачимо, ці структури мають деякі відмінності, оскільки в основу виділення елементів системи освіти було покладено різні критерії. Незважаючи на це в практичній діяльності всі заявлені елементи присутні, тому в дослідженні ми виділяємо такі елементи системи професійної освіти в туризмі, які заслуговують на увагу:

1) навчальні заклади, які здійснюють підготовку фахівців сфери туризму;

2) наукові, науково-методичні та методичні установи, наукововиробничі підприємства, залучені до організації процесу підготовки фахівців сфери туризму;

3) державні й місцеві органи управління освітою та самоврядування в галузі освіти, які здійснюють регулювання процесу підготовки фахівців сфери туризму;

4) державні стандарти підготовки фахівців сфери туризму, які містять освітні програми різних рівнів і державні вимоги до якості підготовки;

5) навчальні плани й навчальні програми, розроблені на основі освітніх стандартів;

б) учасники освітнього процесу.

На сьогодні в досліджуваних державах наявні різні підходи до визначення рівня освіти та структурування навчальних закладів, які надають професійну освіту, тому нам необхідно визначити, як вони співвідносяться.

Л. Лук'янова відзначає, що туристська сфера діяльності має багаторівневу структуру освіти: професійний рівень (училище), технологічний (технікум), організаторський (коледж, інститут), управлінський (інститут); науково-дослідний (магістратура) [153, с. 15].

У радянській системі професійної освіти виділяли три ступені – за рівнями кваліфікації фахівців, яких готували: початковий, середній і вищий [253; 254]. С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику в системі професійної освіти також називає вищу, середню спеціальну та професійно-технічну освіту [47, с. 275].

В Україні законодавчо професійну освіту окремо не виділяють, проте, виходячи зі статті 29 „Структура освіти” Закону України „Про

освіту”, структура туристської освіти гіпотетично може містити: професійно-технічну освіту; вищу освіту; післядипломну освіту; аспірантуру; докторантуру [268].

У Білорусі виділяють освіту основну, додаткову та спеціалізовану. Професійну освіту в туризмі може бути реалізовано як основну або додаткову; основна освіта передбачає такі рівні: професійно-технічна, середня спеціальна, вища, післявишівська освіта, як додаткову її може бути здійснено на всіх рівнях здобуття основної освіти, зокрема й підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів [135].

У Росії встановлено такі рівні реалізації професійної освіти: початкова, середня, вища, післявишівська. Крім професійних освітніх програм у туризмі, які реалізують у навчальних закладах професійної освіти, у державі практикують професійну підготовку, яка не передбачає підвищення освітнього рівня людини [192].

Отже, у кожній із держав передбачено реалізацію початкової (професійно-технічної) та вищої ланки в системі професійної освіти. Середня ланка наявна в освітніх системах лише двох держав: в Україні включення деяких училищ, технікумів і коледжів до структури вищих навчальних закладів призвело до її ліквідації. Незважаючи на це в нашому дослідженні ми виходитимемо з такої структури професійної туристської освіти:

- початкова професійна освіта;
- середня професійна освіта;
- вища професійна освіта;
- післявишівська професійна освіта;
- додаткова (підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів).

Необхідно відзначити, що російські науковці також схиляються до встановлення саме цих ланок у системі неперервної професійної туристської освіти [219, с. 160].

Початкову професійну освіту в трьох слов'янських державах надають на базі повної та неповної середньої освіти в навчальних закладах початкової професійної освіти, а також у навчальних закладах середньої професійної та вищої професійної освіти за наяв-

ності відповідної ліцензії. У Росії це Державні освітні заклади початкової професійної освіти та недержавні професійні заклади початкової професійної освіти: професійно-технічні ліцеї й коледжі. Їхню діяльність регулює Типове положення про заклад початкової професійної освіти [214]. Здебільшого навчальні заклади початкової та середньої професійної освіти в Росії називають одним терміном – середні спеціальні навчальні заклади. Початкова ланка в системі професійної освіти у сфері туризму Росії передбачає підготовку агентів з туризму.

У Білорусі до закладів, які забезпечують професійно-технічну освіту, належать професійно-технічні училища, професійні ліцеї, професійно-технічні коледжі. Останні забезпечують здобуття професійно-технічної, загальної середньої та інтегрованої з професійно-технічною середньої спеціальної освіти [135]. Функціонування навчальних закладів професійно-технічної освіти регулює Закон „Про професійно-технічну освіту” [186]. Водночас у систематизованому довіднику спеціальностей і кваліфікацій професійно-технічної освіти Загальнодержавного класифікатора Республіки Білорусь групи спеціальностей 89.01 Туризм і гостинність та 89.02 Туризм відсутні [236]. Натомість, у кваліфікаційному довіднику „Посади службовців, зайнятих в організації туризму”, передбачено посаду агента з туризму [88], яка в інших досліджуваних нами країнах становить початкову ланку професійної освіти в туризмі.

Початкову професійну освіту у сфері туризму в Україні реалізують професійні та вищі професійні училища, ліцеї, центри професійно-технічної освіти державної служби зайнятості, навчально-виробничі центри, центри професійної освіти робітничих кадрів торгівлі й ресторанного сервісу, центри підготовки й перепідготовки робітничих кадрів туристського сервісу, центри з дизайну та сфери послуг та ін. Передбачає вона й підготовку кваліфікованих робітників – агентів з туризму та екскурсоводів. Це найменш численна ланка в системі професійної туристської освіти й найменш затребувані фахівці на туристських ринках України, Росії й Білорусі, про що ми детально говоритимемо далі.

Середню професійну освіту в туризмі надають на базі повної,

неповної середньої й початкової професійної освіти. Середню професійну освіту в туризмі в Росії реалізують училища культури, технікуми, коледжі, деякі інститути й академії. Випускникам видають диплом про середню професійну освіту та присвоюють кваліфікацію фахівця з туристських послуг. Різницю між російськими технікумами й коледжами визначено в Типовому положенні про навчальний заклад середньої професійної освіти [213]: коледж, на відміну від технікуму, який реалізує лише основні професійні освітні програми середньої професійної освіти базової підготовки (100401 Туризм код 51), надає також поглиблену підготовку (100401 Туризм код 52) [209]. Наступність у системі професійної освіти передбачає можливість випускникам ПТУ здобути середню професійну освіту у сфері туризму за скороченими програмами.

В Україні в структурі освіти ланку середньої професійної освіти законодавчо не виділено, технікуми й коледжі входять до структури вищих навчальних закладів і мають I та II рівні акредитації відповідно. Випускники отримують дипломи молодшого спеціаліста та кваліфікацію фахівця з туристичного обслуговування.

Середню професійну освіту у сфері туризму в Білорусі надають лише коледжі. Відповідно до законодавства середню спеціальну освіту в країні здійснюють за двома напрямками: середня спеціальна освіта, яка забезпечує отримання спеціальної теоретичної та практичної підготовки; середня спеціальна освіта, інтегрована з вищою освітою, забезпечує отримання поглибленої спеціальної теоретичної та практичної підготовки.

З початком підготовки бакалаврів становище технікумів і коледжів у системі професійної освіти України й Росії, а відтак і становище випускників з дипломами про середню професійну освіту на ринку праці похитнулося й залишається невизначеним. У навчальних планах технікумів і коледжів співвідношення між академічною та професійною підготовкою традиційно вирішено на користь останньої. Як наслідок, рівень фундаментальної підготовки їхніх випускників значно нижчий, ніж у студентів I – II курсів ВНЗ вищих рівнів акредитації, хоча молодші спеціалісти мають право на продовження навчання на бакалавраті (з III курсу) за скороченим терміном підготовки, якщо напрями підготовки ідентичні. Передбачалося, що

поступово освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста буде ліквідовано.

Вищу професійну туристську освіту в Україні здобувають у вищих навчальних закладах: училищах, технікумах, коледжах, інститутах, академіях та університетах за чотирма ступенями: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр. У нашому дослідженні до вищої ланки професійної освіти в туризмі ми відносимо лише підготовку бакалаврів, спеціалістів і магістрів. Підготовку бакалаврів здійснюють на базі загальної середньої та середньої професійної освіти, спеціалістів і магістрів – на базі бакалаврату.

У Росії основні освітні програми вищої професійної освіти в туризмі реалізують в інститутах, академіях та університетах, проте не всі з них мають дозвіл на реалізацію магістерських програм підготовки. Підготовку бакалаврів здійснюють на базі загальної середньої та середньої професійної освіти, магістрів – на базі бакалаврату.

Положення бакалаврів туризму на національних туристських ринках України й Росії тривалий час залишалося невизначеним: чотирирічний термін навчання та можливість працевлаштування на ті самі посади, що й випускників з дипломами молодших спеціалістів, викликали в роботодавців і пересічних громадян недовіру до цього освітньо-кваліфікаційного рівня.

Законодавчо вища туристська освіта в Білорусі передбачає лише перший рівень [236], проте на практиці здійснюють також підготовку магістрів туризму. Вищу ланку туристської освіти в державі реалізують тільки в університетах. Провідним галузевим ВНЗ напряму підготовки „Туризм” визнано Білоруський державний університет фізичної культури, підпорядкований Міністерству спорту й туризму Республіки Білорусь.

Що стосується ОКР „спеціаліст”, то в Росії від підготовки спеціалістів відмовилися з 2011 р.; в Україні їх продовжують готувати, термін навчання становить рік на базі бакалаврату. У Білорусі підготовка спеціалістів з туризму (відповідно до стандарту) триває чотири роки, тому ми її прирівнюємо до підготовки бакалаврів в інших досліджуваних нами країнах. Отже, лише в Україні вища ланка в системі професійної туристської освіти має триступеневу підготовку.

Відзначимо, що в кожній із досліджуваних держав вищу ланку в системі професійної туристської освіти було започатковано спершу в приватних ВНЗ: у Росії це Російська міжнародна академія туризму, в Україні – Донецький інститут туристичного бізнесу, Київський інститут туризму, економіки та права, у Білорусі – Інститут туризму. Зі зростанням попиту на цю спеціальність, уведенням окремого напрямку підготовки, відкриттям мережі навчальних закладів, які здійснюють підготовку цих фахівців, „першопрохідці” втратили свої позиції лідерів і в Росії, і в Україні. Хоча спочатку була навіть ідея зробити професійну туристську освіту цілком комерційною, що „зумовлено здійсненням професійної туристської діяльності працівників і спеціалістів туризму у сфері бізнесу, а не у сфері бюджетного перерозподілу” [101, с. 34 – 35].

Післявишівська ланка в системах професійної освіти Росії та Білорусі передбачає підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, її здійснюють на базі вищої професійної освіти в аспірантурі, ординатурі, інтернатурі, докторантурі тощо [135; 192]. В Україні аспірантура й докторантура становлять самостійні ланки в структурі системи освіти [268].

На практиці ця ланка успішно функціонує лише в системі туристської освіти Росії: на базі Російської міжнародної академії туризму в 1996 р. відкрито аспірантуру, з вересня 1998 р. у дисертаційній раді захищають дисертації з теорії та методики професійної освіти в туризмі. В Україні Державна програма розвитку туризму на період 2002 – 2010 рр. також передбачала введення наукової спеціальності „Теорія та методика професійної освіти (туризм)” (2002 – 2004 рр.) [77], проте виконано її не було. Інформація в Інтернеті про те, що в Україні в Університеті туризму в аспірантурі навчається більше 40 аспірантів і здобувачів, у докторантурі 5 докторантів, а 50 осіб проходять магістерську підготовку [10], не відповідає дійсності. У Білорусі післявишівська ланка в системі професійної туристської освіти також відсутня.

Останню ланку професійної освіти в туризмі, додаткову, або, відповідно до вітчизняного законодавства, післядипломну освіту в Україні здійснюють вищі навчальні заклади післядипломної освіти або структурні підрозділи вищих навчальних закладів відповідного рівня акредитації, зокрема на підставі укладених договорів.

Додаткову професійну освіту в туризмі за російським законодавством здійснюють у навчальних закладах професійної освіти, закладах підвищення кваліфікації: академіях (за винятком тих, що є закладами вищої професійної освіти), інститутах підвищення кваліфікації та на курсах (школи, центри) підвищення кваліфікації й у навчальних центрах служби зайнятості. Навчання проходить у вигляді підвищення кваліфікації робітника, службовця, спеціаліста й пов'язане з постійним удосконаленням федеральних державних освітніх стандартів [192].

Перепідготовку туристських кадрів у Росії регулює Положення „Про порядок та умови професійної перепідготовки спеціалістів” [211]. Професійну перепідготовку спеціалістів здійснюють навчальні заклади підвищення кваліфікації та підрозділи навчальних закладів вищої й середньої професійної освіти з урахуванням профілю здобутої освіти фахівців за додатковими професійними освітніми програмами двох типів, одна з яких забезпечує поліпшення знань фахівців для виконання нового виду професійної діяльності, друга – для отримання додаткової кваліфікації.

Додаткові професійні освітні програми професійної перепідготовки фахівців навчальні заклади розробляють, затверджують і реалізують самостійно на основі встановлених нормативних документів та з урахуванням потреб замовника. Для першого виду перепідготовки їх формують на основі встановлених кваліфікаційних вимог до конкретних професій і посад. Перелік освітніх програм для отримання додаткової кваліфікації встановлює Міністерство освіти Росії, а зміст формують згідно з вимогами до мінімуму змісту й рівня вимог до фахівця та оновлюють щороку, проте програми додаткової професійної освіти стандарти професійної освіти не регулюють.

Підвищення кваліфікації в Росії передбачає такі види навчання:

- короткотермінове (не менше 72 год.) тематичне навчання з конкретних виробничих питань за основним місцем роботи (отримують посвідчення про підвищення кваліфікації);
- тематичні та проблемні семінари (від 72 до 100 год.) з науково-технічних, технологічних, соціально-економічних та інших питань розвитку галузі, регіону, підприємства, організації тощо (отримують посвідчення про підвищення кваліфікації);

- довгострокове (понад 100 годин) навчання фахівців у навчальних закладах підвищення кваліфікації для поглибленого вивчення актуальних проблем науки, техніки, технології та ін. за профілем професійної діяльності; отримують свідоцтво про підвищення кваліфікації (навчальна програма понад 100 годин) або диплом про професійну перепідготовку (обсяг програми понад 500 годин).

Нормативний термін проходження професійної перепідготовки фахівців для виконання нової професійної діяльності повинен становити понад 500 годин аудиторних занять, для отримання додаткової кваліфікації – не менше 1000 годин [175], проте на практиці цей термін не витримують.

Підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у Білорусі здійснюють академії, інститути, навчальні центри, навчальні комбінати, навчально-курсівні комбінати, факультети та спеціальні факультети закладів, які надають вищу освіту; відділи (підрозділи) закладу, який забезпечує середню спеціальну чи професійно-технічну освіту; курси, навчальні пункти [135]. Відповідно до законодавства підвищення кваліфікації та перепідготовку в туризмі можуть здійснювати лише ті навчальні заклади, які надають основну професійну освіту в туризмі.

У Систематизованому довіднику спеціальностей і кваліфікацій перепідготовки кадрів на базі вищої освіти Класифікатора „Спеціальності та кваліфікації” [236] чітко визначено спеціальності, які можна отримати в рамках додаткової освіти в туризмі:

- 1-89 02 71 „Менеджмент туристської організації” (кваліфікація „Менеджер”);

- 1-89 02 72 „Туроператорська та турагентська діяльність” (кваліфікація „Менеджер з формування та продажу туристського продукту”);

- 1-89 02 73 „Лінгвістичне забезпечення туристського продукту” (кваліфікація „Гід-перекладач”);

- 1-89 02 74 „Спортивно-туристська діяльність” (кваліфікація „Методист-менеджер”, указують вид спортивного туризму);

- 1-89 02 75 „Туристсько-оздоровча діяльність” (кваліфікація „Методист-менеджер”).

На спеціальність 1-89 02 71 „Менеджмент туристської органі-

зації” приймають усіх осіб з дипломом про вищу освіту. Для інших спеціальностей визначено напрями освіти, групи спеціальностей та спеціальності, які дозволяють їх отримати.

Крім того, за спеціальностями 1-89 02 71 „Менеджмент туристської індустрії” (кваліфікація „Менеджер”) та 1-89 02 72 „Соціокультурне забезпечення туристської діяльності” (кваліфікація „Культуролог-аніматор”) здійснюють перепідготовку в рамках групи спеціальностей 89 03 „Гостинність” [236]. Перепідготовка кадрів на базі середньої спеціалізованої освіти відсутня.

У кожній із досліджуваних держав у рамках післядипломної освіти також реалізують різноманітні міжнародні освітні програми з туризму. Слід відзначити, що післядипломна освіта в туризмі – найбільш хаотична ланка в системах професійної туристської освіти досліджуваних держав.

Як бачимо, аналізований елемент (мережа навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців сфери туризму) представлено в системах професійної освіти у сфері туризму в усіх досліджуваних державах, проте кожна його ланка потребує вдосконалення.

Другим структурним елементом системи професійної освіти у сфері туризму ми відповідно до законодавства виділили наукові, науково-методичні й методичні установи, науково-виробничі підприємства, залучені до організації процесу підготовки фахівців сфери туризму. Безсумнівно, важливу роль у створенні якісної системи професійної освіти в туризмі відіграють Навчально-методичні об’єднання.

У Росії функціонують два навчально-методичні об’єднання (НМО) з туризму: секція готельного та туристського бізнесу НМО вищих навчальних закладів Російської Федерації з освіти в галузі менеджменту, у якій беруть участь більше 20 ВНЗ, та НМО з освіти в галузі соціально-культурного сервісу й туризму при столичному Університеті сервісу (Інститут туризму та гостинності) [24, с. 41]

Головним визнають НМО навчальних закладів РФ в освіті в галузі сервісу й туризму Міністерства освіти та науки РФ, створене у квітні 2005 р. внаслідок відкриття нового напрямку підготовки „Туризм”: Навчально-методичне об’єднання в освіті в галузі сервісу Московського державного університету сервісу, створене в 1988 р.,

перейменували в Навчально-методичне об'єднання навчальних закладів РФ в освіті в галузі сервісу й туризму [184]. За ним закріпили, зокрема, і спеціальності вищої та середньої професійної освіти в туризмі.

Російське Навчально-методичне об'єднання – це дуже дієва організація: воно вирішує питання навчально-методичного забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму та його якості, затверджує програми підвищення кваліфікації й підготовки кадрів, організовує процес переходу на нові стандарти та ін.

В Україні подібна установа має назву Навчально-методична комісія (НМК) зі сфери обслуговування й діє на базі Київського національного торговельно-економічного університету. До 2010 р. Підкомісія з туризму (020107) входила до складу Комісії з культури (0201), у ній працювало 13 осіб [137, с. 75 – 76], в основному представники Київського національного університету культури і мистецтв та Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Більшість членів підкомісії представляли навчальні заклади, у яких напрям підготовки „Туризм” не було реалізовано, існували лише туристські спеціалізації в межах інших напрямів підготовки. Про результати практичної діяльності цієї підкомісії нам не відомо.

З 2010 р. у зв'язку з переосмисленням місця туризму в структурі економіки країни організацію процесу підготовки фахівців сфери туризму регулює НМК зі сфери обслуговування. Результатами її діяльності стала підготовка окремих складників галузевого стандарту: ООП підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів напряму підготовки „Туризм” і „Туризмознавство (за видами)” (2010 р., зі змінами 2011 р.); „Засоби діагностики якості вищої освіти”; „Вимоги до спеціалізованих лабораторій і кабінетів” (2011 р.).

Аналогічні питання в Білорусі вирішує науковий колектив Інституту туризму БДУФК, про існування навчально-методичних об'єднань чи комісій з туризму нам не відомо.

Наукові установи в системі професійної туристської освіти на сьогодні відсутні. Було кілька спроб науковців об'єднатися, але, по-перше, вони робили це на громадських засадах, по-друге, переважно з метою вирішення проблем навчально-методичного забезпечення навчального процесу. Серед об'єднань такого типу варто назвати:

- Міжнародний союз громадських об'єднань „Об'єднаний університет туризму держав – учасниць СНД”: створений у травні 1997 р. на базі Російського міжнародного інституту туризму з метою через скоординовану підготовку фахівців вищої категорії для країн СНД сприяти відродженню єдиного туристського простору країн Співдружності на нових правових основах. До нього ввійшли республіканське об'єднання „Білорустурист”, Білоруський фонд розвитку й підтримки вищої школи, кілька вищих навчальних закладів Росії, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Таджикистану, України, Латвії. За його участі було розроблено проект закону „Про соціальний туризм” для держав Співдружності та деякі інші закони в галузі туризму. Планувалося, що він отримає статус спостерігача в Раді з туризму держав – учасниць СНД, стане базовою організацією в підготовці кадрів для сфери туризму країн Співдружності [28]. З 2004 р. це об'єднання очолює В. Федорченко [252].

- Національна туристська асоціація, яка в 90-ті роки, за свідченнями Ю. Путрика й П. Караневського, готувала щорічні аналітичні доповіді про стан і проблеми розвитку туризму в Росії, сприяла на різних етапах прийняттю важливих державних рішень з проблем туризму [284]. Про її подальшу долю невідомо, оскільки сьогодні в Росії існує інша Національна туристська асоціація, заснована в 2000 р., яка об'єднує понад 100 туристських фірм, що працюють у сфері національного й міжнародного туризму, та надає суттєві знижки [162].

- Національна академія туризму, створена в 1994 р. як міжрегіональна громадська організація, на сьогодні об'єднує більше 800 дійсних членів з 40 регіонів Російської Федерації. Головною метою створення Академії було об'єднання передової частини російських учених і практиків туризму для нарощування інтелектуального потенціалу та здійснення наукових досліджень, розробок концепцій і програм розвитку туризму й туристської індустрії, сприяння практичному впровадженню інноваційних напрямів розвитку туризму, практичних рекомендацій розвитку туристичної галузі, програм збереження, відтворення й розвитку туристських ресурсів, програм вирішення екологічних, етно-екологічних і соціально-економічних проблем, сприяння вирішенню проблем охорони здоров'я, збереження історичної та культурної спадщини, сприяння розвитку міжрегіональ-

ного та міжнародного культурного й науково-технічного обміну та співробітництва [191].

- Асоціація навчальних закладів України туристського та готельного профілю, створена в травні 1997 р. на базі КУТЕП. До громадської організації спочатку входили 2 академії, 4 університети, 8 інститутів, 12 технікумів, коледжів, училищ [59]. Потім кількість членів зросла і становила 75 ВНЗ із 146 ВНЗ України, які здійснювали підготовку фахівців за напрямом „Туризм”. У 2001 р. до Асоціації ввійшли навчальні заклади з Республіки Болгарія, Російської Федерації, Республіки Білорусь [275]. Саме Асоціація відіграла ключову роль у відкритті в державі напряму підготовки „Туризм”, уведенні до Державного класифікатора професій нових професій у сфері туризму та ін.

- Міжнародна туристська академія, організована в 2005 р. в Росії з метою встановлення прямих міжнародних контактів і зв'язків із зарубіжними науковими, навчальними організаціями та громадськими формуваннями, розробляє комплексні програми та проекти розвитку туризму й рекреації з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду. У 2011 р. вона мала 165 членів, із яких половина – це жителі Москви й Санкт-Петербурга, чотири представники Болгарії, три – Білорусі, по одному з Вірменії, Азербайджану, Німеччини, Узбекистану, України. На сьогодні МТА організовує регіональні наукові конференції й займається видавничою діяльністю [156]. Більш детальна інформація про її діяльність, конференції, можливість участі в них та ін. відсутня.

- Асоціація ВНЗ туризму та сервісу Росії, функціонує з 2008 р., за інформацією власного офіційного сайту, об'єднує 20 вищих навчальних закладів [11], організовує наукові конференції, семінари, надає послуги підвищення кваліфікації та ін. Як і в попередньому випадку, про її діяльність інформація відсутня.

Про існування подібних громадських організацій у Білорусі нам не відомо.

Цілком очевидно, що за останні роки значно зріс науковий потенціал у сфері туризму. Вищі навчальні заклади, різноманітні туристські об'єднання та організації здійснюють науково-дослідну роботу в різних напрямках, проте цього недостатньо. Потрібна організація роботи в масштабах усієї країни, адже міжнародний досвід

підтверджує, що високих результатів досягають за умови послідовної реалізації національних науково обґрунтованих програм і проєктів туристського розвитку, виконаних державними центрами.

На сьогодні в жодній із досліджуваних систем професійної освіти у сфері туризму немає єдиного дослідницького центру туризму, з перемінним успіхом триває боротьба між провідними туристськими ВНЗ, кожен з яких позиціонує власне об'єднання в туризмі, за сфери впливу під час визначення державної політики розвитку туризму, змісту галузевих стандартів та ін. Уважаємо, необхідно нарешті припинити це протистояння та об'єднатися з метою успішного розвитку національного туризму.

Наступним елементом у структурі професійної туристської освіти визначено стандарти, відповідно до яких здійснюють підготовку фахівців сфери туризму. У Росії, на думку О. Субботіної, уведення державних стандартів дало можливість організовано відійти від уніфікації й одержавлення освіти, стало спробою побудувати освіту в нових умовах, на новій основі: децентралізації та регіоналізації, академічних свободах та автономності навчальних закладів, свободі вибору в освіті, пріоритеті особистісних орієнтацій, збереженні єдності освітнього й культурного просторів [308, с. 62]. Це твердження цілком справедливе для процесів стандартизації, які відбуваються в Україні й Білорусі.

Зміст стандартів ми детально проаналізуємо пізніше, зараз лише відзначимо, що вони забезпечують єдність освітнього простору країни; якість професійної освіти; основи для об'єктивної оцінки діяльності освітніх установ, які реалізують освітню програму професійної освіти; визнання й установаження еквівалентності документів іноземних держав про вищу професійну освіту.

У досліджуваних нами державах стандартами забезпечено початкову, середню й вищу ланки системи професійної освіти в туризмі, але не повною мірою. Стандарти підготовки фахівців сфери туризму в Росії й Білорусі побудовано на принципах компетентнісного підходу, відповідно до якого зміст навчання визначено загальнокультурними та професійними компетенціями майбутнього фахівця. Зауважимо, що стандарти підготовки молодшого спеціаліста та магістра в Білорусі на початок 2012/2013 н.р. затверджено не було. В Україні стандарти підготовки молодших спеціалістів затвердили

у 2004 р, але в них більше уваги приділено організації обслуговування в готельних і туристських комплексах; чинні стандарти підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів представлено лише освітньо-професійними програмами. Отже, цей елемент у системах професійної туристської освіти найкраще розроблено в Росії, в інших досліджуваних державах він потребує ґрунтовного доопрацювання.

Навчальні плани як елемент системи професійної туристської освіти дозволяють простежити процес організації навчального процесу, визначають послідовність і тривалість вивчення дисциплін, проведення практик та ін. Загалом у досліджуваних країнах дотримуються подібної технології складання навчальних планів, проте у зв'язку з різним процентним співвідношенням між нормативними та варіативними дисциплінами в національних стандартах найбільше відрізняються між собою за змістом навчальні плани в Росії; майже не відрізняються навчальні плани в Білорусі, оскільки нормативний компонент у них становить 95%.

Робочі програми навчальних дисциплін і різних видів практик, передбачених навчальними планами, цікаві, знову ж таки, їхнім змістом, оскільки вимоги до їх оформлення в державах постійно змінюються, проте сутність залишається. Основу увагу дослідників зосереджено на визначенні змісту професійно орієнтованих дисциплін, особливо варіативних. Ураховуючи нерозробленість понятійного апарату в туризмі, іноді доволі важко зрозуміти за назвою чи короткою анотацією дисципліни, що саме вивчали студенти. Це призводить до суб'єктивізму й хаотичності в навчальному процесі, знижує його якість і ускладнює мобільність студентів.

Що стосується останнього компонента системи професійної туристської освіти, учасників освітнього процесу, ми більше уваги схильні приділяти аналізу кадрового забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму. У зв'язку з відсутністю вищої туристської освіти в досліджуваних державах до процесу навчання залучають викладачів інших кафедр, представників туристського бізнесу та випускників аспірантур, які щойно захистили дисертації. Здійснений нами аналіз [358; 360] показав, що кожна з цих груп, якщо розглядати їх стосовно організації навчального процесу, має переваги й недоліки. Поступово цю проблему в Росії вирішують, в Україні й Білорусі вона все ще залишається актуальною.

Отже, *професійна туристська освіта* – це система підготовки в навчальних закладах фахівців відповідного рівня кваліфікації для трудової діяльності у сфері туризму; що передбачає вивчення наукових основ і технологій обраного виду професійної діяльності, формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи в обраній сфері.

Професійна туристська освіта має кілька рівнів реалізації: початкова, середня, вища, післявишівська та додаткова (підвищення кваліфікації й перепідготовка кадрів). У Білорусі відсутні початкова та післявишівська ланки, в Україні – післявишівська. Підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів у Росії та Україні відбуваються хаотично.

Професійна туристська освіта як система містить складники, наявність яких і взаємозв'язок між якими значною мірою визначають ефективність її функціонування. До основних елементів структури професійної освіти в туризмі належать: навчальні заклади, які здійснюють підготовку фахівців сфери туризму; наукові, науково-методичні та методичні установи, науково-виробничі підприємства, залучені до організації процесу підготовки фахівців сфери туризму; державні й місцеві органи управління освітою та самоврядування в галузі освіти, які здійснюють регулювання процесу підготовки фахівців сфери туризму; державні стандарти підготовки фахівців сфери туризму, які містять освітні програми різних рівнів та державні вимоги до якості підготовки; навчальні плани й навчальні програми, розроблені на основі освітніх стандартів; учасники освітнього процесу. Виявилось, що в досліджуваних системах деякі елементи відсутні, а наявні потребують подальшого вдосконалення.

2.2. Профілі підготовки, спеціальності та спеціалізації в системі професійної туристської освіти

Аналізуючи систему професійної туристської освіти в Росії, Т. Власова, президент Національної академії туризму, яка об'єднує більше 800 членів із 40 регіонів країни, дійшла висновку, що в сучасній педагогіці та дидактиці професійного навчання фахівців туризму наявність багатьох варіантів і різновидів туристських квалі-

фікацій очевидна [30, с. 20]. Ми цілком поділяємо цю думку й відзначаємо, що вона справедлива не лише для досліджуваних нами країн, а й для сфери міжнародного туризму загалом. У межах цього дослідження робимо спробу проаналізувати технологію визначення спеціальностей і спеціалізацій у Росії, Україні й Білорусі.

Як було вже відзначено, професійна туристська освіта є системою. Як і будь-яка інша система професійної освіти, вона є штучною, тобто створеною суспільством та іншими системами з конкретною метою. Більшість процесів, які в ній відбуваються, зумовлені потребами цих систем або суспільства загалом. Отже, відповідно до теорії систем, будь-яка система являє собою елемент системи вищого порядку (надсистеми), тому її вивчення обов'язково передбачає визначення зовнішніх зв'язків системи й виділення головних із них. З іншого боку, установлення надсистем, до яких належить професійна туристська освіта, визначення напрямку й сили їхнього впливу дає можливість пояснити ті процеси, які в ній відбуваються, і прогнозувати її подальший розвиток.

Цієї думки дотримується також Н. Фоменко, підкреслюючи, що для глибокого вивчення системи туристської освіти необхідно розкрити зв'язки з іншими підсистемами суспільства. Вона визначила такі суспільні зв'язки й чинники, які впливають на систему туристської освіти

- 1) стихійний соціальний вплив на майбутніх фахівців туризму;
- 2) спрямований опосередкований соціальний вплив, що полягає в здійсненні державою економічних, законодавчих, організаційних заходів для розв'язання власних завдань;
- 3) автономний, специфічний, керований вплив суспільства через створення правових, організаційних, матеріальних і духовних умов для формування майбутніх фахівців туризму;
- 4) свідома зміна майбутніх фахівців галузі туризму (фундаментальні процеси саморозвитку й самовдосконалення) [341, с. 34–35].

Водночас, не потребує обґрунтування той факт, що на систему професійної освіти в туризмі впливають не лише суспільні чинники. І. Овчинникова відзначає, що професійна туристська освіта зазнає впливу й жорсткого тиску з боку соціального замовлення, і називає дві надсистеми, з якими вона взаємодіє: наука й туризм [219, с. 28].

О. Сесьолкін доводить, що функціонування туристської індустрії в багатьох країнах зумовлено не лише ринком, але й вимогами суспільних інститутів держави, праці, освіти й культури [295, с. 21]. А. Ковальчук стверджує, що для сучасного етапу розвитку професійної туристської освіти характерні дві чіткі тенденції: з одного боку, приєднання до Болонського процесу (зумовлює інтеграцію вітчизняної вищої школи у світовий освітній простір), з іншого, перехід до інноваційної економіки [134, с. 23].

Цілком очевидно, що всі названі чинники впливу мають місце, проте, на нашу думку, вони не визначають сутнісні характеристики досліджуваної системи загалом. І в цьому випадку ми схильні підтримати концепцію І. Зоріна, відповідно до якої система професійної туристської освіти не створює власного простору, її характеризує лише положення в системі тримірного простору (рис. 2.1), де 1 – професійно-кваліфікаційна структура туризму; 2 – професійна освіта; 3 – педагогіка туризму; 4 – професійна туристська освіта [102, с. 223].

Рис. 2.1. Логічна схема формування професійного освітнього простору (за І. Зоріним)

Професійний простір науковець розуміє як територіальний розподіл праці та специфіку територіальної структури зайнятості. Туристський простір – територія, де підтримується режим туристського природокористування. Педагогіка туризму – наука про закони освіти та виховання особистості засобами туризму [99, с. 100].

Крім того, на думку науковця, професійна туристська освіта тісно пов'язана партнерськими стосунками з інституціональними системами екології й охорони навколишнього середовища, основною вищою освітою, загальною освітою та професійною підготовкою, зайнятістю, економічним розвитком і соціальним захистом, а також засобами масової інформації [102, с. 30 – 31]. Цілком очевидно, що цей список можна продовжити.

Розглянемо, як це впливає на організацію процесу підготовки фахівців сфери туризму та визначення туристських спеціальностей і спеціалізацій у системах професійної освіти досліджуваних країн.

Почнемо з того факту, що систему професійної освіти в туризмі було створено з метою вирішення проблеми кадрового забезпечення національної сфери туризму. Якщо не заглиблюватися в технологію цього процесу, а подати його схематичну характеристику, то отримуємо такий алгоритм: кожна галузь господарства висуває конкретні вимоги до переліку працівників та їхнього кваліфікаційного рівня. З розвитком, процесами реорганізації чи реформування галузі ці вимоги змінюються. Питання кадрового забезпечення галузі чи, на сьогодні, виду діяльності регулюють відповідно до державних Класифікаторів професій, які встановлюють перелік професій кожної галузі або виду діяльності. Професії згруповано за кваліфікаційними рівнями, технологічними й методологічними функціями, рядами й посадами. Якщо галузь зазнає кардинальних змін (відмирають одні види діяльності, з'являються інші), до Класифікатора професій також вносять відповідні зміни. Цілком очевидно, що це тривалий за часом і складний щодо організації процес, тому такі зміни є скоріше винятком, ніж правилом.

Наступним кроком у цьому процесі є визначення Міністерством праці та соціального розвитку країни кваліфікаційних вимог, професійних стандартів до основних посад працівників цієї галузі. Їх розробляють з урахуванням міжнародних стандартів і специфіки роз-

витку самої галузі й відображають у довідниках кваліфікаційних характеристик професій працівників. В Україні це „Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників” [83], у Росії – „Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів та інших службовців” [115], в Білорусі – „Єдиний кваліфікаційний довідник посад службовців” [88]. Так формується професійно-кваліфікаційна структура галузі.

Відповідно до видів діяльності, передбачених Класифікатором видів економічної діяльності, визначають спеціальності та спеціалізації галузевої освіти, а встановлені кваліфікаційні характеристики трансформують у професійні компетенції (освітньо-кваліфікаційні характеристики), яких повинен набути студент за час навчання.

А. Зорін зазначає, що на цьому етапі у відборі змісту професійної туристської освіти вихідною є не професія, як це розуміли раніше, а кваліфікація, набута в ході початкової професійної освіти. Наступність рівнів професійної освіти визначено в рамках заданих класифікатором груп споріднених спеціалізацій, спеціальностей, а в професійній освіті – у рамках заданих класифікатором напрямів, отже, професійну туристську освіту здійснюють не за професіями, а за кваліфікаціями, спеціалізаціями та спеціальностями [98, с. 35].

Таке кадрове замовлення галузі „накладається” на наявну в державі систему освіти, створюється галузева система професійної освіти. Ефективність її функціонування, особливо рівень підготовки майбутніх фахівців, залежить від рівня наукового й навчально-методичного забезпечення цього процесу.

Отже, професійно-кваліфікаційна структура сфери туризму значною мірою визначає зміст підготовки кадрів для неї. Якщо скористатися концепцією В. Ледньова, то верхній шар змісту (напряму) відповідає секторам економіки або видам діяльності; середній – групі споріднених професій; нижній – окремим професіям, кваліфікаціям і спеціалізаціям. У ході аналізу відбирають спочатку загальний зміст освіти (для професій і спеціалізацій відповідного напрямку), потім частковий, специфічний для конкретних професій, спеціалізацій.

Розглянемо, як працює цей алгоритм під час вирішення кадрових проблем у сфері туризму. По-перше, туризм ніколи не розглядали як галузь господарства, навіть у Загальносоюзному класифіка-

торі ЗКГНГ [200] його позиціонували лише як окрему галузеву підгрупу галузей невиробничої сфери, яка містила далеко неповний перелік підприємств, чия діяльність була спрямована на задоволення потреб туристів. З цього приводу І. Зорін зазначає, що ЗКГНГ представляв нам туризм скоріше як значну міжгалузеву комбінацію, межі якої важко окреслити за галузевим обґрунтуванням [102, с. 111].

З отриманням незалежності колишніх республік та у зв'язку з тим, що в міжнародній класифікації як класифікаційну ознаку господарчих суб'єктів використовують вид економічної діяльності, у досліджуваних країнах приймають національні класифікатори „Класифікація видів економічної діяльності” (КВЕД), які гармонують з Класифікацією видів економічної діяльності Статистичної Комісії Європейського Союзу (NACE).

Ми встановили [148], що внаслідок неодноразових змін та уточнень, внесених до національних класифікаторів КВЕД, у Білорусі до туристської діяльності віднесли діяльність туроператорів, турагентів та гідів (екскурсоводів) [231, с. 186 – 187], у Росії – лише діяльність туристських агентств, яка чомусь передбачає і організацію комплексного туристського обслуговування, і надання екскурсійних послуг [227], в Україні – діяльність туристських агентств та бюро подорожей [82].

Отже, у туристській діяльності, відповідно до класифікаторів, можливі три спеціалізації: турагентська, туроператорська та екскурсійна діяльність. Водночас на практиці, як зазначає Т. Сокол, іноді буває важко визначити чітку різницю між туроператором і турагентом, оскільки вони можуть вирішувати подібні завдання [301, с. 2 – 33], тому доцільним видається існування двох спеціалізацій: 1) туроператорська та турагентська діяльність; 2) екскурсійна діяльність.

Але цей висновок вступає в протиріччя з професіями, які визначено в національних класифікаторах професій у сфері туризму [80; 224; 234], а визначені професії суперечать наявній практиці. Так, в Україні за відсутності офіційного визнання туризмології як науки та функціонування аспірантур, докторантур, науково-дослідних інститутів туристського профілю встановлено професії наукових співробітників (туризмологія, екскурсологія), туризмознавців; у Росії екскурсоводів, інспекторів з туризму та організаторів подорожей відне-

сено до спеціалістів середнього рівня кваліфікації, лише інструкторів-методистів з туризму та керівників туристських гуртків – до вищого та ін. Директор провідного Інституту туризму БДУФК Л. Сакун називає посади фахівців у туристських агентствах країни: директор, спеціаліст з реалізації турів, керівник туристської групи, стендист на національній виставці, PR-менеджер [288, с. 40 – 41], проте вони відсутні в національному Класифікаторі професій. У будь-якому випадку, освітня програма повинна відповідати стандартам галузі, яких, наприклад, у Росії поки що не існує [31, с. 51].

Ми схильні пояснювати ситуацію, що склалася з визначенням професійно-кваліфікаційних структур сфери туризму досліджуваних держав, кількома причинами. По-перше, у Радянському Союзі, про що писав В. Квартальнов, у класифікаторі було представлено лише працівників соціального напрямку радянського туризму, наявну ж структуру, у якій науковець виділив сім категорій працівників, нормативно оформлено не було. За цих та інших обставин вона не могла стати основою для створення системи професійної туристської освіти [128, с. 14]. По-друге, проблему кадрового забезпечення сфери туризму вирішували з погляду необхідності її інтеграції в міжнародний туристський ринок при відносно невисоких показниках розвитку національного туризму, тому орієнтувалися насамперед на зарубіжний досвід.

Більшість вітчизняних дослідників (Л. Кнодель, Л. Польова, В. Федорченко, Л. Чорна та ін.) констатують той факт, що в європейських та американських школах туризму наявний тісний взаємозв'язок між навчальними закладами й туристськими підприємствами. Значна кількість навчальних закладів входить до структури великих туристських кампаній різних рівнів і готує фахівців на їхнє замовлення. За відсутності високого рівня розвитку національного туристського ринку таку модель професійної освіти відтворити неможливо. До цього треба додати невизначеність меж самої сфери туризму, про що ми говорили раніше.

Як наслідок, на відміну від інших сфер діяльності, де зміни в класифікаторі мали еволюційний характер і були зумовлені здебільшого виваженими рішеннями й розрахунками, зміни, пов'язані зі сферою туризму, були непослідовними: професії вводили, анулюва-

ли, об'єднували, доповнювали, і цей процес, на нашу думку, ще не завершився в жодній із досліджуваних країн.

У зв'язку з відсутністю чіткого замовлення на підготовку фахівців від самої сфери туризму науковці намагаються логічно визначити спеціальності та спеціалізації, які доцільно ввести в структуру професійної туристської освіти з огляду на перспективи розвитку національного туристського ринку та з урахуванням тенденцій розвитку світового туризму.

Перші кроки в цьому напрямку зробили В. Квартальнов та І. Зорін, які запропонували в туристській діяльності виділити „школи туризму” (поняття „школа” в цьому випадку характеризувало не навчальний заклад чи суму знань, а суму кваліфікацій і дефініцій): туризму, гостинності, екскурсознавства, рекреології, менеджменту, економіки, інформатизації [315, с. 12]. У пізніших наукових доробках цих дослідників кожна зі шкіл було представлено набором кваліфікацій, методик, навчальних дисциплін і курсів.

З погляду сучасності зауважимо, що вчені припустилися неточностей у визначенні професійно-кваліфікаційної структури туризму: поняття „туризм”, як і „школа туризму”, повинні об'єднувати щонайменше дві школи – гостинності та екскурсознавства, проте в цьому випадку під школою туризму мається на увазі лише діяльність туроператорів і турагентів. Доцільність виділення інших трьох шкіл (менеджменту, економіки, інформатизації) сумнівна, оскільки цю підготовку можна здійснювати на рівні спеціалізації. Втім, це була перша спроба наукової диверсифікації професійно-кваліфікаційної структури туризму.

Інший підхід до структуризації професійної освіти в туризмі запропонував В. Сенін (згодом розвинула І. Асанова): узявши за основу сегменти функціонування туристського ринку, він виділяє дев'ять видів діяльності у сфері туристського обслуговування, називаючи їх функціями: функції турагентів; туроператорів; працівників на підприємствах розміщення; харчування; транспортних організацій; працівників побутового обслуговування; музеїв і пам'ятників культури й релігії; спортивних і концертних споруджень; функції виробництва та прокату туристського спорядження [9, с. 21]. Проте й ця класифікація, на нашу думку, має деякі недоліки, оскільки, по-перше, розділяє

діяльність турагентів і туроператорів, по-друге, охоплює й підприємства, які мають доволі опосередкований стосунок до індустрії туризму, по-третє, у ній не названо працівників поширеного на пострадянському просторі самодіяльного (спортивно-оздоровчого) туризму.

Подальша робота над формуванням системи професійної туристської освіти пов'язана з розробкою туристики – міждисциплінарного напрямку та комплексної науки про туризм. Визначивши суб'єкт (турист), об'єкт (індустрія туризму) та предмет (туристський продукт) туристики, науковці виділили три її основні спеціальності:

1) рекреолог – фахівець, який вивчає суб'єкт туристики – людину, її рекреаційні потреби, динаміку фізичних, психічних та інтелектуальних сил у сфері відпочинку й дозвілля, ефективної рекреаційної діяльності;

2) технолог туризму – фахівець, який вивчає об'єкт туристики – індустрію туризму, загальну методологію обслуговування туристів (гостинність), а також конкретні методи виробництва послуг, упровадження інформаційних процесів і нових технологій у сфері дозвілля та ін.;

3) аніматор туризму – фахівець з формування й просування туристського продукту (предмета туристики) на туристському ринку та організатор рекреаційної діяльності туристів [128, с. 12]. Звідси з'являється пропозиція назвати державний стандарт з туристики: „Рекреація та туризм”.

Такий підхід дав можливість І. Зоріну визначити пізніше перелік основних спеціальностей, які потрібні в туризмі (табл. 2.1) [102, с. 82].

Таблиця 2.1.

Основні спеціальності сфери туризму (за І. Зоріним)

Концепції	Галузі туристики	Фахівець
Суб'єктно-центрована	Анімація Рекреологія Педагогіка туризму Екскурсознавство	Аніматор Рекреолог Педагог туризму Екскурсовод (гід)
Об'єктно-центрована	Технологія туризму	Технолог туризму
Предметно-центрована	Туроперейтинг Економіка туризму Менеджмент туризму	Туроператор Економіст туризму Менеджер туризму

Як бачимо, дослідник виділяє сім потенційних спеціальностей у системі професійної туристської освіти.

На думку Т. Власової, основу професійно-кваліфікаційної структури туризму повинні становити три спеціальності: менеджер, технолог та аніматор (табл. 2.2) [32, с. 58].

Таблиця 2.2.

Ієрархія туристської діяльності (за Т. Власовою)

Область зайнятості	Туристська діяльність				
	Туристський оперейтинг			менеджмент	економіка
Напрями турдіяльності					
Спеціальності турдіяльності	менеджмент	технологія	анімація	***	***
Спеціалізація турдіяльності	***	***	***	***	***

Відзначимо, що цю таблицю наведено в працях багатьох російських учених у такому вигляді й без додаткових коментарів. Тому ми взяли на себе сміливість посилатися на неї, як на розробку Т. Власової, і допустити, що зірочки позначають можливість навчального закладу визначити спеціалізації залежно від потреб регіону, оскільки, вірогідно, установлені спеціалізації було б указано, а відсутність спеціалізацій проявилася б у відсутності цих рядків таблиці.

З розвитком професійної туристської освіти постійно з'являються нові пропозиції щодо відкриття тієї чи тієї спеціальності або спеціалізації, проте їх не розглядають відповідно до їхнього місця в системі професійної туристської освіти, тому ми їх детально не аналізуємо.

Вивчаючи структуру російської системи професійної освіти в туризмі, А. Зорін стверджує, що в ній відсутня науково обґрунтована система напрямів підготовки, спеціальностей, спеціалізацій і кваліфікації туристських кадрів і це породжує волонтаризм та сваволу бюрократичних структур у роботі з системою освітніх стандартів для туризму [98, с. 3].

Для визначення переліку туристських спеціальностей він пропонує взяти за основу неоднозначність констант „туризм” і „подорож”. Константа „туризм” в її західному варіанті, на думку дослідника, має індустріальний відтінок, більшою мірою пов'язана з індустрією

туризму й розвиває в педагогіці туризму економічну культуру. Турист цікавить всесвітній ринок головним чином як носій грошей, джерело прибутків, тому в західній освіті переважає школа економіки туризму (як приклад, організація навчального процесу в Школі готельного управління Корнільського університету, Лозанській школі готельного менеджменту та туризму). Російська константа „путешествие”, яка з’явилася раніше константи „туризм”, походить від слова „путь”, має кілька додаткових значень і означає шлях до себе [Там само, с. 61], що дозволяє реалізувати соціально-гуманістичний напрям туризму.

Розроблений А. Зоріним варіант педагогіки туризму передбачає двополюсну модель професійної туристської освіти, засновану на двох константах: константа „туризм” формує економічне кваліфікаційне проблемне поле педагогіки туризму, а константа „подорож” – соціальне. Як наслідок, автор на базі концепту „туризм” виявив 14 концептів предметних областей туристської освіти, які дозволять готувати фахівців за 4 напрямками, 14 спеціальностями та 4 спеціалізаціями. На базі концепту „подорож” виявлено 19 концептів, які дозволять готувати за 3 напрямками, 16 спеціальностями та 5 спеціалізаціями. За висновком А. Зоріна, усе це вимагає підготовки фахівців, як мінімум, за 7 новими напрямками з уведенням у них 30 спеціальностей та відкриття не менше 11 самостійних спеціальностей.

Незважаючи на те, що автор логічно обґрунтував таку структуру, у нас виникають деякі сумніви щодо доцільності введення запропонованих напрямів і спеціальностей підготовки: подібність напрямів туropolерейтинг та технологія туризму; виділення як спеціальності окремих видів туризму (особливо духовно-просвітницького); „Туropolерейтинг” одночасно і напрям підготовки, і спеціальність; „Науковий туризм” – і спеціальність, і спеціалізація; викликають здивування такі спеціальності, як „Термінологія туризму”, „Мовна підготовка” та ін. Запропоновані спеціальності занадто вузькі, і в багатьох випадках залишається незрозумілим, де будуть затребувані ці випускники.

Вітчизняні науковці мають власний погляд на визначення туристських спеціалізацій. Так, В. Федорченко постійно наголошує на

необхідності виділяти дві спеціальності в системі професійної туристської освіти – „Туризм” і „Готельне господарство”. А сферу діяльності майбутнього фахівця туризму він пропонує розглядати за такими напрямками: функціонування туристського підприємства (визначення ефективних дій з управління виробництвом і персоналом); надання готельних послуг (послуги з прийому, проживання, харчування, оздоровлення в місцях розміщення); туристсько-екскурсійне обслуговування (організація різноманітних видів туристських маршрутів та екскурсій); організація транспортних подорожей (використання різних видів транспорту для комплексного ознайомлення з регіонами, країнами); організація спеціалізованого відпочинку й розваг (діяльність розважальних комплексів); екологічна діяльність (регулювання антропогенного впливу на природний комплекс у ході туристичної діяльності) [327, с. 33].

Н. Фоменко, спираючись на рішення робочої групи з розробки галузевих стандартів, називає такі спеціалізації до спеціальності „Туризм”:

- міжнародний туризм;
- внутрішній туризм;
- зелений (сільський) туризм;
- менеджмент туристської діяльності”;
- екскурсійна та музейна діяльність;
- інформаційні технології в туризмі;
- маркетинг на транспорті і в туризмі [342].

Л. Лук’янова до складу туристської освіти відносить три напрями підготовки: „Менеджмент”, „Туризм” і „Готельне господарство”. Напрямок „Туризм”, на думку дослідниці, повинен мати п’ять спеціалізацій: „Туризм і транспорт”, „Туризм і рекреація”, „Туризм і екологія”, „Туризм і право”, „Туризм і якість” [153, с. 6 – 7].

У деяких дослідженнях вітчизняних і російських туризмологів повторено думку, що у світовій практиці туризму склалися потреби в п’ятьох основних спеціальностях:

- 1) менеджер туризму – фахівець, який забезпечує розробку турів та організацію обслуговування на туристських маршрутах;
- 2) економіст (фінансовий менеджер) – фахівець, який забезпе-

чує бізнес-планування та організацію комерційної діяльності туристських підприємств і фірм;

3) аніматор – фахівець, який забезпечує організацію діяльності в туристських групах;

4) фахівець, який розробляє й реалізовує спеціальні рухові режими, орієнтовані на профілактику та усунення психологічних і фізичних перевантажень, соціально-культурне, етичне, екологічне й фізичне виховання осіб, які входять у туристську групу;

5) фахівець, який вільно орієнтується в різних сферах туристської діяльності й має глибоку професійну підготовку.

Ці висновки не містять посилань ні на теоретичні розрахунки науковців, ні на практичний досвід конкретних країн, тому наші зауваження стосуються лише поданого переліку спеціальностей. Скоріше за все, у п. 1 – 2 цього переліку йдеться про кадрове забезпечення туроператорських підприємств (хоча в нашому розумінні менеджер туризму – це не обов'язково працівник туроператорської фірми, і тим більше, не лише фахівець, який забезпечує розробку турів та організацію обслуговування на туристських маршрутах), третю й четверту позицію доцільно об'єднати, готуючи фахівця-рекреолога; остання позиція, скоріше за все, відображає потребу у фахівцях, які керуватимуть розвитком туризму на різних рівнях (місцевому, регіональному, національному та ін.). Як бачимо, до наведеного переліку спеціальностей не входять екскурсоводи.

Щоб підвести наукову базу під процес установа спеціальностей і спеціалізацій у професійній туристській освіті, російський науковець О. Сесьолкін розробив технологію диверсифікації професійної туристської освіти, яка містить такі послідовні етапи:

1) визначення попиту туристського ринку та ринку праці;

2) аналіз чинної професійно-кваліфікаційної структури;

3) визначення мети, змісту, рівня й форми навчання;

4) розробка й апробація освітньої програми;

5) модернізація професійно-кваліфікаційної структури;

6) перетворення компонентів диверсифікованої системи професійної туристської освіти для забезпечення потреб галузі на довгострокову перспективу;

7) формування нової типології навчальних закладів туристського профілю з урахуванням регіональних потреб;

8) розробка освітніх стандартів вищої професійної туристської освіти [295, с. 28].

Втілення наукових доробок у практику професійної туристської освіти при виділенні профілів підготовки гальмується вже на першому етапі: як в Росії, так і в Україні, і в Білорусі, відсутні маркетингові дослідження з визначення попиту туристського ринку та ринку праці. Тому НМК досліджуваних держав намагаються вирішити це питання, орієнтуючись на власне бачення проблеми.

А. Федулін та О. Субботіна зазначають, що в основу підходу до розробки переліку профілів за напрямом „Туризм” у Росії було покладено: тенденції розвитку видів економічної діяльності у сфері туризму; прогнозовані оцінки роботодавців; об’єкти туристської діяльності. У рамках нового стандарту планували виділити профілі, які містять найбільшу кількість технологій наданих послуг: технологія та організація операторських та агентських послуг, технологія та організація послуг харчування, технологія та організація екскурсійних послуг, технологія та організація санаторно-курортних послуг, технологія та організація транспортних послуг [335, с. 58].

Сьогодні в напрямі „Туризм” російські ВНЗ реалізують такі профілі підготовки: „Технологія та організація туроператорських і турагентських послуг”, „Технологія та організація транспортних послуг”, „Технологія та організація екскурсійних послуг”, „Технологія та організація спортивно-оздоровчих послуг”, „Технологія та організація дозвілля”.

Необхідно відзначити, що це прорив у системі професійної туристської освіти, оскільки на спеціальності „Соціально-культурний сервіс і туризм” існувало 25 спеціалізацій, із яких шість були туристського профілю („Туризм”, „Екологічний туризм”, „Інформаційне супроводження туристсько-готельного сервісу”, „Екскурсійний сервіс”, „Спортивно-оздоровчий сервіс” [133, с. 79 – 80]) і критерії їх визначення постійно критикували.

Щодо наявних профілів підготовки, то, на нашу думку, їх визначення більш логічне, ніж попередніх, проте випускники з профілем підготовки „Технологія та організація транспортних послуг”, скоріш за все, будуть вузькопрофільними спеціалістами, випускникам з дипломами „Технологія та організація спортивно-оздоровчих послуг” складуть значну конкуренцію випускники напряму підготовки „Рек-

реакція та спортивно-оздоровчий туризм” за профілем „Спортивно-оздоровчий туризм”.

Що стосується визначення спеціальностей у системах професійної туристської освіти двох інших держав, України й Білорусі, то нам взагалі не відомо жодного дослідження чи навіть публікації, де було би пояснено позицію членів чинних НМК. Тому лише констатуємо той факт, що в Білорусі спеціальність „Туризм” має два напрями підготовки (у державі існує деяка відмінність у використанні термінів „спеціальність” і „напрями підготовки”): „Спортивно-туристська діяльність” і „Туризм і природокористування”. Дивним видається сам факт, що працівників туристських фірм та екскурсоводів готують не за спеціальністю „Туризм”. В Україні галузевий стандарт підготовки бакалавра напряму підготовки „Туризм” узагалі не передбачає існування профілів підготовки, спеціалістів і магістрів готуються у рамках однієї спеціальності – „Туризмознавство”.

Як бачимо, єдності в підходах до визначення профілів туристської підготовки немає: у практику російської системи професійної освіти в туризмі введено п’ять профілів підготовки, української – жодного (незважаючи на багатогранність туризму, про що багато пишуть), у Білорусі фахівців сфери туризму взагалі готують поза спеціальністю „Туризм”.

Із визначенням спеціалізацій у досліджуваних країнах ще більша незгодженість. В Україні й Білорусі спеціалізації встановлюють на рівні держави, їх чітко регламентують галузеві стандарти підготовки. Технологію розробки системи спеціалізацій у професійній туристській освіті Росії ми подаємо за науковими доробками О. Сельскіна: спеціалізація відображає оцінку вищим навчальним закладом актуальних потреб ринку праці. Спочатку ВНЗ розробляє спеціалізацію, визначає її попередню назву та структуру у вигляді переліку дисциплін, а також методичні вимоги до її практичної реалізації. За чинним положенням спеціалізацію має бути узгоджено з профільним НМО з метою уникнення дублювання в назві спеціалізацій, реалізації загальних принципів назв, обліку складу спеціалізацій та присвоєння їм реєстраційних номерів. НМО контролює потреби в спеціалізаціях, відповідність назви спеціалізації її змісту, обсяг дисциплін спеціалізації, їхнє методологічне забезпечення, а також тех-

нологічні параметри представлення дисциплін спеціалізації в навчальних планах [295, с. 214].

Спеціалізації в російській системі професійної освіти в туризмі вводили ще з її початкової ланки, наприклад, Г. Зоріна описує досвід уведення спеціалізацій у професійному ліцеї туристського профілю: за напрямом діяльності „Менеджмент туризму” це „Гуроперейтинг”, „Тревелінг” та „Гостинність”; за напрямом „Екскурсійний менеджмент” – „Екскурсійний менеджмент” [105, с. 105]. І таких прикладів, особливо за матеріалами всеросійських конференцій туристської тематики, можна навести безліч.

Держава працює в цьому напрямі, і сьогодні впроваджують практику спеціалізацій на рівні магістратури у вигляді визначення тем магістерських програм. Найвні теми доволі різноманітні: як неосяжні за змістом („Туризм: еволюція, структура, менеджмент, маркетинг”, „Загальна теорія туризму та туристської індустрії” та ін.), так і обмежені відповідно до регіону чи діяльності туристської фірми („Екскурсійний сервіс Північно-Західної Росії”, „Організація та управління турбізнесом” та ін.). Робота над визначенням тем магістерських програм триває, вона орієнтована, перш за все, на задоволення потреб регіону та кадровий потенціал навчальних закладів.

У Білорусі в спеціальності „Туризм” спеціалізації існують лише в напрямі підготовки „Спортивно-туристська діяльність”: „Спортивний і рекреаційний туризм”; „Менеджмент у туризмі”. Напрямок підготовки „Туризм та природокористування” спеціалізацій не має. У спеціальності „Туризм і гостинність”, у рамках якої здійснюють підготовку фахівців сфери туризму, заявлено дев’ять спеціальностей, проте на практиці їх не реалізовано.

У підготовці магістрів туризму в Інституті туризму БДУФК реалізують лише три проекти: „Управління інноваційними проектами в туристській індустрії”, „Інноваційний менеджмент у сфері туризму” та „Інноваційні технології у сфері туризму й гостинності”. Як бачимо, усі вони пов’язані з інноваціями, проте через відсутність затвердженого стандарту підготовки не можемо сказати, що ця інформація повна.

Найгіршу ситуація з визначенням спеціалізацій спостерігаємо в Україні. Вітчизняні дослідниці С. Мархонос і Н. Турло нарахували в напрямі „Туризм” 14 спеціалізацій [155, с. 403], про які нам нічого не

відомо. Офіційно підготовку за ОКР „спеціаліст” і „магістр” здійснюють за спеціальністю „Туризмознавство” зі спеціалізаціями: „Туристична діяльність”, „Туризм і рекреація”, „Туризм і відпочинок”. Уважаємо нелогічним виділення названих спеціалізацій. По-перше, розглядаючи туристську діяльність у вузькому розумінні (діяльність зі створення, просування й реалізації турпродукту), ми отримуємо дублювання підготовки, здійсненої на бакалавраті, у широкому розумінні її розглядати нелогічно, адже це спеціалізація. По-друге, проблематичним є відокремлення двох останніх спеціалізацій, оскільки рекреація (польск. *rekreacja*, від лат. *recreatio* відновлення) – це відпочинок, відновлення сил людини, витрачених у процесі праці [18]. Тому якщо назву спеціалізації „Туризм і рекреація” ми перекладемо українською мовою, то отримаємо назву третьої спеціалізації: „Туризм і відпочинок”.

Не дає вичерпної відповіді на це питання й порівняння нормативних частин ОПП: магістранти спеціалізації „Туризмознавство (туризм і рекреація)” вивчають такі дисципліни, як архітектура та дизайн курортних комплексів, лікувальний туризм, туристична політика, рекреаційні системи й технології в туризмі, стратегія розвитку курортної справи, інноваційні технології в курортній справі та ін. Це свідчить про те, що в Україні деякі науковці рекреацію розуміють як лікування й відпочинок на курорті.

Організація відпочинку, на думку розробників стандарту, передбачає необхідність у підготовці фахівців, які компетентні в менеджменті анімаційних заходів, управлінні спортивними та анімаційними центрами, в організації івентивного та конвенційного туризму, інсентив-програм у туризмі тощо.

По-перше, відразу звертаємо увагу на неузгодженість трактування понять розробниками стандартів і невідповідність їх чинному законодавству, по-друге, ми не поділяємо їхню думку щодо можливості магістра туризму, прослухавши курс обсягом у два кредити, стати вузькопрофільним фахівцем високого рівня (а саме це передбачає рівень магістра), на глибокій теоретичній основі вирішувати питання, пов’язані з архітектурою (робота архітектора) чи дизайном (дизайнера) курортного комплексу або давати консультації хворому з питань організації його лікування.

Деякі науковці (А. Некіпелов, І. Зорін, Н. Касимов, В. Кружалін)

виступають за те, щоб підготовку магістрів за різними спеціалізаціями перекласти на відповідні напрямки підготовки: юриспруденція – „Правове забезпечення турдіяльності”, економіка – „Економіка туризму”, менеджмент – „Менеджмент туризму”, географія – „Рекреаційна географія та туризм” з подальшою диверсифікацією магістерських програм з метою підготовки концептуалістів для предметної сфери діяльності (наприклад, магістр архітектури в галузі дизайну архітектурного середовища туризму та гостинності, магістр менеджменту науково-експедиційного туризму) [163, с. 19]. Ця пропозиція видається нам більш логічною.

Найбільш спірним питанням у системі професійної туристської освіти є визначення приналежності спортивного туризму. Погляди науковців розділилися: одні (О. Дубогай, В. Зігунов, Л. Сущенко, В. Федорченко та ін.) вважають його складником сфери туризму, інші (А. Конох, О. Жданова, Т. Блистів, С. Демчук та ін.) – фізичної культури та спорту, звідси перші підготовку кадрів для спортивного туризму вводять у систему професійної туристської освіти, другі, навпаки, визначають йому місце в системі підготовки фахівців з фізичної культури та спорту.

Результати наших досліджень [351; 353; 359; 366] показали, що на практиці реалізують навіть не два, а три або чотири варіанти. Так, діють дві паралельні системи підготовки кадрів для спортивного туризму – державна та громадська. Громадська система підготовки кадрів, здійснювана національними Федераціями спортивного туризму, значною мірою базується на традиціях радянської системи підготовки кадрів.

Державна система підготовки кадрів має три варіанти реалізації. У Росії її здійснюють у напрямі „Рекреація та спортивно-оздоровчий туризм”. Зважаючи на той факт, що базову частину професійного блоку підготовки представлено переважно дисциплінами рекреаційного спрямування, підготовку фахівця зі спортивно-оздоровчого туризму реалізують лише під час підготовки за профілем „Спортивно-оздоровчий туризм”.

Професійну підготовку кадрів спортивного туризму в Білорусі реалізовано в групі спеціальностей 89 02 „Туризм” на спеціалізації 89 02 01-01 „Спортивний і рекреаційний туризм”. Паралельно студенти здобувають кваліфікацію викладача фізичної культури. Аналіз

освітнього стандарту показав, що спортивний і рекреаційний туризм декларовано як сферу та об'єкт професійної діяльності, проте при наповненні освітніх програм і визначенні видів практик основну увагу зосереджено на підготовці до діяльності на посаді викладача фізичної культури. Дисципліни спеціалізації значні за обсягом і різнопланові за змістом, тому потребують структурування [366, с. 194].

В Україні на державному рівні підготовку цих кадрів не регулюють. Галузеві стандарти напрямів підготовки „Туризм”, „Спорт”, „Фізичне виховання” не передбачають спеціалізації „Спортивно-оздоровчий туризм”. Достатньо високий рівень підготовки фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму в окремих ВНЗ забезпечено, на нашу думку, здебільшого за рахунок ентузіазму професорсько-викладацького колективу кафедр.

Незважаючи на те, що існує практика підготовки кадрів для спортивного та спортивно-оздоровчого туризму в межах різних напрямів підготовки, ми дійшли висновку, що готувати фахівців цього профілю необхідно в напрямках підготовки, пов'язаних з фізичною культурою та спортом. Теоретичні й методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму досліджував А. Конох [140], тому ми це питання не розглядатимемо.

Різноплановість національних інститутів, які готують фахівців сфери туризму, сьогодні очевидна. Тому ВТО розробила вичерпні Стандарти міжнародної класифікації туристської діяльності (СМКТ), проте ідентифікації в системі підготовки кадрів для сфери туризму та методологічного підходу в розвитку цієї сфери економіки немає. За підрахунками О. Нікітіної, існує більше сотні туристських кваліфікацій у національних системах різних країн. На її думку, туристський сектор економіки, як ніколи, сьогодні потерпає від недостатньої кількості фахівців у всьому світі [164, с. 64 – 68].

Як вихід із цієї ситуації та можливість забезпечити якість галузевої туристської освіти в сучасних дослідженнях розглядають введення стандартного екзамену по всьому світу – кваліфікаційного туристського тесту за здібностями, мета якого – сертифікувати здатність студентів до діяльності у сфері туризму.

Крім того, у зв'язку з глобалізацією туристського бізнесу у сфері туризму відбувається формування міжнародних команд в органі-

зації індустрії туризму. Зростання туристських потоків передбачає наявність єдиних професійних кваліфікацій туристської діяльності, тобто знання мови, культури, економіки, правової й соціальної системи країн-партнерів, дотримання єдиних технологічних і гуманітарних норм тощо. А це вимагає підготовки у вітчизняних навчальних закладах фахівця з компетенціями, які базуються на професійних навичках і практичному досвіді роботи в зарубіжних компаніях.

Інший аспект професійної освіти в туризмі пов'язаний зі специфікою туристської зайнятості: значна кількість сезонних і тимчасових працівників, обмежені можливості кар'єрного росту, низький рівень оплати праці порівняно з іншими секторами економіки тощо. Ці чинники дискредитують туризм як перспективу для кар'єри, як наслідок, у розвинених країнах здібні студенти йдуть в інші сектори економіки.

Навіть уже виділені спеціальності та спеціалізації не є остаточними. Туризмологи, виходячи з дискусії про долю світу в XXI ст., стверджують, що пріоритети туризму перейдуть від економіки до культури й освіти, тому необхідно переглянути традиційне розуміння туризму, надавши йому „людського виміру”. Туриста необхідно розглядати не лише як „споживача туристського продукту”, який переміщується в просторі й часі, а як особистість, яка протягом подорожі залучається до світу природи й культурних цінностей інших країн і народів [250].

Основна проблема при цьому, відзначає І. Найдьонова, полягає у визначенні складу й обсягу необхідних знань, умінь і навичок, адже туристський ринок розвивається доволі швидко. З одного боку, визначення спеціалізацій у туристській сфері вимагає серйозного осмислення, взаємоузгодження навчальних програм, тривалої практичної підготовки. З іншого, темпи розвитку туристських технологій ставлять зустрічне завдання – готувати фахівців широкого профілю на базі нових освітніх програм, створених на міждисциплінарному підході до навчання в розумно короткі терміни. Особливість розробки професійних стандартів для підготовки фахівців широкого профілю, на її думку, доволі проблематична через постійні зміни меж кваліфікаційних вимог до спеціальностей [160, с. 22.].

О. Сесьолкін називає кілька пріоритетних напрямів, які сьогодні розробляють у професійній туристській освіті:

1) туризм як галузь господарства – економіка, нормативно-правове забезпечення, управління на різних рівнях (фірма, регіон, галузь);

2) туризм як дозвіллева діяльність – аксіологічні аспекти (засвоєння емоційно-суб'єктивних цінностей) та рекреація (відновлення здоров'я, фізичних і моральних сил);

3) туризм як освітній простір, як простір для виявлення різноманітних напрямків самоосвіти й самодіяльності (краєзнавство, спорт, екстремальний туризм та ін.);

4) туристика як комплексна наука, що вивчає закономірності становлення й розвитку різноманітних напрямків туристської діяльності на різних організаційно-управлінських рівнях (міжнародному, федеральному, муніципальному, приватному та ін.) [295, с. 28].

Отже, проаналізувавши вплив надсистем, до складу яких входить професійна освіта в туризмі, ми дійшли висновку, що всі процеси, які в ній відбуваються, детерміновані передусім рівнем розвитку самих цих систем: професійно-кваліфікаційної структури туризму, системи професійної освіти в державі та педагогікою туризму.

Управління системою професійної туристської освіти відбувається через професійно-кваліфікаційну структуру цієї сфери. При цьому необхідно враховувати рівень розвитку як світового, так і національного туристських ринків, їхньої динаміки, досягнень науково-технічного прогресу та ін. Нерозробленість професійно-кваліфікаційної структури туризму спричинює довільне визначення напрямів, профілів підготовки та встановлення спеціальностей у системі туристської освіти.

Процеси децентралізації, які особливо чітко простежуємо в російській системі професійної освіти, спричинили хаотичне введення неконтрольованої кількості спеціалізацій у рамках напряму підготовки „Туризм”. До цього додалася нерозробленість педагогіки туризму, відсутність чітких та однозначних трактувань основних понять цієї сфери.

У кожній з цих систем, які формують систему професійної освіти в туризмі, власні закони будови, розвитку, функціонування, кожна з них по-своєму впливає на досліджувану систему, тому результати їхнього сукупного впливу, якщо враховувати ще й чинник випадковості, прогнозувати дуже складно.

Висновки до розділу 2

Підготовка фахівців сфери туризму – це система, у якій ми, відповідно до законодавств досліджуваних держав, виділяємо такі складники: навчальні заклади, які здійснюють підготовку фахівців сфери туризму; наукові, науково-методичні та методичні установи, науково-виробничі підприємства, залучені до організації процесу підготовки фахівців сфери туризму; державні й місцеві органи управління освітою та самоврядування в галузі освіти, які здійснюють регулювання процесу підготовки фахівців сфери туризму; державні стандарти підготовки фахівців сфери туризму, які містять освітні програми різних рівнів і державні вимоги до якості підготовки; навчальні плани й навчальні програми, розроблені на основі освітніх стандартів; учасники освітнього процесу.

Усі названі елементи представлено більшою чи меншою мірою в структурах систем професійної туристської освіти досліджуваних держав, проте ефективність їх функціонування багато в чому залежить від надсистем, які утворюють цей простір.

Простір професійної туристської освіти утворюють освітній, туристський і професійний простори кожної держави, які визначають умови її функціонування й подальшого розвитку. Туристський простір, зумовлений рівнем розвитку національного туристського ринку, визначає вимоги до працівників туристських фірм; ці вимоги відображені в професійно-кваліфікаційній структурі галузі й детермінують напрями підготовки, спеціальності та спеціалізації в професійній туристській освіті.

Невисокий рівень розвитку туризму в досліджуваних країнах, невідповідність посад, визначених у Класифікаторах професій, практиці туристської діяльності, реформування національних систем професійної освіти та ін. має наслідком хаотичність установа спеціальностей і спеціалізацій у системі професійної туристської освіти. Чинні профілі підготовки та спеціалізації не відповідають визначенням, даним туристській діяльності в Класифікаторах видів економічної діяльності, не мають практичної значимості й теоретичного обґрунтування, особливо це стосується України й Білорусі.

РОЗДІЛ 3.

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ТУРИСТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ, РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ ТА РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

3.1. Підготовка фахівців сфери туризму в Радянському Союзі

Формування національних систем підготовки фахівців сфери туризму в Росії, Україні й Білорусі відбувалося на спільному фундаменті – радянській системі туристської освіти. Ознайомлення з нею дає можливість пояснити більшість тих процесів, які ми спостерігали в період становлення професійної освіти в туризмі в кожній із досліджуваних країн.

Хронологію організованих форм туризму прийнято вести з 1885 року, коли в Санкт-Петербурзі було засновано „Підприємство для громадських подорожей в усі країни світу” Ліпсона [18]. Пізніше з’явилися інші туристські об’єднання: Альпійський клуб у Тбілісі (1877 р.); Кримський гірський клуб в Одесі (1890 р.) з філіями в Ялті й Севастополі (пізніше Кримсько-Кавказький гірський клуб); Російське товариство велосипедистів-туристів (1895 р.), згодом трансформоване в Російське товариство туристів (Російський туринг-клуб); Російське гірське товариство (1901 р.). Найбільшим та найавторитетнішим громадським об’єднанням прихильників туристських подорожей тривалий час залишалося Російське товариство туристів, яке в 1928 р. об’єднувало понад 500 членів [84, с. 71]. Саме воно першим розпочало підготовку інструкторів: у червні 1929 р. в районі Безенги на Центральному Кавказі пройшли курси підготовки інструкторів гірського туризму. Протягом місяця 15 слухачів вивчали техніку руху по скелях та льодовиках, прийоми страхівки. Закінчилися курси проходженням групою кількох перевалів і підкоренням деяких вершин, зокрема Ельбрусу.

У листопаді 1929 р. Російське товариство туристів було перейменовано в Товариство пролетарського туризму, а вже в березні 1930 р. його об’єднали з акціонерним товариством „Радянський турист” у всесоюзне добровільне Товариство пролетарського туриз-

му та екскурсій СРСР. Головною метою діяльності новоствореного Товариства було перетворити туризм у „широко організований суспільний рух”, тому за підтримки партійних, комсомольських і профспілкових організацій було розпочато активну роботу щодо залучення молоді, і вже до кінця 1930 р. товариство об'єднувало 50 тис. осіб [1, с. 16].

У зв'язку з тим, що туристські походи стали масовими, перед керівниками Товариства постала проблема підготовки інструкторів. Досвіду цієї роботи в таких масштабах не було. У державі до того часу готували лише екскурсоводів: з 1922 р. в Петрограді діяв Екскурсійний інститут (навчальна й науково-дослідна установа), у Москві в 1923 р. відкрили центральний музейно-екскурсійний інститут, у 1933 р. – туристсько-екскурсійний технікум [84, с. 72].

З першої половини 30-х років у всіх містах Радянського Союзу, де функціонували відділення Товариства пролетарського туризму та екскурсій, почали працювати курси підготовки громадських кадрів з техніки й тактики туристських походів як з відривом, так і без відриву від виробництва. За короткий час курси закінчили більше 10 тисяч осіб, представники туристського активу всієї країни. Завдяки діяльності Товариства в 1932 р. існували вже 92 туристські бази всесоюзного значення, а в подорожах та екскурсіях узяли участь 6,6 млн. осіб [18].

Одночасно в окремих ВНЗ почали проводити добровільні заняття з туризму, які не входили до навчальних планів. Ураховуючи їхню популярність, із середини 30-х років за рішенням вчених рад в окремих вищих навчальних закладах Москви й Ленінграда, де приток туристів з усієї держави був уже відчутним, увели факультативні заняття з туризму на географічних та етнографічних факультетах.

Паралельно готували кадри для іноземного туризму: у 1935 р. в Ленінграді було організовано Інститут іноземного туризму, у якому готували фахівців для прийому й обслуговування іноземних туристів у країні [13; с. 16].

Незважаючи на значні успіхи в розвитку масового туризму, Товариство пролетарського туризму та екскурсій як добровільна самостійна організація не зовсім влаштувала уряд, тому у квітні

1936 р. її було ліквідовано. Натомість для реалізації державної програми створення системи соціального туризму по всій території Союзу при ВЦПС було організовано Туристсько-екскурсійне управління. Керівництво самодіяльним туризмом тепер було покладено на Всесоюзну раду з фізичної культури (пізніше Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту).

У зв'язку зі збільшенням кількості самодіяльних туристських організацій у 1938 р. почали працювати десятимісячні курси з підготовки працівників рятувальних служб. У 1940 р. було введено інструкторські звання (молодший інструктор, інструктор, старший інструктор) за видами туризму: пішохідний, лижний, водний, велосипедний, автотуризм.

Реорганізація туристської сфери в 1936 р., а потім Велика Вітчизняна війна зруйнували туристську систему, а разом з нею й систему підготовки кадрів.

Відроджувати туризм у країні почали навесні 1945 р. У рішенні Секретаріату ВЦПС від 24 квітня 1945 р. зазначено: „...відновити діяльність Туристсько-екскурсійного управління ВЦПС і його територіальних управлінь з метою показу та ознайомлення трудящих з героїкою Великої Вітчизняної війни, соціалістичним будівництвом у нашій Батьківщині, зростанням культури народів СРСР, економікою, географією, природними багатствами країни; популяризації науково-природничих знань, а також пропаганди туризму як масового культурного відпочинку трудящих СРСР” [325].

Уже до середини 50-х років на європейській території Радянського Союзу працювало понад 100 туристських баз більш ніж на 15 тисяч місць. Розміщувалися туристи в основному в палатках, займалися пішохідним туризмом. За рік туристські організації профспілок обслуговували 150 – 180 тисяч туристів і більше 2 млн. екскурсантів [84, с. 73].

Проблему кадрового забезпечення вирішували шляхом підготовки громадських активістів (лише в 1947 р. консультаційні пункти підготували 13 037 громадських працівників [325]), інструкторів для роботи на конкретних маршрутах і рятувальників. Усього на той час у туристсько-екскурсійних установах профспілок працювало 12,4 тис. професійних кадрів.

У 1949 р. туризм внесли до Всесоюзної спортивної класифікації – самодіяльний туризм визнали видом спорту, і це сприяло зростанню його популярності. У містах починають створювати туристські клуби як координаційні центри самодіяльної туристської роботи та центри підготовки громадських туристських кадрів (керівників походів, інструкторів, суддів змагань з техніки туризму).

У 1957 р. було організовано курси з підготовки кадрів масових професій, які обслуговують іноземних туристів, в основному це були працівники готельно-ресторанної системи Головінтуристу. З 1966 р. почали готувати гідів-перекладачів на Курсах іноземних мов при Головінтуристі, до 1982 р. такі курси працювали в 47 містах СРСР. У 1966 р. також було створено Вищі курси, реорганізовані в 1975 р. в Інститут підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів Головінтуристу. В інституті готували три категорії слухачів: гідів-перекладачів, економістів з іноземного туризму, організаторів готельно-ресторанного господарства; для 18 категорій підвищували кваліфікацію [13, с. 16 – 17].

У 1962 р. туристсько-екскурсійні управління було реорганізовано в ради з туризму, у Москві створили Центральну раду з туризму (ЦРТ). До 1965 р. ради з туризму працювали практично в усіх союзних та в більшості автономних республіках, крім того, у великих містах було створено екскурсійні бюро. У системі профспілок функціонували 452 туристські бази на 80 тис. місць, було орендовано 82 морські й річкові теплоходи, діяли 240 рейсів туристських поїздів [18]. Кількість туристів за рік наблизилася до 3 млн. осіб. У цей час ще більше загострилася проблема кадрового забезпечення сектору й уперше постало питання про якість обслуговування туристів.

Для вирішення кадрового питання Міністерство освіти СРСР увело до навчального плану факультетів фізичного виховання педагогічних інститутів дисципліну „Туризм”. Студенти повинні були опанувати техніку туризму (передусім пішохідного), методику проведення туристських походів, знайомитися з основами топографії, особливостями краєзнавчої роботи в подорожах та ін. Теоретичні навички закріплювали у восьмиденному навчально-тренувальному поході першої категорії складності. Як наслідок, випускники факультетів фізичного виховання могли працювати керівниками туристсь-

ких секцій у школі та в позашкільних організаціях, а також інструкторами на туристських базах.

На початку 60-х років дисципліну „Туризм” як обов’язкову ввели до навчальних планів педагогічних відділень інститутів фізичної культури. Відповідно до програми студенти знайомилися з теоретичними основами туризму та брали участь у навчальному поході до п’яти днів, після чого отримували право керувати некатегорійними походами й походами вихідного дня.

Те, що викладання туризму у вищих навчальних закладах розпочали на факультетах фізичного виховання педагогічних інститутів та в інститутах фізичної культури, було зумовлено характером туристської діяльності того часу й відповідало розумінню радянським суспільством феномену туризму: внутрішній туризм ідентифікували з туристськими походами, які відповідають сучасним спортивним походам першої категорії, тому в підготовці кадрів орієнтувалися на фізкультурні ВНЗ.

Водночас сфера туризму, крім інструкторів, потребувала підготовки організаторів туризму, методистів туристсько-екскурсійної справи, екскурсоводів, економістів, бухгалтерів та інших фахівців, які б знали специфіку галузі. На недоліках у підборі й підготовці кадрів було наголошено в спільній Постанові ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС „Про заходи з подальшого розвитку туризму та екскурсій у країні” (1969 р.), яка поставила завдання „перетворити туристсько-екскурсійну справу на велику галузь обслуговування населення” [180].

Центральна рада з туризму та екскурсій організувала центральні туристські курси в м. Сходня Московської обл. та їх численні філії: зональні курси Московської РТЕ, Ленінградської РТЕ, Краснодарської РТЕ, Красноярської РТЕ та Української РТЕ. У м. Сходня також створили методичний кабінет, який готував навчальні й навчально-методичні посібники з туризму для всієї країни [123, с. 122].

Крім того, у СРСР поступово розвивається система наукового забезпечення у сфері туризму та екскурсій, з’являються дослідження з рекреаційних ресурсів, економіки й географії туризму та ін.

Всесоюзна науково-дослідна лабораторія з туризму та екскурсій (ВНДЛТЕ ЦСТЕ ВЦРПС) проводить соціологічні та статистичні

дослідження з проблем туризму й відпочинку, випробовує зразки інвентарю та спорядження для туристів, видає карту „Туризм та екскурсії в СРСР”, розробляє статут туристських територій, принципи складання кадастру рекреаційних ресурсів, перші стандарти в туризмі – ДОСТ 28681.0-90 „Стандартизація у сфері туристсько-екскурсійного обслуговування. Основні положення”, представники лабораторії ввійшли до Технічного комітету Держстандарту ТК-199 „Туристсько-екскурсійне обслуговування” та ін. Тематика досліджень лабораторії охоплювала широкий спектр напрямів туризму, зокрема космічний, підводний і залізничний трансконтинентальний туризм. Ю. Путрик і П. Караневський підкреслюють, що в цей період було закладено теоретичні основи системного підходу до проблем туризму й відпочинку, визначено шляхи їх вирішення [284].

До 1977 р. в СРСР діяло вже 152 республіканські, крайові й обласні ради з туризму та екскурсій, у яких готували більше 20 тисяч працівників туристсько-екскурсійних установ за 30 спеціальностями. До них приєдналися географічні факультети класичних університетів, увівши з 1968 р. спеціалізацію „Краєзнавство, методика та організація туристсько-екскурсійної справи” спочатку на заочному, а з 1971 р. на денному відділенні, на яку зараховували студентів-географів після другого курсу [87, с. 35]. До середини 70-х років у Білоруському, Ростовському, Київському, Тбіліському, Ташкентському та Сімферопольському університетах на географічних факультетах також відкрили такі спеціалізації, а на факультетах громадських професій педагогічних інститутів почали готувати екскурсоводів.

Навчальні плани спеціальності „Географія” зі спеціалізацією „Краєзнавство, методика та організація туристсько-екскурсійної справи” найкраще підходили для підготовки екскурсоводів та інструкторів з туризму, саме таких фахівців потребував профспілковий туризм. Водночас зміст підготовки фахівців туристсько-екскурсійної справи в різних університетах відрізнявся співвідношенням дисциплін країнознавчого, краєзнавчого, рекреаційного, туристського, екскурсійного характеру, що залежало від мети підготовки фахівців у конкретному ВНЗ.

У географічних факультетів університетів була можливість вибрати спеціалізацію відповідно до можливостей університетів і по-

треб у кадрах туристських організацій регіону. Аналіз публікацій свідчить, що найпопулярнішими були „Країнознавство та міжнародний туризм” і „Туризм та екскурсійна справа, екологічний туризм”.

У Ростовському державному університеті, наприклад, готували передусім фахівців екскурсійної справи, тому основу навчального плану спеціалізації становили такі дисципліни: „Основи екскурсознавства”, „Методика підготовки та проведення екскурсій”, „Методика проведення природознавчих екскурсій”, „Історія та організація туризму в СРСР і за кордоном”. Крім того, важливого значення надавали дисциплінам, знання яких були необхідні для проведення екскурсій: „Краєзнавство з основами музейної справи”, „Історія Нижнього Дону та Північного Кавказу”, „Топоніміка Нижнього Дону та Північного Кавказу”, „Методика використання творів архітектури й образотворчого мистецтва в екскурсіях”. Було передбачено, що знання з геології краю, геоботаніки, зоогеографії, ґрунтів, метеорології, картографії, гідрології, економічної географії, демографії та інших природничих і соціально-економічних дисциплін студенти здобудуть з базових географічних курсів. Улітку вони брали участь у двотижневому навчальному туристському поході першої категорії складності: пішохідному Західним Кавказом або водному річкою Дон. Закінчивши університет, студенти разом з дипломом про вищу географічну освіту отримували кваліфікацію екскурсоведа другої категорії, їх розподіляли на посади екскурсоводів або методистів у бюро подорожей та екскурсій, інструкторів у ради з туризму та екскурсій, на туристські бази [85].

Другим напрямком у роботі спеціалізації була підготовка інструкторів туризму, тому основу навчальних планів становили такі дисципліни, як „Техніка пішохідного й гірського туризму”, „Фізіологічні основи відпочинку й туризму”, „Психологія й педагогіка туристської роботи”, „Безпека туристських подорожей” та ін. [85, с. 36].

Рішеннями НМО з університетської освіти назву спеціалізації кілька разів змінювали. Спочатку її перейменували в „Краєзнавство та туризм”, потім у „Туризм та екскурсійну справу”. Одночасно з цим затверджували нові спеціалізації, унаслідок чого до середини 90-х років ХХ ст. у рамках спеціальності 012500 „Географія” їх функціонувало чотири:

- 012520 „Рекреаційна географія та краєзнавство”;
- 012521 „Країнознавство та міжнародний туризм”;
- 012522 „Туризм та екскурсійна справа, екологічний туризм”;
- 012533 „Соціальна екологія та туризм” [85, с. 35 – 36].

На інших факультетах також почали відкривати туристські спеціалізації. Так, підготовку економістів для туристсько-екскурсійних організацій здійснював факультет з підготовки кадрів санаторно-курортних і туристсько-екскурсійних закладів Вищої школи профспілкового руху ВЦРПС на спеціалізації „Туризм”. У 1977 р. перших 23 випускники направили до планово-фінансових відділів рад з туризму та екскурсій, на туристські бази, у готелі, пансіонати системи Центральної Ради з туризму та екскурсій.

До 1983 р. 23 вищі навчальні заклади (університети, педагогічні інститути та інститути фізкультури) організували факультети громадських професій з підготовки екскурсійних працівників, гідів-перекладачів, інструкторів-методистів, громадських туристських кадрів.

У 1978 р. у Києві відкрили Технікум готельного господарства [325, п. 5.1].

Наприкінці 1981 р. Центральні туристські курси було реорганізовано в Інститут підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій профспілок ЦРТЕ ВЦРПС (скорочено ІПК) з шістьма філіями, численними курсами й навчально-курсowymi комбінатами. Вони повинні були забезпечити навчання 22 категорій керівників, більше 40 категорій спеціалістів туристсько-екскурсійних та інформаційних служб, до 80 категорій масових професій та понад 50 категорій громадського активу. У 1985 р. Колегія ЦРТЕ затвердила перелік рад з туризму та екскурсій, закріплених за ІПК та його філіями й курсами, а також перелік базових організацій, установ, підприємств для проведення виїзних практик і стажувань слухачів ІПК.

У державі функціонувала добре налагоджена система підвищення кваліфікації працівників сфери туризму. Так, система підготовки й підвищення професійної майстерності екскурсиводів, сформована в 1983 р. Міжвідомчою радою з туризму та екскурсій за пропозицією ЦРТЕ, передбачала три ступені навчання: курси підготовки

нових екскурсиводів; курси підвищення кваліфікації (216 год.); перепідготовку на цільовому семінарі (72 год.). Усі екскурсиводи мінімум двічі на п'ять років повинні були проходити навчання [97, с. 254].

Проблема кадрового забезпечення в туризмі ускладнювалася через відсутність такої галузі в Єдиному класифікаторі „Галузі народного господарства”: туризм було розміщено в галузях невиробничої сфери діяльності так:

галузь народного господарства – 91000 – Охорона здоров'я, фізична культура та соціальне забезпечення

вид 91600 Відпочинок і туризм

група 91620 Туризм.

До цієї групи було віднесено туристські готелі, туристські бази, мотелі, кемпінги, екскурсійні бюро та бюро подорожей, установи з організації міжнародного туризму [229]. Отже, туризм розглядали лише як окрему галузеву підгрупу галузей невиробничої сфери, до якої відносили далеко неповний перелік підприємств, чия діяльність було спрямовано на задоволення потреб туристів.

Як зазначає російський дослідник І. Зорін, було очевидним, що підприємства практично всіх названих у класифікаторі галузей невиробничої сфери брали участь у формуванні туристського продукту; ЗКГНГ представляв туризм скоріше як значну міжгалузеву комбінацію, межі якої важко окреслити за галузевим обґрунтуванням [101, с. 111].

Зіставлення згаданих вище державних документів не дає можливості й сьогодні однозначно відповісти на питання: які навчальні заклади й за якими програмами повинні були готувати кадри для сфери туризму.

У середині 80-х років вплив туризму на народне господарство, суспільне й культурне життя країни зростає. Фахівці розробили Концепцію розвитку туризму в СРСР, яку підкріпили десятитомною Схемою розміщення об'єктів туризму в РРФСР [284]. У роботі було наведено основні характеристики туризму й визначено перспективи його розвитку з урахуванням вимог туристів до якості обслуговування, різноманітності програм подорожей, розширення й комфортабельності інфраструктури, поліпшення транспорту й закладів роз-

міщення, інформаційно-рекламного забезпечення та інших пропозицій.

Отже, це дає можливість приєднатися до висновку, зробленого Г. Яковенком, що в Радянському Союзі підготовку фахівців для туризму здійснювали у двох напрямках: позагалузовому та галузовому. У позагалузевій формі підготовки кадрів вищої та середньої кваліфікації, працівників масових професій брали участь навчальні заклади системи Держосвіти СРСР, Мінторгу СРСР, Мінзв'язку СРСР, Міністерства охорони здоров'я СРСР та інших міністерств і відомств країни, а також ВНЗ рад профспілок і ЦК ВЛКСМ. У 23 університетах, педагогічних і фізкультурних інститутах розвивалася мережа факультетів громадських професій, за програмами яких готували екскурсійних працівників, гідів-перекладачів, інструкторів-методистів, громадських туристських кадрів.

Науковець зазначає, що галузеву підготовку кадрів здійснювали:

- ЦРТЕ ВЦРПС та Держуправління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР (потім це Держкомінтурист СРСР) в інститутах підвищення кваліфікації керівних працівників, фахівців та активу (разом з їхніми підрозділами на місцях), навчально-курскових комбінатах, училищах і технікумах, семінарах і школах з підготовки туристських громадських кадрів; у системі економічної освіти;

- відомчі школи професійної майстерності, туристські підприємства та організації за допомогою навчально-виробничих комбінатів та інститутів підвищення кваліфікації здійснювали практичну підготовку;

- ДСО профспілок, ЦК ВЛКСМ, республіканські, крайові та обласні комітети комсомолу, ВЦРПС, галузеві комітети комсомолу, республіканські, обласні, крайові ради профспілок, мережа міжобласних і галузевих профспілкових курсів, Центральна дитяча туристсько-екскурсійна станція Держосвіти СРСР та Управління з туризму та екскурсій Міноборони СРСР готували громадські туристські кадри та інтерактив [372, с. 52 – 53].

Керівний склад галузі проходив підготовку у Вищій ордену „Трудового Червоного Прапора” школі профспілкового руху ім. Н. М. Шверніка (м. Москва), яка щороку випускала до 25 фахівців туристсько-

екскурсійної роботи [284]; у Вищій ордена „Знак Пошани” профспілковій школі культури ім. Н. М. Крупської (м. Ленінград), Інституті підвищення кваліфікації керівних працівників та фахівців Державного управління з іноземного туризму при Раді міністрів СРСР, Інституті підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій (зараз – РМАТ) та у Вищій комсомольській школі ЦК ВЛКСМ.

Вищі курси Інтуристу було реорганізовано в 1976 р. в Інститут підвищення кваліфікації працівників Держкомінтуристу, пізніше – у Вищу школу туризму та готельної справи, яка мала науково-дослідну лабораторію з іноземного туризму. Провідні фахівці в галузі педагогіки, психології, літератури й мистецтва, архітектури, економіки, радіо- й тележурналістики, внутрішньої та зовнішньої політики забезпечували високий рівень підготовки гідів-перекладачів, який до цього часу цінують на пострадянському просторі.

У 1989 р. було створено Сочинський державний інститут туризму та курортної справи – перший у СРСР спеціалізований вищий навчальний заклад у сфері туризму.

Незважаючи на планове ведення господарства та централізовану систему освіти, підготовку фахівців для сфери туризму в Радянському Союзі здійснювали в недостатній кількості й за різними навчальними програмами. Чіткої, системної підготовки кадрів для сфери туризму не було. Монополія на підготовку туристських кадрів знаходилася в руках Держкомтуризму СРСР (опікувався кадровим забезпеченням міжнародного туризму) та в системі профспілок (готувала кадри для внутрішнього туризму).

Утім, ми не поділяємо думку дослідників, які вважають, що в Радянському Союзі туризму загалом та підготовці кадрів для галузі зокрема не приділяли належної уваги. Туризм отримував значну державну підтримку, але з огляду на політичні особливості держави було реалізовано в основному його ідеологічний аспект (пропаганда ідей комунізму – міжнародний туризм) та соціальний (оздоровлення населення – внутрішній туризм). Переважав масовий внутрішній, значною мірою дотаційний, туризм. Це було добре з погляду оздоровлення й культурного розвитку населення, проте не сприяло формуванню туристської інфраструктури міжнародного рівня.

Туризм тривалий час не було включено в систему державного планування, не було спеціального законодавства в туризмі. Єдиний плановий документ, Перспективна схема розвитку туризму в СРСР на період 1986 – 2005 рр., мав відомчий характер, не визначав чіткі пріоритети, його так і не було реалізовано.

3.2 Формування національних систем професійної туристської освіти в Україні, Російській Федерації та Республіці Білорусь

Після розпаду Радянського Союзу колишні республіки охопила реформаторська ейфорія, з'явилося почуття повного відновлення та свободи. Унаслідок пом'якшення виїзного режиму й відкриття кордонів стрімко зросла кількість туристських організацій різних форм власності, створених на базі старої екскурсійної системи, які займалися в основному виїзним туризмом. У цей період відбулося також значне збільшення потоку іноземних туристів, особливо в Росію.

Проте незабаром початковий, спекулятивний інтерес, який виник після відкриття „залізної завіси”, спав. Туристські фірми пропонували однотипні маршрути, програми яких містили найвідоміші туристські об'єкти, розташовані у великих туристичних центрах. Розвиток туризму в ринкових умовах не було забезпечено достатньо ефективною правовою базою, занадто повільно здійснювався перехід на світові стандарти якості туристських послуг. Значних капіталовкладень державних коштів у туристський сектор не надходило, інвестиційний клімат залишав бажати кращого, приватний капітал теж не ризикував вкладати кошти, що негативно позначалося на розвитку інфраструктури туризму. Крім того, мало місце завищення рівня цін для іноземних туристів.

Ситуацію ускладнювали політичні та соціально-економічні чинники: політична нестабільність, загострення соціальних проблем, погіршення кримінальної ситуації, у Росії до цього додалися ще локальні війни та національні конфлікти. Цілком очевидно, що в цей період підготовці кадрів для індустрії туризму в жодній із колишніх республік не приділяли належної уваги. Ці роки стали найважчими для туристських галузей Росії, України й Білорусі: відбулися глибокі

негативні зміни, які значною мірою сприяли руйнуванню механізму управління галуззю та її матеріально-технічною базою. Було фактично зруйновано методичну базу екскурсійної діяльності, у зв'язку з припиненням діяльності державних туристських підприємств було втрачено кадровий потенціал галузі та її самобутні традиції, практично ліквідовано централізовану корпоративну систему підготовки кадрів з туризму. Усе це призвело до природної деградації туристського продукту, який був не в змозі задовольнити нового споживача рекреаційно-туристських послуг.

Необхідно відзначити, що висока інфляція, економічна криза в 90-ті роки призвели до різкого падіння якості життя населення, його соціального розшарування. Більшість туристських фірм перетворилися на чисто комерційні структури, головний орієнтир яких – прибуток. Як наслідок, туризм розвивався односторонньо, став надбанням обмеженого кола людей. Новий споживач був вільним у виборі відпочинку, краще підготовленим з правових питань, більш мотивованим і незалежним.

Галузь потребувала якісного кадрового забезпечення. Фахівців для спортивного туризму продовжували готувати в інститутах фізичної культури та на факультетах фізичного виховання педагогічних інститутів; для інших підприємств сфери туризму – на географічних і геологічних факультетах деяких університетів та на факультетах громадських професій педагогічних інститутів. Спочатку це були лише ті ВНЗ, які розпочали таку підготовку ще в радянський період, проте з часом навчальні заклади в умовах скорочення державного фінансування й посилення попиту абітурієнтів на туристські спеціальності відкривають різноманітні спеціалізації, так чи так пов'язані з туризмом. У навчальних закладах курортних регіонів почали створювати навчальні центри туризму та курортної справи.

У зв'язку з відсутністю єдиної ефективної системи статистичного обліку та аналізу в туризмі ми не можемо показати реальну картину фінансових потоків у туризмі чи розрахувати потребу в кадрах. Практика туристської діяльності в досліджуваних країнах на цей час набагато випереджала теоретичні обґрунтування шляхів розвитку національних туристських ринків.

Єдине, що не викликає заперечень, це той факт, що економічно

раціональним для кожної країни була пріоритетність розвитку в'їзного та внутрішнього туризму. Це передбачало розробку єдиної концепції розвитку туризму, визначення туристського потенціалу регіонів і виділення найпривабливіших із них, створення реальних каналів просування туристських продуктів, забезпечення їхньої високої якості, перемогу скептицизму місцевого населення та інертності чиновників та ін. Для цього необхідні були висококваліфіковані фахівці, які би знали специфіку функціонування галузі.

Виявилось, що в досліджуваних країнах не було ні науково-методичних основ, ні навчальних закладів, ні спеціальних навчальних програм професійної освіти в туризмі, які би відповідали потребам галузі. У Росії першими почали активно вивчати власні ресурси, зарубіжний досвід, удосконалювати нормативно-правову базу.

На той час головною дійовою особою в туристській фірмі був її менеджер, якого необхідно було готувати за іншими програмами, ніж інструкторів з туризму та екскурсіводів. Тому російські університети, які вже здійснювали підготовку фахівців сфери туризму, терміново змінюють зміст навчальних планів спеціалізації „Туризм та екскурсійна справа”: вводять спецкурси „Географія та організація світового туризму”, „Туристська індустрія та організація турів”, „Менеджмент у туризмі”, „Маркетинг у туризмі”, „Організація роботи турфірми”, „Державне регулювання турдіяльності”. До дипломної роботи як обов'язковий її компонент вносять розділ „Особливості функціонування туріндустрії в країні / регіоні” та параграф „Калькуляція туру” [87, с. 38]. Разом з тим, і в Росії, і в Україні відкривають спеціалізовані навчальні заклади, які беруть на себе проблему кадрового забезпечення національної індустрії туризму (і вони також починають з підготовки менеджерів туризму).

Перші кроки в цьому напрямку зробила Росія. У 1992 р. в Російській міжнародній академії туризму (до 1991 р. – Інститут підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій Центральної Ради з туризму та екскурсій ВЦРПС [108]), яка отримала статус дослідної установи, почали експеримент зі створення системи безперервної туристської освіти [297, с. 222], який передбачав вирішення таких завдань:

- підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації фахівців і

науково-педагогічних кадрів для сфери туризму на основі позабюджетного фінансування;

- апробація й уточнення кваліфікаційних вимог (професійних стандартів) у системі підготовки кадрів для спортивно-оздоровчого туризму;

- створення професіограм з основних спеціальностей і кваліфікацій кадрів спортивно-оздоровчого туризму.

Виконання програми передбачало завершення побудови цілісної загальноросійської багаторівневої системи неперервної туристської освіти та продовження побудови корпоративної мережі туристської освіти: створення відокремлених структурних підрозділів РМАТ у регіонах Росії з використанням дистанційних технологій навчання; узагальнення досвіду й розробку методичних рекомендацій з підготовки фахівців за профілями: спортивно-оздоровчий туризм, культурно-пізнавальний туризм, туроперейтинг, соціальний туризм, іноземний туризм, менеджмент технології гостинності, інформаційний менеджмент у туризмі, анімаційний менеджмент у туризмі; розробку й апробацію міждержавного освітнього стандарту з напрямку „Туризм” та спеціальності „Рекреація і туризм”, розробку відповідних проектів державних освітніх стандартів.

Результати проведеного експерименту (принципи розробки й експериментальну апробацію багаторівневої системи безперервної туристської освіти; створення науково-методичних основ планування й реалізацію регіональних програм розвитку туризму та ін.) детально описано в дисертації безпосереднього учасника цього процесу І. Зоріна [101, с. 242 – 250].

Російську міжнародну академію туризму було визнано базовим навчальним закладом з підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців та розробки перспективних напрямів підготовки кадрових ресурсів у галузі туризму. З 1992 р. в академії реалізують повний цикл підготовки фахівців туризму в рамках напрямку та спеціальності „Менеджмент” (профіль „Менеджмент туризму”). Було введено шість спеціалізацій: „Менеджмент туризму й подорожей”, „Менеджмент гостинності й технологій харчування”, „Фінансовий менеджмент у туризмі”, „Правовий менеджмент у туризмі”, „Менеджмент інформаційного туризму”, „Менеджмент екологічно-

го туризму”, які реалізовували на п’ятьох ієрархічних рівнях: школа – професійний ліцей – туристський коледж – інститут туризму – академія туризму.

З 1996 р. ієрархічний комплекс спеціалізацій професійної туристської освіти в РМАТ доповнили трьома новими ступенями: університет (магістратура), аспірантура та додаткова освіта [101, с. 245].

Крім того, рішенням ЮНЕСКО від 7 квітня 1999 р. в академії було створено міжнародну кафедру ЮНЕСКО з культурного туризму, відкрито дисертаційну раду, у якій з вересня 1998 р. захищають дисертації з теорії та методики професійної освіти в туризмі.

Як наслідок, у Росії лише по лінії РМАТ за дев’ять років створено широку мережу навчальних закладів (більше 70) з підготовки кадрів для туризму на основі стандартів вищої школи, пропонують доволі широкий вибір професій (36 кваліфікацій) на всіх ступенях навчання – бакалавр, спеціаліст, магістр [34, с. 43].

Вплив РМАТ був настільки значним, що Г. Севастьянов використання принципу наступності правового забезпечення та єдиного освітнього й підприємницького простору в туристській сфері розглядав як створення на території всіх суб’єктів Російської Федерації цілісних систем туристської освіти на чолі з регіональними філіями РМАТ [292, с. 9].

Формування російської системи професійної освіти в туризмі відбувалося паралельно з формуванням правової бази російського туризму:

5 березня 1994 р. – Державний комітет Російської Федерації з вищої освіти в Класифікаторі напрямів і спеціальностей вищої професійної освіти затвердив спеціальність 230500 „Соціально-культурний сервіс і туризм” [196], випускники якої через п’ять років навчання отримували кваліфікацію спеціаліста із сервісу й туризму. У рамках спеціальності було виділено 25 спеціалізацій. Отже, „Туризм” було вперше внесено до реєстру спеціальностей;

25 квітня 1994 р. – Указ Президента РФ № 813 „Про додаткові заходи з розвитку туризму в Російській Федерації та про впорядкування використання державної власності у сфері туризму”, у якому передбачено державну підтримку розвитку туризму [178];

22 грудня 1995 р. – Указом Президента РФ № 1284 „Про реор-

ганізацію та розвиток туризму в Російській Федерації” було схвалено Концепцію реорганізації й розвитку туризму в Російській Федерації, яка передбачала систему організаційних заходів з активізації державної політики у сфері туризму [187], проте питання кадрового забезпечення галузі не розглядала;

26 лютого 1996 р. – Постановою Уряду РФ № 177 затверджено Федеральну цільову програму „Розвиток туризму в Російській Федерації”, яка поклала початок фактичному державному регулюванню в туризмі й визначила основні напрямки його розвитку. У Програмі вперше було окреслено проблему кадрового забезпечення галузі й визнано необхідність створити єдину систему підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації туристських кадрів. З цією метою було передбачено:

- визначити потреби в кадрах фахівців;
- сформуванати перелік туристських професій і відповідних навчальних спеціальностей;
- розробити навчальні програми й методичні посібники;
- сприяти у формуванні мережі спеціалізованих навчальних закладів та в підготовці кадрів викладачів;
- забезпечити належний науковий супровід [190];

24 листопада 1996 р. – підписано Федеральний закон „Про основи туристської діяльності в Російській Федерації”, який поклав початок організації цивілізованого туристського ринку [193];

25 грудня 1996 р. – затверджено перші ДОС ВПО Росії з туризму. У зв’язку з тим, що державні стандарти за новими освітніми програмами вищої професійної освіти було дозволено вводити не раніше, ніж через п’ять років після початку роботи за цими програмами [210], підготовку фахівців здійснювали за Державними вимогами до мінімуму змісту й рівня підготовки випускника зі спеціальності 230500 „Соціально-культурний сервіс і туризм” [52], які діяли як тимчасові до набуття чинності стандарту 27 березня 2000 р. [53].

Довідник „Освіта в туризмі” (1996), надавав інформацію про 43 вищі навчальні заклади, коледжі, ліцеї й технікуми Росії, які здійснювали підготовку кадрів для сфери туризму [152, с. 64], у 1999 р. їх було вже 56 [32, с. 46], у травні 2000 р. – більше 100 [24, с. 32], у 2001 р. – близько 150 [32, с. 57]. Отже, введення спеціальності „Со-

ціально-культурний сервіс і туризм” поклало початок вищій професійній освіті в туризмі в Росії.

Паралельно розвивається середня ланка професійної освіти в туризмі: у 1998 р. до Класифікатора спеціальностей середньої професійної освіти в групу 2300 „Сервіс” було введено нову спеціальність: 2307 „Туризм” [177] і затверджено державний стандарт підготовки фахівців цієї спеціальності.

Проте зміни відбувалися дуже повільно. В аналітичній доповіді „Про соціально-економічний стан держав – учасниць СНД у 1998 році та заходи з пом’якшення фінансової кризи” відзначено, що туристська індустрія держав Співтовариства в нових економічних умовах розвивається в основному без фінансової підтримки з боку держави й має яскраво виражений комерційний характер. Лише проголошення пріоритетності туристської галузі без допомоги з боку держави недостатньо. Якщо в найближчі три – чотири роки не вирішити ці проблеми, то період стагнації в туризмі затягнеться на багато років [27, с. 14].

І. Зорін підкреслює, що науковці неодноразово піднімали питання щодо доцільності введення окремого напрямку підготовки „Туризм”, який передбачатиме й вищу ланку, проте на той час уважали, що концепція туризму як особливого виду економічної діяльності не потребує розробки й відкриття нових освітніх стандартів. Вирішили, що цілком достатньо ввести кілька нових спеціалізацій у рамках наявних спеціальностей: менеджмент (менеджмент туризму), економіка (економіка туризму), соціокультурний сервіс і туризм, антропология, географія (рекреаційна географія), соціологія (соціологія туризму), психологія (психологія дозвілля), педагогіка (педагогіка туризму), архітектура (рекреаційна архітектура) та ін. [101, с. 122].

З часом стало очевидним, що випускники спеціальності „Соціально-культурний сервіс і туризм” більше були підготовлені до роботи у сфері послуг загалом, а не конкретно в туристській галузі, а заявлені спеціалізації виявилися невинувато вузькими [308, с. 64; 373, с. 63]. Знову постає питання про введення окремого напрямку підготовки фахівців для сфери туризму.

У 2004 р., з набуттям чинності нового Загальноросійського класифікатора спеціальностей з освіти ОК 009-2003, знову відбуваєть-

ся реорганізація: спеціальності 100103 „Соціально-культурний сервіс і туризм” та 100104 „Туризм” було виділено в напрям 100100 „Сервіс” і віднесено в групу 100000 „Сфера обслуговування” [223, с. 7]. При цьому спеціальність „Соціально-культурний сервіс і туризм” передбачала підготовку дипломованих фахівців із сервісу й туризму (код 65 – вища професійна освіта), тоді як спеціальність „Туризм” – спеціалістів з туризму та спеціалістів з туризму з поглибленою підготовкою (код 51 і 52 відповідно – середня професійна освіта).

Разом з тим, відповідно до Наказу Міністерства освіти Росії [216] 28 вищих навчальних закладів отримали право розпочати підготовку студентів за спеціальністю 230800 „Туризм” (за класифікатором код 100104). До початку нового 2004/2005 н. р. було розроблено тимчасові вимоги до обов’язкового мінімуму змісти освіти й рівня підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів туризму та проекти навчальних планів.

Експеримент пройшов вдало, і через рік було внесено необхідні зміни до Класифікатора: спеціальність 100104 „Туризм” анулювали [42]; до переліку напрямів підготовки (спеціальностей) ВПО внесли напрям підготовки 100200 „Туризм” (62 – бакалавр туризму; 68 – магістр туризму) та спеціальність 100201 „Туризм” (65 – спеціаліст з туризму; 51 – спеціаліст з туристичних послуг; 52 – спеціаліст з туристичних послуг з поглибленою підготовкою) [206].

Деякі дослідники (Г. Долженко, Є. Титова) саме цей наказ вважають завершенням довгого шляху, який пройшла російська школа в поліпшенні навчального процесу підготовки кадрів від перших факультативних курсів у середині 30-х років до спеціальності „Туризм” [84; 313].

У січні 2006 р. було прийнято перші державні стандарти за напрямом підготовки 100200 „Туризм” бакалавра туризму й магістра туризму та 100201 „Туризм” спеціаліста з туризму. Новий напрям було закріплено за навчально-методичним об’єднанням ВНЗ Російської Федерації з освіти в галузі сервісу [182]. Фахівців з туристичних послуг продовжували готувати за попередніми стандартами.

Пізніше ці стандарти відповідно до процесів реформування вищої професійної освіти Росії вдосконалювали ще в 2009 р., коли напрям

підготовки отримав новий шифр – 100400. Нові стандарти розробляла створена за ініціативою керівника Федерального агентства з туризму В. Стржалковського в 2005 р. Рада з підготовки кадрів для сфери туризму, яка об'єднала у своєму складі представників органів управління освітою, органів управління туризмом, представників працевластувачів і навчальних закладів [281, с. 5]. Ці стандарти діють на території Російської Федерації дотепер.

Державні освітні стандарти середньої професійної освіти спеціальності „Туризм”, прийняті в 1998 р., діяли до 2010 р., потім їх змінили Федеральні освітні стандарти третього покоління.

Крім напрямку підготовки „Туризм”, у Російській Федерації існує ще один напрям, пов'язаний з туризмом – 032103 „Рекреація та спортивно-оздоровчий туризм” [223, с. 3]. Він передбачає підготовку дипломованих фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму і входить до напрямку 032100 „Фізична культура” галузі 030000 „Гуманітарні науки”, тому не всі російські дослідники схильні відносити цю спеціальність до системи туристської освіти.

Формування системи професійної освіти в туризмі на теренах України мало свої особливості. На початку 90-х років у країні підготовку фахівців для вітчизняної сфери туризму здійснювали Український навчально-методичний центр (з 1992 р. – Український інститут туризму, зараз – Інститут туризму Федерації професійних спілок України) та Київський технікум готельного господарства.

На відміну від ситуації в Росії, Український інститут туризму поступився своїми позиціями Київському інституту туризму, економіки та права, організованому на базі Київського технікуму готельного господарства. Порівняно з Російською міжнародною академією туризму КІТЕП мав гіршу матеріальну базу, слабший науково-педагогічний потенціал, досвід підготовки кадрів було обмежено роботою технікуму, крім того, інститут реалізовував ще два напрями підготовки – економічний і правовий. Утім, це компенсувалося ентузіазмом його ректора, В. Федорченка.

У 1995 р. на базі КІТЕП було створено навчально-науково-виробничий комплекс „Туризм, готельне господарство, економіка та право”, досвід організації якого детально описано в дисертації його ректора, В. Федорченка [327]. Діяльність Комплексу була дуже

різноплановою, серед багатьох його завдань були: запровадження ступеневої підготовки фахівців за наскрізними навчальними планами та програмами; організація підвищення кваліфікації викладачів навчальних закладів і працівників підприємств; спільне проведення науково-дослідної роботи, апробація й використання її результатів; розробка науково-методичного забезпечення та ін. [326].

Незважаючи на складне становище вітчизняного туризму прийнята „Програма розвитку туризму до 2005 року” окремим напрямом туристської діяльності визначала підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації туристичних кадрів, захист їхніх інтересів, що передбачало реалізацію комплексу заходів:

- створення мережі навчальних закладів різного рівня;
- створення інституту туризму та готельного господарства;
- визначення базових туристських підприємств в Україні для проведення стажування фахівців туристської галузі;
- розроблення галузевої та регіональних довгострокових програм міжнародного співробітництва у сфері підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців, керівників державних підприємств туристської галузі;
- установа для працівників туристської галузі звання „Почесний працівник туризму України” [273].

Становлення туристської галузі та її подальший розвиток, відповідно до Програми, передбачали також формування наукових кадрів, проведення на високому рівні науково-дослідної роботи з питань туризму.

Більшість положень Програми, що стосувалися питань кадрового забезпечення галузі, виконано не було – вони втратили актуальність у зв’язку з прийняттям Державної програми розвитку туризму на 2002 – 2010 рр. У новому документі відзначено, що подальший розвиток вітчизняного туризму гальмується, зокрема, недостатньою забезпеченістю туристичної галузі висококваліфікованими фахівцями.

З метою кадрового й науково-методичного забезпечення туристичної галузі Державна програма передбачала:

- здійснити заходи щодо вдосконалення й подальшого розвитку системи освіти для підготовки фахівців туристичної галузі; і

- розробити проект концепції підготовки працівників туристичної галузі (2003 р.);

- доповнити Класифікатор професій ДК003-95 професіями в туристичній галузі (2002 – 2003 рр.);

- подати в установленому порядку пропозиції щодо введення в навчальних закладах напрямку „Туризм”, „Готельне господарство” й наукової спеціальності „Теорія та методика професійної освіти (туризм)” (2002 – 2004 рр.);

- запровадити нові форми післядипломної освіти та підвищення кваліфікації кадрів туристичної галузі (2002 – 2004 рр.);

- створити науковий центр розвитку туризму (2002 р.) [77].

Унаслідок реалізації програми відповідно до наказу Міносвіти України „Про затвердження змін до Переліку напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями” у 2002 р. до Переліку напрямів і спеціальностей було введено напрям підготовки фахівців 0504 „Туризм” [265], який містив три спеціальності: 050402 „Готельне господарство” (ОКР: бакалавр, спеціаліст, магістр), 050401 „Туризм” (ОКР: бакалавр, спеціаліст, магістр) та 5.050403 „Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах” (ОКР – молодший спеціаліст).

Як бачимо, середню ланку професійної освіти в туризмі було представлено однією спеціальністю, яка, на нашу думку, більше відповідає потребам готельного господарства, проте розробники вводили її й до системи підготовки фахівців сфери туризму, хоча наприклад, у Росії від самого початку напрям 2300 „Сервіс” мав дві спеціальності: 2302 „Організація обслуговування в готелях і туристських комплексах” та 2307 „Туризм” [197].

У травні 2004 р. за активної участі колективу КУТЕП було прийнято Нормативні компоненти Галузевого стандарту вищої освіти України з напрямку підготовки 0504 „Туризм”: освітньо-кваліфікаційну характеристику та освітньо-професійну програму підготовки бакалавра фахового спрямування напрямку підготовки 6.050400 „Туризм” [73]; освітньо-кваліфікаційну характеристику та освітньо-професійну програму підготовки молодшого спеціаліста напрямку підго-

товки 0504 „Туризм” зі спеціальності 5.050403 „Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах” [57].

Галузеві стандарти підготовки спеціалістів і магістрів туризму прийнято не було. Передбачали, що навчальні заклади самостійно зможуть організувати процеси підготовки фахівців цих освітньо-кваліфікаційних рівнів. На нашу думку, за відсутності необхідного досвіду це було непродумане рішення. Здебільшого навчальні заклади брали за основу документацію з організації навчально-виховного процесу, розроблену колективом КУТЕП.

У 2007 р. відбулася перша реорганізація у вітчизняній професійній туристській освіті: Кабінет Міністрів затвердив Перелік напрямів підготовки фахівців, за яким спеціальність 050402 „Готельне господарство” було виключено з напрямку „Туризм”, перетворено в напрям 140101 „Готельно-ресторанна справа” й віднесено до галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” [271; 272]. Для нового напрямку підготовки було розроблено відповідні стандарти [63]. Міністерство освіти і науки рекомендувало вищим навчальним закладам припинити підготовку за навчальними планами й програмами навчальних дисциплін, структура та зміст яких не відповідали тимчасово діючим затвердженим стандартам [269, с. 104].

Напрямок підготовки 0504 „Туризм” перетворився на напрям підготовки 020107 „Туризм”, його було включено у галузь знань 0201 „Культура” [271; 272], проте змінився лише код напрямку, студентів продовжували готувати за попередніми стандартами.

Це роз’єднання викликало численні дискусії серед вітчизняних туризмологів. У 2010 р. цей процес завершився перетворенням напрямку підготовки 020107 „Туризм” на напрям підготовки 140103 „Туризм” і включенням його в галузь знань 1401 „Сфера обслуговування”.

Було прийнято нові (вже другі) стандарти напрямку підготовки 140103 „Туризм”: 6.140103 „Туризм” (бакалавра) [60], 7.14010301 „Туризмознавство (за видами)” (спеціаліста) [61] та 8.14010301 „Туризмознавство (за видами)” (магістра) [62], розроблені на базі Київського національного торговельно-економічного університету.

Це були перші Галузеві стандарти вищої освіти МОН України для ОКР спеціаліста та магістра у сфері туризму. Як було сказано, до цього підготовку спеціалістів і магістрів вищі навчальні заклади

Україні здійснювали за особисто розробленими й ліцензованими навчальними планами, проте ці стандарти було представлено лише освітньо-професійними програмами. Другий складник галузевих стандартів – засоби діагностики рівня освітньо-професійної підготовки – було затверджено навесні 2012 р., третій – освітньо-кваліфікаційні характеристики – перебуває в стадії розробки.

Прийняття повного комплекту галузевих стандартів усіх ОКР дозволить говорити про завершеність процесу формування вищої професійної освіти в туризмі в Україні.

Розглянемо процес формування системи професійної туристської освіти в Республіці Білорусь.

Розпад Радянського Союзу, на думку білоруського професора Л. Гайдукевича, найболючіше з трьох досліджуваних нами колишніх республік ударив по туристській індустрії Білорусі. 90-ті роки для неї він називає „втраченим періодом нереалізованих можливостей” [45, с. 21].

До проблеми кадрового забезпечення національної сфери туризму в Білорусі звернулися в 1995 р., відкривши на базі Білоруського державного економічного університету Вищу школу туризму [44] й розпочавши підготовку фахівців економіко-управлінського профілю в галузі туризму. Крім того, було відкрито кілька спеціалізацій туристського профілю в рамках підготовки фахівців за іншими напрямками.

Поступово в державі формується й нормативно-правова база туристської індустрії: у 1999 р. приймають Закон „Про туризм”, а у 2000 р. – Концепцію розвитку туризму та „Національну програму розвитку туризму Республіки Білорусь на 2001 – 2005 роки” [183], яку у 2002 р. було доповнено [203]. У Національній програмі, серед інших заходів, було наголошено на необхідності створення національної системи неперервної професійної освіти у сфері туризму на основі вивчення й запровадження світового досвіду. Підготовку фахівців для сфери туризму було покладено на Міністерство спорту й туризму Республіки Білорусь. Також у 2002 р. було визначено посади службовців, зайнятих в організаціях туризму [202].

Водночас, як відзначає проф. Л. Гладишева, наявна система підготовки не забезпечувала неперервність, поетапність і на-

ступність у туристській освіті, оскільки той спектр спеціальностей і спеціалізацій, який пропонують білоруські виші у сфері професійної туристської освіти, не задовольняє потреби конкурентоспроможності вітчизняних підприємств порівняно з підприємствами, які мають вагу на туристському ринку. Не вистачає „вузьких” фахівців з професійними знаннями в галузі країнознавства, екології, комп’ютерних технологій, анімації, культурології тощо [46, с. 400].

У Білорусі також постало питання про відкриття суто туристського напрямку підготовки фахівців. У 2004 р. на базі Білоруського державного університету фізичної культури було створено Інститут туризму як галузевий вищий навчальний заклад Міністерства спорту й туризму Республіки Білорусь з підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації, стажування спеціалістів у галузі туризму, гостинності, рекреації, екскурсознавства. Основною метою освітньої діяльності Інституту туризму, як відзначено в документах, стало формування державної системи неперервної підготовки професійних і науково-педагогічних кадрів у сфері туризму відповідно до Загальнодержавного класифікатора Республіки Білорусь „Спеціальності та кваліфікації” ОК РБ 011-2001 [68].

До складу Інституту ввійшли факультет туризму й гостинності, який об’єднував дві кафедри – кафедру туризму й гостинності та кафедру соціально-гуманітарних та економічних основ у туризмі, а також факультет підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів та туристський центр.

Унаслідок реалізації наукових досліджень кафедри туризму й гостинності „Розробка проекту системи спеціальностей і кваліфікацій сфери туризму та гостинності” та „Науково-педагогічне забезпечення розвитку структури підготовки кадрів зі спеціальності вищої освіти в туризмі та гостинності Республіки Білорусь” було окремо виділено напрям освіти 89 „Туризм і гостинність”, який об’єднував три групи спеціальностей: 89.01 „Туризм і гостинність”, 89.02 „Туризм” та 89.03 „Гостинність”.

У 2008 р. було прийнято Освітні стандарти спеціальностей „Туризм і гостинність”, „Спортивно-туристська діяльність (спортивний і рекреаційний туризм)”, „Спортивно-туристська діяльність (менед-

жмент у туризмі)”: ОСРБ 1-89 01 01-2008; ОСРБ 1-89 02 01-01-2008; ОСРБ 1-89 02 01-02-2008.

У 2009 р. за напрямом „Туризм і гостинність” починають працювати ще чотири білоруські університети: Полоцький державний університет, Гродненський державний університет імені Янки Купали та Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна Міністерства освіти Республіки Білорусь; а також Поліський державний університет (ВНЗ Національного банку Республіки Білорусь), які у 2013 р. зроблять лише перший випуск.

Підготовку фахівців сфери туризму з середньою професійною освітою здійснюють у коледжах з 2008 р. за напрямом 2-89 01 01 „Туризм і гостинність” відповідно до типових навчальних планів.

Отже, у Білорусі також було виділено суто туристський напрям підготовки та сформовано ланки середньої й вищої професійної освіти в туризмі, хоча процес цей ми не можемо вважати завершеним, оскільки відсутні стандарти підготовки магістрів.

На думку ректора Сочинського інституту курортної справи й туризму, Г. Яковенка, успішність процесу створення та впровадження системи професійної освіти в туризмі забезпечено наявністю й послідовністю в дотриманні таких етапів:

I. Аналіз потреб сектору та характеристика нового освітнього проекту:

- визначення секторів і підсекторів економіки, які стосуються сфери туризму;
- визначення робочих місць у підсекторах (визначення схеми функціонування організації людських резервів кожного підсектора);
- визначення пріоритетності підсекторів з урахуванням складності й багатосторонності сучасної туристської індустрії;
- аналіз змісту посад пріоритетних підсекторів на всіх пріоритетних рівнях з об’єднанням різних посад у функціональні блоки й з визначенням функцій, знань та особистісних якостей, необхідних для виконання роботи.

II. Упровадження нової системи туристської освіти (не просто впровадження нових навчальних програм, а й серія додаткових дій):

- спеціалізація навчальних закладів і створення відповідної матеріальної бази;

- підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу;
- розробка нових навчальних матеріалів;
- уведення нових навчальних програм.

III. Посилення позицій туристської освітньої системи (реформа освітньої системи передбачає своєчасне інформування своїх потенційних клієнтів про зміни):

- пояснення планованих змін;
- залучення підприємств туристського сектору до процесу впровадження нової освітньої системи;
- упровадження механізму неперервного контролю результатів, що гарантує відповідність освітньої системи в туризмі стандартам якості;
- інформування підприємств туристського сектору про результати навчального процесу.

IV. Інтернаціоналізація системи освіти:

- установа відносин з міжнародними навчальними центрами;
- упровадження у вітчизняну практику міжнародних стандартів навчання у сфері туризму;
- визнання зарубіжних дипломів [372, с. 69 – 73].

Цю технологію автор оприлюднив у 1997 р., тобто задовго до введення напряму підготовки „Туризм”, проте її так і не було використано під час створення національних систем професійної туристської освіти в жодній із досліджуваних країн. Головну причину ми вбачаємо у відсутності можливостей або бажання урядів цих країн фінансувати в повному обсязі потреби освіти. Тому підготовка фахівців сфери туризму, детермінована потребами ринку й попитом абітурієнтів, розвивалася тривалий час хаотично, і лише з часом було вжито деяких заходів, які свідчили про бажання уряду впорядкувати цей процес.

Отже, системи професійної освіти у сфері туризму в досліджуваних країнах формувалися майже синхронно й мали багато подібного в їхньому розвитку. Спочатку у відповідь на потреби туристського ринку в Росії, Україні й Білорусі посилюють туристські спеціалізації, які діють у рамках наявних спеціальностей ще з радянських часів,

поступово кількість цих спеціалізацій зростає, причому і в Росії, і в Україні цей процес практично не контрольований.

Зацікавленість у розвитку внутрішнього та в'їзного туризму ви-суває на порядок денний питання про створення системи підготовки кадрів для індустрії туризму. Формування цієї системи починалося на базі недержавних навчальних закладів і відбувається паралельно з розвитком індустрії туризму в кожній із країн. Росія перша вносить до реєстру спеціальностей „Туризм”, проте в складі спеціальності „Соціально-культурний сервіс і туризм”. На відкриття суто туристського напрямку в цій державі пішло ще майже десять років. Як наслідок, в Україні цей напрям відкрили раніше. У Білорусі ці процеси відбувалися повільніше, з орієнтацією на російський досвід підготовки організації професійної освіти у сфері туризму.

Процес формування системи професійної освіти у сфері туризму збігся в часі з процесами реформування освітніх систем досліджуваних держав, тому проходив неспокійно: вводили нові освітньо-кваліфікаційні рівні, впроваджували та змінювали галузеві стандарти, визначали можливості навчальних закладів формувати зміст підготовки майбутніх фахівців та ін.

Висновки до розділу 3

Підготовку кадрів для сфери туризму, як і для інших галузей народного господарства, у Радянському Союзі здійснювали у двох напрямках – галузевому та масовому (позагалузевому). Галузева підготовка кадрів мала свою специфіку, зумовлену політичною позицією держави: туризм поділяли на внутрішній і міжнародний, кадри для внутрішнього туризму готували переважно в системі профспілок, для міжнародного – у системі, підпорядкованій Держкомтуризму.

Внутрішній туризм в основному був дотаційним, тому від працівників, які обслуговували громадян СРСР, здебільшого не вимагали високого кваліфікаційного рівня, натомість підготовка фахівців для міжнародного туризму відповідала міжнародним стандартам, дотепер радянську школу підготовки екскурсоловів вважають однією з найкращих у світі.

Стрімкий розвиток світового туризму збігся в часі з процесами децентралізації, які відбувалися в Радянському Союзі, його розпадом і здобуттям незалежності досліджуваними державами. Ці процеси загальмували розвиток внутрішнього туризму в Росії, Україні й Білорусі та значно затримали процес становлення професійної освіти в туризмі. Водночас кількість громадян, які отримали можливість подорожувати, зростає, тому проблема кадрового забезпечення галузі загострюється.

Підготовка фахівців сфери туризму в досліджуваних державах спочатку відбувається за рахунок хаотичного відкриття туристських спеціалізацій у межах інших спеціальностей. Визнання туризму пріоритетним напрямом розвитку посилює увагу до кадрових проблем галузі, у державах починають контролювати цей процес і відкривають туристські спеціальності, які в процесі реформування вищої ланки професійної освіти перетворюються на напрями підготовки.

Першою почала формувати систему професійної освіти в туризмі Російська Федерація, відкривши в 1995 р. спеціальність „Соціально-культурний сервіс і туризм”, проте з часом виявилось, що рівень підготовки фахівців не задовольняє потреб туристського ринку. У 2004 р., спочатку в рамках експерименту, розпочали підготовку за напрямом „Туризм”. В Україні фахівців сфери туризму за напрямом „Туризм” готують з 2002 р., у Білорусі – з 2004 р.

У кожній із держав біля витоків становлення системи професійної туристської освіти стояли приватні навчальні заклади, які самі розробляли майбутні галузеві стандарти підготовки, організовували підготовку викладачів, видавали навчально-методичну літературу та ін. Основну увагу було зосереджено на формуванні вищої ланки професійної освіти в туризмі. У Росії ці процеси проходили здебільшого за рахунок успадкованого від Радянського Союзу наукового потенціалу, матеріально-технічної бази та найкращих показників розвитку індустрії туризму.

Відсутність досвіду підготовки, нерозробленість більшості теоретичних положень та ін. мали наслідком постійну реорганізацію ще не сформованих систем професійної освіти в туризмі.

РОЗДІЛ 4.

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ, РОСІЇ, БІЛОРУСІ

4.1. Основні принципи формування змісту професійної туристської освіти в Україні, Росії, Білорусі

Головним завданням системи професійної туристської освіти є забезпечення цього міжгалузевго комплексу висококваліфікованими працівниками. Значною мірою рівень підготовки майбутніх фахівців зумовлено змістом освіти.

Традиційно вважають, що в змісті професійної освіти має бути представлено три складники: 1) завдання, види діяльності, зумовлені сучасним станом суспільства та перспективами його розвитку; 2) завдання, види діяльності, орієнтовані на особистісний розвиток того, хто навчається; 3) завдання, види діяльності, визначені вимогами професії, спеціальності.

Стосовно організації навчального процесу, на думку І. Зоріна, це виглядає як забезпечення п'ятьох основних імперативів у професійній освіті: навчання знань, навчання практичних навичок, навчання життя в суспільстві, навчання основ існування, уміння навчатися [102, с. 24].

Перші дві групи завдань забезпечують формування загальнонаукового й загальнокультурного рівнів студентів і реалізуються переважно в процесі вивчення дисциплін перших двох циклів: соціально-гуманітарної підготовки та фундаментальної, природничо-наукової й загальноекономічної підготовки. У Республіці Білорусь їх визначено на державному рівні на 95%, в Україні – на 75%, у Російській Федерації – на 40 – 60% – (пораховано нами за [60; 199; 243]).

Третя група завдань сприяє формуванню готовності випускника до практичної діяльності, їх вирішують під час вивчення дисциплін третього циклу – професійної та практичної підготовки. У Білорусі навчальні заклади мають можливість формувати 3,6% його наповнення, в Україні 64%, у Росії 50 – 62,5%. У цих розрахунках ми взяли за основу галузеві стандарти підготовки бакалаврів напряму підго-

товки „Туризм”, підготовка молодших спеціалістів і магістрів має інші пропорції, проте загальна тенденція зберігається: найменше часу на варіативні дисципліни виділено в Білорусі. Російські навчальні заклади, які здійснюють підготовку за цим напрямом, мають можливість варіювати обсяги циклів і співвідношення їхньої нормативної та варіативної частин у межах 10 кредитів ECTS.

Натомість, таку свободу у визначенні дисциплін варіативної частини для вітчизняних ВНЗ ми не розглядаємо як значне досягнення, оскільки на ОКР „бакалавр” галузеві стандарти не передбачають спеціалізацій, туристська діяльність у різних регіонах України не має такої значної різниці, більшість кафедр туризму ще не сформували власні наукові школи.

Узагалі, формування змісту підготовки майбутніх фахівців сфери туризму – найбільш дискусійна тема в проблематиці професійної освіти в туризмі. Більшість науковців вважають, що багатофункціональність туризму передбачає всебічність та універсальність підготовки фахівця цієї сфери. На сьогодні вчені вже довели важливість у туристській освіті екскурсійної (Р. Арбузова), краєзнавчої (І. Кішкин), країнознавчої (О. Маркова), екологічної (Т. Петрокова, Н. Наумова), соціологічної (М. Даниленко), педагогічної (Н. Веселова), комунікативної (Г. Келеман, М. Бочкарьова), етнокультурної (Р. Захаров), етнологічної (Н. Табунова), гуманітарної (В. Николаєнко, О. Полякова), валеологічної (О. Соловйов), географічної (Л. Корольова), анімаційної (Т. Гальперіна), економічної (В. Родигіна, Ю. Гук, Р. Базаркін), конфліктологічної (С. Мороз), культурологічної (Н. Торбіна), мультимедійної (А. Панков), інформаційно-технологічної (Г. Щербаков, А. Ручин), кроскультурної (І. Циборєва) підготовки. К. Зарєчнова стверджує, що підготовка майбутнього фахівця сфери туризму повинна мати професійно-педагогічну спрямованість, Т. Сільченкова, Е. Керпельман акцентують на важливості регіонального компонента, Г. Сорокіна наголошує на необхідності підготовки студентів до екологічного виховання учнів засобами геосайтології (для цього вони повинні опанувати геологію) та ін.

Кожна з цих позицій має право на існування, оскільки не лише віддзеркалює наукові погляди їхніх авторів, але і є теоретично об-

грунтованою й експериментально перевіреною. Водночас, більшість дослідників підходять до визначення складників змісту підготовки фахівців сфери туризму з позиції власної навчальної дисципліни, або, в кращому випадку, напрямку власних наукових інтересів. Вони не беруть до уваги той факт, що зміст освіти – це складна система, усі елементи та зв'язки якої повинні бути взаємоузгодженими й урівноваженими, а принципи формування науковими.

З іншого боку, у цих роботах відображено наявну спрямованість професійної освіти на технологічні проблеми та проблеми виробництва продукції, оскільки, за висновками І. Зоріна, зміст стандартів професійної туристської освіти ВТО останні 30 років визначають виключно відповідно до характеру професійної діяльності майбутніх фахівців [102, с. 240].

Такої самої думки дотримується й А. Зорін: „У сфері професійної туристської освіти панує парадигма особистісно-орієнтованої освіти, яка затверджує пріоритет професійного туристського підходу у відборі змісту освіти. Відповідно до неї зміст професійної туристської освіти здійснюється за професією (кваліфікацією) та відбувається з урахуванням взаємозв'язків з іншими професіями. Це забезпечує можливість трансформації набутої особистістю туристської кваліфікації чи підвищення рівня професійної освіти [98, с. 34].

Для забезпечення ефективного відбору змісту професійної туристської освіти з конкретної професії (кваліфікації) науковець рекомендує використовувати інтегративний підхід (В. Ледньов, В. Єрмоленко), який дозволяє враховувати можливості конкретної інтеграції (тобто співвіднести спеціалізацію та спеціальність з конкретною сферою), міжгалузеву інтеграцію (тобто за видом туристської діяльності віднести спеціальності та спеціалізації до відповідної групи споріднених туристських кваліфікацій), а такою внутрішню інтеграцію (тобто визначити складники всієї сукупності спеціалізацій у рамках конкретної спеціальності) [Там само].

Т. Власова пропонує визначити умовні межі освітнього простору сфери професійного туризму та спробувати згрупувати відомі навчальні дисципліни й курси, які реалізують у системі професій-

ної освіти, за прийнятими освітніми галузями з урахуванням результатів вивчення особливостей змісту різних напрямів діяльності в туризмі:

- вивчення особистості того, хто подорожує;
- вивчення індустрії пересувань і послуг;
- вивчення туристської кон'юнктури та фізичного оточення (природних, соціокультурних і матеріальних ресурсів, створених людиною);
- вивчення взаємин господар – гість (приймаючої спільноти);
- нормативно-правове, юридичне забезпечення туристської діяльності;
- нові освітні та інформаційні технології [30, с. 136].

Це дасть можливість, на думку авторки, визначити коло освітніх галузей та необхідний перелік навчальних дисциплін і факультативних курсів.

Зауважимо, що цю позицію останнім часом переосмислюють. Так, Н. Гулієв переконаний, що аксіологічний концентр вищої професійної освіти поступово переміщається з підготовки фахівця як засобу забезпечення народного господарства трудовими ресурсами на розвиток особистості, її творчого потенціалу, актуалізуючи екзистенційно-антропологічну проблематику [75, с. 19].

Відповідно до імперативів ЮНЕСКО, сучасна професійна туристська освіта, виконуючи основну функцію – готуючи фахівців, „здатних до складної трудової діяльності в інформаційному суспільстві, повинна виховувати громадян, здатних відповідально ставитися до проблеми цілісності навколишнього середовища та добробуту громадян” [39, с. 33].

Представники наукової школи РМАТ також уважають наявний підхід основною перепорою на шляху створення „ринкової версії” системи професійної туристської освіти в Росії й доводять, що орієнтуватися потрібно на запити споживачів [102, с. 39].

Отже, узагальнивши підходи науковців до принципів формування змісту професійної освіти в туризмі, доходимо висновку, що зміст підготовки майбутнього фахівця цієї сфери має бути визначено характером його майбутньої професійної діяльності, запитами потенційних споживачів, потребами в особистісному розвитку самого фахівця, необхідністю збереження навколишнього середовища.

І. Зорін доводить, що у формуванні змісту професійної туристської освіти необхідно дотримуватися загальнопедагогічних принципів і враховувати специфічні умови функціонування сфери туризму.

До загальнопедагогічних принципів він відносить:

- цілісний підхід до змісту освіти та професійної підготовки, усунення меж між загальною і професійною освітою, теорією і практикою, розумовою і фізичною працею, навчанням і роботою;
- установлення партнерських стосунків між сферою освіти та сферою праці;
- розкриття в змісті професійної освіти установок на розвиток культури мирного співіснування, демократичних цінностей, охорону навколишнього середовища, боротьбу за викорінення безграмотності та створення нових можливостей для людини;
- забезпечення оволодінням у процесі навчання загальними професійними навичками, переходу від освіти до трудової діяльності;
- оволодіння компетенціями, які виходять за рамки професійних навичок, необхідних на робочому місці [Там само, с. 27 – 28].

При цьому зберігається завдання професійної освіти – дати можливість людині забезпечити себе необхідними засобами до існування [99, с. 25].

Специфічні умови формування змісту професійної туристської освіти І. Зорін розкриває в контексті гносеологічної концепції туристики, її об'єкта, суб'єкта та предмета: об'єктно-орієнтовані (принципи формування змісту: галузеве-економічний, діяльнісно-орієнтований, ринкової орієнтації, розкриття технології професійної туристської діяльності, феноменологічний, небюджетності професійної туристської освіти); суб'єктно-орієнтовані (аксіологічний, рекреаційний, антропоєкологічний, рекреаційного проектування, соціалізації професійної туристської освіти, індивідуальної мотивації) та предметно-орієнтовані (економіко-діяльнісний, структурно-функціональної параметризації, моделювання процесів професійної туристської освіти, гносеологічний, модульного розкриття змісту професійної туристської освіти) [102, с. 34 – 35].

Незважаючи на те, що цю концепцію охарактеризовано в багатьох дослідженнях російських науковців, ми дозволимо собі пода-

ти визначення ключових її понять, оскільки в Україні вона менш відома.

До суб'єктно-орієнтованих умов (суб'єкт туристики – турист) формування змісту професійної освіти в туризмі І. Зорін відносить:

- аксіологічні умови – розуміння студентами туристської діяльності як проблеми забезпечення доступності до національних цінностей культурної та духовної спадщини;
- рекреаційні – сприйняття людини як суб'єкта рекреації, яку, своєю чергою, розуміють як процес відновлення й розвитку живих сил людини;
- антропоекологічні – сприйняття сфери туристської діяльності як аспекти життєдіяльності людини, яка є частиною антропоекологічної системи, тобто має комплексні характеристики, необхідні та зручні для рекреації людини;
- рекреаційне проектування – розкриття рекреаційної сутності професійно-кваліфікаційних модулів, навчальних елементів, а також меж регіональних компонентів професійної туристської освіти;
- соціалізації професійної туристської освіти – сприйняття змісту професійної туристської освіти в контексті громадського руху за доступність культурної та природної спадщини через туризм;
- індивідуальні мотивації сприйняття змісту професійної туристської освіти в контексті забезпечення гарантій працевлаштування та кар'єрного росту.

До об'єктно-орієнтованих умов формування змісту професійної освіти в туризмі (об'єкт туристики – індустрія туризму) науковець відносить:

- галузевий економічний аспект – економічна підготовка фахівців в аспекті вивчення туризму як галузі економіки;
- діяльнісно-орієнтований – економічна підготовка фахівців в аспекті вивчення туризму як економічної діяльності;
- ринково-орієнтований – економічна підготовка фахівців в аспекті вивчення особливостей туристського ринку;
- розкриття технології професійної туристської діяльності – у контексті туристської діяльності;
- небюджетність – капіталізація професійної туристської освіти, зумовлена здійсненням професійної туристської діяльності праців-

никами та фахівцями туризму у сфері бізнесу, а не у сфері бюджетного перерозподілу;

- феноменологічний – сприйняття змісту професійної туристської освіти в контексті феноменології туризму та суспільного усвідомлення зміни його функцій і ролей.

До предметно-орієнтованих умов формування змісту професійної туристської освіти (предмет туристики – туристський продукт) належить структурно-функціональна параметризація – кількісна оцінка та представлення в моделях змісту навчання не лише субстрату системи професійної туристської освіти, а й зв'язків і відносин, які в ній виникають [101, с. 40 – 42]

А. Зорін, поглиблюючи цю концепцію, дійшов висновку, що термін „зміст професійної туристської освіти” означає сукупність досягнень у різних сферах життєдіяльності туристської спільноти, які необхідно зробити надбанням осіб, залучених в освітній, зокрема туристський, процес [98, с. 32 – 33]. При цьому зміст туристської освіти відрізняється від змісту навчання. Зміст туристського навчання, на думку вченого, являє собою сукупність предметів і тем, які необхідно вивчити, з яких складається програма або курс освітнього туристського закладу. Структурне співвідношення його різних елементів, послідовність і тривалість його засвоєння встановлено навчальним планом.

Крім завдань, визначених вимогами професії, у змісті професійної туристської освіти має бути представлено ще два типи завдань, які висуває суспільство: завдання (види діяльності), зумовлені сучасним станом суспільства та перспективами його розвитку; завдання (види діяльності), орієнтовані на особистісний розвиток того, хто навчається. В основному ці групи завдань регламентовані освітньою політикою, яку провадить держава, і є єдиними для всіх підсистем професійної освіти.

У дидактиці вищої школи запропоновано такі принципи формування змісту освіти: науковість, наочність, доступність, професійна спрямованість, принцип відповідності змісту освіти потребам суспільного розвитку, принцип єдності змістового та процесуального аспектів навчання, принцип структурної єдності змісту освіти на різних її рівнях [259, с. 77 – 119]; Л. Кайдалова доповнює їх принципом відпо-

відності змісту освіти цілям визначеної моделі підготовки фахівців зі спеціальності [111, с. 76].

Розглянемо детально сутність кожного принципу та специфіку його реалізації у формуванні змісту туристської освіти.

Принцип науковості традиційно розуміють як відповідність змісту освіти останнім досягненням науки, проте в дидактиці сучасної вищої школи він усе більше зливається з принципом фундаменталізації, котрий передбачає вивчення лише тієї інформації, яка забезпечить міцну теоретичну базу знань, які, скоріше за все, не зміняться, і без знання яких неможлива діяльність сучасного фахівця. Ця інформація отримала назву фундаментальних наукових знань. На їхній основі можна сформулювати багато видів діяльності, важливо спланувати ті з них, які має бути забезпечено в процесі навчання.

Інший аспект фундаменталізації – навчання в системі професійної освіти базисним кваліфікаціям – це наскрізні вміння, які використовують у будь-якій професійній діяльності. Гарна фундаментальна підготовка забезпечує успіх випускникові як у чисто професійній галузі, даючи йому фундамент, основу для професійної діяльності, так і в соціальній сфері, підвищуючи його соціальну захищеність: він порівняно легко може змінити напрям його роботи.

Отже, фундаменталізація професійної освіти передбачає поглиблення загальнотеоретичної, загальноосвітньої, загальнонаукової та загально-професійної підготовки студентів і розширення профілю їхньої професійної підготовки.

Реалізація принципу фундаменталізації дозволяє: по-перше, скоротити обсяг навчальної дисципліни та час на її вивчення; по-друге, забезпечити високий рівень засвоєння знань; по-третє, підвищити розвивальний ефект навчання: замість вузькоситуаційних формулюються загальні методи вирішення виробничих завдань.

На жаль, в Україні, як відзначає В. Литвин, інтегрованої, фундаментальної наукової картини світу, на основі якої можна було би розгорнути цей процес, ще не створено [161, с. 206]. Таку само ситуацію спостерігаємо і в Росії та Білорусі.

Тоді як професійна діяльність усе більше насичується позапрофесійними та надпрофесійними компонентами – використанням комп'ютера; знання іноземних мов, економіки, підприємництва, марке-

тингу; уміння інтерпретації та аналізу результатів, трансферу технологій тощо, – вищі школи досліджуваних держав продовжують готувати доволі вузьких фахівців.

У цьому аспекті спірним залишається визначення співвідношення дисциплін першого та другого блоків у системі підготовки фахівців сфери туризму. В Україні дискусії мали наслідком постійні внесення змін до навчальних планів підготовки й завершилися зрівнянням цих блоків. У Білорусі блок соціально-гуманітарних дисциплін удвічі перевищує блок фундаментальних, у Росії різниця між ними становить близько 10 кредитів на користь першого.

Що стосується дотримання принципу фундаментальності під час вивчення професійно орієнтованих дисциплін, то на цьому рівні розвитку туристології реалізувати його, вважаємо, практично неможливо.

Принцип доступності, на думку В. Попкова й В. Коржуєва, передбачає діяльність викладача, яка містить діагностування можливих джерел інформації щодо їхньої змістової насиченості та змістової коректності. Такі джерела інформації розглядають у контексті пізнавальних ускладнень студентів, їх прогнозування, профілактики й корекції, включення відповідних фрагментів в мету заняття, визначення шляхів їх досягнення, розробки конкретних методичних засобів включення студентів у рефлексивно-оцінювальну діяльність [259, с. 96].

На нашу думку, реалізація цього принципу повинна бути пов'язана з визначенням оптимального рівня інтелектуальної напруженості студентів. Процес приросту знань здійснюється безперервно, обсяг інформації зростає. Намагання підготувати фахівця, який відповідав би вимогам часу, змушує представників навчальних закладів вносити в навчальні плани та програми найновіші досягнення науки, але можливості студентів у засвоєнні й трансформації нової інформації в короткий термін навчання дуже обмежені. Наслідком постійного зростання обсягу інформації, яку необхідно засвоїти, стало те, що студент не має часу її усвідомити, визначити ступінь важливості й необхідності для себе.

В. Кремень цілком справедливо відзначає, що ми не завжди викремлюємо базові знання від інформаційного супроводу, який, по-

перше, часто змінюється, по-друге, – доступний і вже тому не такий необхідний для запам'ятовування; водночас утрачається увага до базових знань [144, с. 10].

Тому, на нашу думку, у процесі підготовки фахівця сфери туризму необхідно насамперед усунути переважання студентів навчальним матеріалом, а навчальних планів невеликими курсами, котрі дублюють один одного. Усе випадкове, незначне, посилене для самостійного вивчення студентами, варто вилучити. Важливо орієнтувати майбутніх фахівців на вивчення основних ідей, проблем, способів побудови теорії, що становить основу для розвитку їхнього філософського мислення й методологічної культури, виховання ідеалів, без яких важко формувати самодостатню особистість. На практиці ми маємо дві крайності: у білоруському стандарті визначено 27 обов'язкових для вивчення загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, в українському – 9.

Принцип системності навчання передбачає наявність у свідомості студента структурних зв'язків, адекватних зв'язкам між знаннями всередині наукової теорії. Сьогодні більшість туристських дисциплін, які вивчають одні й ті самі явища навколишнього середовища, розпорошені у свідомості студента. Цьому є конкретні причини: по-перше, недосконалість галузевих стандартів. Як було відзначено, білоруські стандарти мають надто велику кількість дисциплін, українські представлено лише освітньо-професійними програмами підготовки та засобами діагностики, освітньо-кваліфікаційна характеристика перебуває ще в стадії розробки, отже, відсутні чітко сформовані вимоги до випускника, які виконували б роль інтегральних показників інтелектуального розвитку особистості та були пов'язані з усіма нормативними дисциплінами, тому ми робимо висновок про відсутність системи в підготовці фахівця.

По-друге, відсутній науковий напрям у туризмі, до цього часу не розроблено понятійний апарат: укладачі стандартів, підручників, посібників, викладачі професійно орієнтованих дисциплін одні й ті самі явища, процеси називають різними термінами, дають їм різну характеристику, що не сприяє систематизації знань.

По-третє, педагогічна практика свідчить, що створення нової навчальної дисципліни потребує навіть від досвідченого викладача

значних розумових зусиль і витрат часу, а на переважній більшості кафедр туризму немає викладачів з достатнім досвідом науково-методичної та практичної роботи в галузі одночасно. До того ж, програми навчальних дисциплін складають без урахування міжпредметних зв'язків.

Під час формування змісту важливими завданнями є гармонізація навчальних дисциплін і розподіл часу з урахуванням їхньої значущості в професійній підготовці фахівців. Усі дисципліни навчального плану, а тим більше дисципліни туристського профілю, повинні бути взаємопов'язані, доповнювати одна одну; кожна має бути важливим компонентом цілісної системи туристської освіти. Для цього необхідно на науковій основі глибоко вивчити, об'єктивно дослідити, простежити зв'язок між дисциплінами різних циклів і дисциплінами, об'єднаними в один цикл. У кожній новоствореній варіативній дисципліні циклу професійної та практичної підготовки має бути чітко визначено її предмет і методи з орієнтацією на завдання професійного й особистісного розвитку студента. Така міждисциплінарна інтеграція передбачає зв'язки між навчальними дисциплінами, які мають спільні, ідентичні ідеї, явища та факти.

Варто підкреслити, що під час реалізації міжпредметних зв'язків сама дисципліна не трансформується: за допомогою використання фактів, знань, свідчень інших наук з'являється можливість якнайповніше розкрити факти, які вивчають, показати їхнє місце в системі, опора на попередні знання покращує засвоєння матеріалу.

Забезпечення принципу системності навчання в процесі підготовки фахівця сфери туризму ускладнюється багатопрофільністю галузі, тому, на нашу думку, його треба забезпечувати також шляхом уведення до навчальних планів інтегрованих курсів (фрактальних дисциплін) „Туризмознавство” та „Туризмологія”. Обидва інтегровані курси відображають узагальнені, дидактично адаптовані знання з основних дисциплін, у процесі вивчення яких студенти охоплюють всю індустрію туризму: туризм як соціокультурний феномен, туристські ресурси, туристське красзнавство та країнознавство, індустрію розміщення, розваг тощо.

Мета курсу „Туризмознавство” – початкове ознайомлення з галуззю, пояснення її структури, закладення фундаменту для вивчення фахових дисциплін, які відразу займають їхнє місце в системі

професійної освіти, натомість „Туризмологія” завершує професійну підготовку, передбачає узагальнення, систематизацію й синтез здобутих знань і вмінь та завершує формування загальнонаукового, загальнокультурного уявлення про сферу діяльності – туризм; дозволяє закріпити професійно значимі вміння, індивідуально-особистісні якості, які в сукупності створюють модель фахівця, здатного в конкретних видах професійної діяльності проявляти загальнонаукову та гуманістичну культуру.

Дотримання принципу системності дозволяє формувати цілісне уявлення про сферу туризму й дає можливість уникнути дублювання, а отже, скоротити обсяг теоретичного навчання.

Принцип структурної єдності змісту освіти на різних його рівнях під час підготовки фахівця сфери туризму проявляється в дотриманні неперервності в змісті туристської освіти, яку умовно можна уявити в складі модулів: „Технологія” – „Організація” – „Економіка” – „Менеджмент” відповідно до законодавчо визначених освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки: молодший спеціаліст – бакалавр – спеціаліст, магістр.

На нашу думку, для визначення змісту освіти необхідно використати концепцію В. Ледньова, яку А. Зорін увів у науковий обіг педагогіки професійної туристської освіти: відбирати навчальну інформацію варто „зверху вниз”. Верхній шар (напрямок) відповідає секторам економіки або видам діяльності, середній – групі споріднених професій, нижній – окремим професіям, кваліфікаціям і спеціалізаціям. У ході аналізу відбирають спочатку загальний зміст освіти (для професій і спеціалізацій конкретного напрямку), потім частковий, специфічний для конкретних професій, спеціалізацій [98, с. 35].

При цьому верхній і середній рівні формують за рахунок нормативних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки, а нижній може бути наповнено дисциплінами з варіативної частини, зміст яких (а отже, й набута спеціалізація) залежить від потреб регіону. Як наслідок буде забезпечено достатню загальнопрофесійну підготовку фахівця та його мобільність на ринку туристських послуг. Ці ідеї неодноразово звучали на різноманітних конференціях і семінарах, їх висвітлювали в наукових публікаціях, проте до цього часу вони залишаються не розробленими.

Крім навчального плану, структурна єдність змісту освіти повинна знайти відображення в робочих навчальних програмах. Складаючи навчальні плани, необхідно дотримуватися логічної послідовності у вивченні взаємопов'язаних дисциплін, що відбувається не завжди. Наступність має охоплювати не лише окремі навчальні предмети, але й теми, змістовні блоки цих предметів. Принцип структурної єдності змісту освіти на всіх рівнях передбачає узгодження таких складників, як навчальна дисципліна, навчальний матеріал, педагогічна діяльність, особистість того, хто навчається.

Принцип професійної спрямованості навчання розуміють як спрямованість особистості під час навчання на трудову діяльність і конкретну професію. Як ми розуміємо, на практиці його необхідно реалізовувати в трьох напрямках: професійна спрямованість загальної освіти, професійна спрямованість професійної освіти та практична підготовка. Разом з тим, викладання загальноосвітніх дисциплін здійснюють за принципом реалізації типової програми навчальної дисципліни, однакової для всіх навчальних закладів, тому потреби майбутньої професійної діяльності не враховано. А це означає, що з одних питань студент одержує недостатню інформацію, а з інших – надмірну, у деяких випадках зовсім непотрібну.

Викладачі професійно орієнтованих дисциплін здебільшого не володіють компетенціями з тієї спеціальності, за якою працюватиме студент, практичні навички сформувати не можуть, як наслідок, випускник не знає, як спілкуватися з туристом, іноді володіє знаннями на рівні самого туриста. Тому, як зазначає більшість науковців, наші випускники скоріше здатні пояснити туристові, де він помиляється, ніж надати йому конкретні туристські послуги.

Наукова спільнота пропонує кілька шляхів вирішення цієї проблеми: створення спеціалізованих туристських навчальних закладів, науково-навчально-виробничих комплексів, які забезпечують студентам професійну атмосферу з першого дня навчання. Досвід створення таких ВНЗ та організації комплексів є і в Росії, і в Україні. Другий шлях – залучення роботодавців до розробки галузевих стандартів, установлення тісного зв'язку: навчальний заклад – туристська фірма. Цей шлях було використано в Росії в процесі формування стандартів третього покоління.

Принцип єдності змістовного та процесуального аспектів навчання у відборі змісту загальної освіти відкидає його односторонню предметно-наукову орієнтацію: під час проектування необхідно враховувати принципи й технології його передачі та засвоєння, рівні останнього й пов'язані з ним дії. В усіх галузях сучасної науки та практики зростає роль творчих процесів і нестандартних рішень. Усе це ставить перед системою освіти завдання не стільки дати знання тим, хто навчається, скільки навчити їх оволодівати інформацією та правильно її використовувати. Реалізація цього завдання зумовлює корекцію мети та змісту сучасної освіти в процесі її трансформації. Для реалізації цього принципу, знову ж таки, викладачам кафедр необхідно мати досвід викладацької діяльності та практичної роботи в галузі, навчальним закладам – розгалужену базу практик, що забезпечуватиме постійне включення студентів у виробничу діяльність у навчально-виробничих лабораторіях.

З позиції принципу відповідності змісту освіти цілям визначеної моделі підготовки фахівців зі спеціальності цілі освіти визначають залежно від „соціального замовлення”. Унаслідок відсутності моніторингу кадрових потреб національних туристських ринків, невідповідності визначень національних класифікаторів професій практиці туристської діяльності та ін. процес підготовки майбутніх фахівців сфери туризму перевантажений знаннями „про всяк випадок” і „для загального розвитку”, які відволікають від головного, а то й просто дублюють шкільні програми.

Отже, основні критерії відбору навчального матеріалу під час формування змісту професійної туристської освіти в жодній із досліджуваних держав не витримано, соціальні замовлення на підготовку фахівців цієї сфери відсутні.

І останнє, на що, вважаємо, слід звернути увагу, – необхідність урахувати особливості функціонування сфери туризму, які впливають на визначення змісту професійної туристської освіти.

На перший план виходить *інтернаціоналізація* економіки й туристської міграції та зростання *інтеграції* в туристському секторі. Відбувається перехід від національного до багатонаціонального характеру пропонованих послуг, відповідно, змінюються вимоги до персоналу: знання іноземних мов, культури, економіки, правової та

соціальної систем країн-партнерів, дотримання єдиних технологічних і гуманітарних норм. У туризмі збільшується кількість компаній, що належать до світових мереж (особливо в готельному й ресторанному бізнесі). Це вимагає підготовки фахівців, які зможуть успішно працювати в цих мережах.

Інтеграційні тенденції в туристській освіті проявляються в обміні інформацією й документами в процесі реалізації спільних проєктів з метою поширення сучасних досягнень світового туризму та забезпечують гарантії якості підготовки її фахівців. Тому для успішного розвитку вітчизняного туризму загалом і туристської освіти зокрема необхідно:

- привести у відповідність до міжнародних правових актів нормативно-правове забезпечення галузі й туристської освіти;
- дотримуватися у стандартах професійної освіти в туризмі уніфікованих вимог до персоналу великих туристських міжнародних корпорацій;
- забезпечити корпоративність туристської освіти, включивши до змісту підготовки фахівців сфери туризму технологічні стандарти готельних і ресторанних ланцюгів, франшизні стосунки, норми ліцензування й сертифікації тощо;
- привести у відповідність до професійно-кваліфікаційних структур працівників сфери туризму економічно розвинутих країн вітчизняні професійно-кваліфікаційні структури працівників туристської сфери;
- забезпечити представлення вітчизняного туристського продукту в інформаційній базі світового туристського ринку.

Ураховуючи інтернаціоналізацію економіки й туристської міграції та зростання інтеграції в туристському секторі, доцільно:

1) передбачити у змісті програм вивчення країнознавчих матеріалів (звичаїв і цінностей представників різних традицій та культур), міжнародних нормативно-правових актів, основних характеристик функціонування найбільших багатонаціональних і міжнаціональних організацій;

2) готувати студентів до розуміння різноманітності професійного та культурно-туристського середовища й уміння адаптуватися в ньому. З цією метою організовувати навчання або стажування сту-

дентів і викладачів протягом якогось періоду в навчальних закладах провідних туристських держав, проходження навчальних і виробничих практик на зарубіжних туристських підприємствах; налагодити обмін викладачами між навчальними закладами, які здійснюють підготовку кадрів для туристської індустрії в інших країнах;

3) запроваджувати інноваційні технології навчання, які використовують для підготовки кадрів сфери туризму за кордоном.

При цьому необхідно пам'ятати, що вища освіта має формувати людину як патріота та громадянина. Інтегративні тенденції в туристській освіті дійсно, з одного боку, передбачають відмову від географічних і культурних особливостей регіону, його історичних традицій, впливу економічних і політичних чинників; проте, з іншого, вимагають урахувати географічні, культурні, національні традиції та регіональні особливості в практичній діяльності.

Наступною особливістю розвитку туристської індустрії, яку необхідно враховувати у формуванні змісту туристської освіти, є її *регіоналізація*. Рівноправний вихід Росії, України й Білорусі на світовий туристський ринок передбачає високий рівень розвитку їхнього національного (в'їзного, внутрішнього) туризму, який можливий лише за умови вивчення та реалізації особливостей етнокультури, природи, географії, економіки кожного регіону. Як показав аналіз наукових джерел, у більшості регіонів досліджуваних держав туристські ресурси вивчено погано, а системи туристських послуг, які є одночасно туристськими ресурсами для формування туру та результатом діяльності туристських фірм, узагалі відсутні.

Для успішної регіоналізації туризму необхідно:

- розробити нормативні документи, які би спрямовували процес регіоналізації в правове русло;
- усунути протиріччя між потенціалом туристських ресурсів нашої країни та рівнем їх освоєння;
- скоординувати зусилля як самих агентів ринку туризму, так і регіональної влади, зацікавленої в розвитку туризму на цій території;
- на основі потреб і можливостей регіону визначити вимоги до професійної діяльності фахівців у галузі туризму;
- підготувати фахівців, які би володіли компетенціями у сфері взаємодії турбізнесу та регіональної влади.

Реалізація регіонального принципу у формуванні змісту туристської освіти повинна відбуватися з орієнтацією на кінцевий результат – підготовка фахівця, який розвиватиме туризм у регіоні. З цією метою необхідно:

- максимально наповнити зміст дисциплін варіативної частини циклу професійної та практичної підготовки регіональним компонентом;
- залучати студентів до проектування розвитку регіонального туризму;
- посилити краєзнавчий компонент навчальних і виробничих практик.

Дотримання регіоналізації в туристській освіті сприяє адекватному самовизначенню студентів, їхній творчій самореалізації в конкретному економічному та культурному середовищі, формуванню національної самосвідомості та творчих здібностей, вихованню на культурних традиціях свого народу та ін.

Туризм як сфера обслуговування орієнтована на задоволення потреб клієнтів, тому в процесі підготовки кадрів для неї на перші позиції повинен виходити *морально-ціннісний* компонент навчання, у центрі професійної діяльності повинна стати людина. Фахівці цієї галузі повинні передусім орієнтуватися на потреби споживачів. Як проголошено в концепції Вищої школи готельного й ресторанного сервісу в Лозанні, у сфері туризму зможе працювати тільки та людина, яка не лише відчуває потребу в наданні послуги іншій людині, а ще й отримує від цього задоволення.

У професійній діяльності фахівця сфери туризму важливу роль відіграє якість надання послуг. Разом з такими традиційними критеріями, як адресність, своєчасність і безпека, усе більше оцінюють знання та дотримання професійної етики поведінки фахівцями сервісної діяльності. Ці показники залежать від індивідуальних якостей людини.

Отже, наступною особливістю туристської сфери ми виділяємо важливість кадрового забезпечення, *особистісного розвитку* фахівця.

Працівники туристських фірм повинні знати психологію, конфліктологію, діловий етикет, професійну етику, мати виняткові здібності

спілкування з людьми й такі риси, як творча активність, позитивний настрій, високий енергетичний потенціал, ініціативність, упевненість, гнучкість, артистизм, витривалість, почуття гумору, ентузіазм та оптимізм, прагнення до нового, терпимість, спостережливість, любов'язність, толерантність, здатність до самостійних дій в умовах невизначеності тощо.

Для забезпечення особистісного розвитку майбутнього фахівця сфери туризму необхідно зміст освіти зорієнтувати на студента та його потреби, надати йому можливість самовираження й формування індивідуальної освітньої траєкторії, збільшивши кількість спеціалізацій і курсів за вибором.

Сьогодні в підготовці фахівця туристської індустрії увагу зосереджено здебільшого на соціально-економічному аспекті туризму, на вивченні виявлених раніше й уже розроблених туристських ресурсів. Натомість необхідно докласти максимум зусиль для формування туристського мислення студента, яке передбачає професійний погляд на навколишнє середовище, гостроту й багатство візуального мислення. Необхідно навчити бачити нове у звичних панорамах і знаходити навколо цікаві, перспективні з погляду туризму об'єкти, щоб на їхній основі створювати нові туристські програми.

Від фахівця сфери туризму очікують уміння самостійно здобувати потрібну інформацію, користуватися інформацією, яка надходить, інтерпретуючи її та вписуючи в туристську реальність, застосовуючи для вирішення виробничих, соціальних та інших проблем. Студентам необхідно давати виконувати проектні роботи, які сприяють розвитку творчого потенціалу й винахідливості.

Туризм – це індустрія, яка забезпечує роботою працівників інших галузей: транспорту, сільського господарства, зв'язку та ін. Вона передбачає існування значної кількості підприємств малого й середнього бізнесу, тому фахівцям цієї сфери конче треба мати ділові якості, розвивати підприємницький хист, опанувувати правову грамотність.

Одна з проблем, пов'язана з особистісним розвитком студента, – визначити його результативність. На нашу думку, це доцільно робити на трьох рівнях: теоретичному (наявність системи професійних знань і вмій), операційно-діяльнісному (уміння й досвід засто-

сування набутих знань і вмінь); мотиваційному (наявність мотивації в роботі з людьми, інтересів до цієї сфери діяльності, готовність до обслуговування, орієнтація на інтереси клієнта тощо).

Не менш важливою рисою сфери туризму, яка впливає на формування змісту туристської освіти, є її *багатофункціональність*, що передбачає підготовку універсальних працівників, здатних успішно здійснювати різноманітну діяльність у сфері туризму. Складність полягає в тому, що кожна функція, узята окремо, щодо конкретної посади не менш важлива, ніж сукупність інших. Тому до різних фахівців висувають нарівні із загальними для всіх спеціальні, навіть специфічні, вимоги. Різні категорії фахівців у рамках одного підприємства мають володіти різними компетенціями. З іншого боку, до працівників однієї кваліфікації на одній посаді в кожному підприємстві висувають свої вимоги, не завжди подібні.

І. Зорін відзначає, що для туризму характерний „горизонтальний” тип розвитку кар’єри, особливо на початковому її етапі. Це означає, що для досягнення професійного росту та кращої соціальної адаптації фахівець сфери туризму повинен оволодіти кількома професіями, які знаходяться на одному соціальному рівні, пройти „карусель професій” [101, с. 473].

У зв’язку з тим, що працівникам індустрії туризму доводиться виконувати широкий спектр функцій, їм необхідно поєднувати в собі такі прямо протилежні риси, як лідерство та вміння працювати в команді, вузькоспеціалізованість та універсальність. Це ускладнює підготовку фахівця сфери туризму, але надає йому можливість реалізувати особистісний потенціал у виробничій діяльності: проектування турів і маршрутів чи проведення екскурсій, анімаційна діяльність чи інвентивний менеджмент тощо. Тому навчальний план необхідно максимально наповнити освітніми продуктами, адекватними майбутній професійній діяльності, і забезпечити студентові можливість вибирати для вивчення ті дисципліни, які дозволять найкраще розкрити його особистість.

Важливо готувати не лише фахівців, які мають навички організації й управління в професійній діяльності, але й спеціалістів у галузі інвестиційного менеджменту, які, з одного боку, володіють знаннями управління всіма етапами інвестиційного процесу з будівницт-

ва та реконструкції туристських об'єктів, з іншого – обізнані зі специфікою їх функціонування на ринку туристських послуг.

Наступна особливість, скоріше проблема туристської індустрії, про яку ми вже говорили, – *нерозробленість наукового складника* в туризмі. Для інформаційного поля навчального матеріалу професійно орієнтованих дисциплін у туризмі характерні такі особливості:

- розгалужений перелік типів навчальних елементів (об'єкти, процеси, явища, характеристики, параметри тощо);
- глибока структурованість та ієрархічність навчальних елементів;
- значна кількість як узагальнених, абстрактних понять, так і конкретних;
- численні інформаційні зв'язки з навчальним матеріалом базових і суміжних дисциплін;
- різноманітність типів логічних зв'язків між навчальними елементами та ін.

Отже, з погляду теорії, зміст професійної туристської освіти необхідно формувати відповідно до кадрових потреб сфери туризму й соціального замовлення суспільства та забезпечувати особистісний розвиток майбутнього фахівця. При цьому пріоритетність першої групи завдань – підготовка до професійної діяльності – деякі дослідники ставлять під сумнів.

Зміст професійної підготовки науковці структурують за трьома областями: сфера туризму, туристський продукт, турист; кількісну перевагу на сьогодні віддають першій із них.

Визначення змісту професійної туристської освіти ускладнюється багатофункціональністю та поліпредметністю професійної діяльності фахівця сфери туризму, нерозробленістю наукового складника в професійній туристській освіті, іншими чинниками та суперечностями, притаманними цій сфері діяльності. Як наслідок, навіть таких основоположних дидактичних принципів, як науковість, наочність, доступність, професійна спрямованість, принцип відповідності змісту освіти потребам суспільного розвитку та ін. повною мірою не дотримуються. Наявні наукові доробки все ще залишаються на рівні ідей і не знайшли практичного втілення.

4.2. Генезис змісту середньої ланки професійної освіти у сфері туризму

Визначення змісту підготовки фахівців сфери туризму, як ми відзначали в попередньому підрозділі, доволі складний і суперечливий процес. Оскільки управляти цим процесом повною мірою неможливо з кількох як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, зміст освіти у сфері туризму в досліджуваних державах формується здебільшого шляхом спроб і помилок.

Найбільший досвід формування змісту професійної туристської освіти має Російська Федерація, у якій систему професійної освіти в туризмі почали організовувати з 1994 р. За цей час у країні кілька разів змінювали стандарти, що дозволяє простежити генезис змісту професійної освіти в туризмі.

В Україні такий генезис простежити значно складніше, оскільки стандарти початкової ланки ДСПТО 5113-Ю.63.30 – 2007 та ДСПТО 4221.093001 – 2006 було прийнято лише в 2006 році й до сьогодні вони не змінювалися. Ураховуючи те, що один із них передбачає підготовку екскурсодів, їхній аналіз вимагає окремого дослідження.

Вітчизняних молодших спеціалістів готували за спеціальністю „Організація обслуговування в готелях та туристичних комплексах”, яка, на наше глибоке переконання, більше задовольняла кадрові інтереси сфери гостинності. Навчальні заклади, які реалізують підготовку фахівців сфери туризму цієї ланки, розробляючи пакет документів, користувалися стандартами, розробленими на базі КУТЕП, але, оскільки їх не було офіційно затверджено, ми на них посилалися не можемо. На кінець 2012 р. проект нового стандарту знаходиться на затвердженні.

Стандарти вищої професійної освіти в Україні змінювали, проте нові стандарти було представлено лише освітньо-професійними програмами та засобами діагностики якості вищої освіти, відсутність освітньо-кваліфікаційних характеристик не дає можливості об'єктивно проаналізувати принципи формування змісту освіти й дати оцінку тим змінам, які відбулися.

У Білорусі підготовку фахівців за спеціальністю „Туризм” здійснюють з 2008 р., початкова й середня ланки в цьому напрямі відсутні, вища туристська освіта передбачає підготовку викладачів,

інструкторів-методистів освітньо-спортивного закладу, інструкторів-методистів, методистів, спортсменів-інструкторів-методистів (спеціальність „Спортивно-туристська діяльність”) та спеціалістів з туризму, екскурсодів, інструктор-методистів з туризму, інженерів мисливського господарства, інженерів з побічного користування лісом і підсобного сільського господарства (спеціальність „Туризм і природокористування”).

Оскільки в першому випадку діяльність фахівців обмежена рамками спортивного туризму, а в другому – прив’язана до лісового господарства країни, про підготовку фахівців сфери туризму в контексті нашого дослідження не йдеться. Їх, як ми вже відзначали, готують за спеціальністю „Туризм і гостинність”, яка має дев’ять спеціалізацій, проте на практиці їх не розділяють. Перелік цих спеціалізацій свідчить про широкопрофільність майбутнього фахівця.

Отже, дати вичерпний аналіз генезису змісту професійної освіти в туризмі ми можемо лише на прикладі Російської Федерації.

Фахівців сфери туризму з середньою професійною освітою в Російській Федерації готують за спеціальністю 100401 „Туризм” відповідно до Федерального державного освітнього стандарту середньої професійної освіти (ФДОС СПО), затвердженого Міністерством освіти і науки країни у 2010 р. [324]. Абітурієнтів набирають на базі основної та середньої загальної освіти на денну, вечірню й заочну форми навчання. Здійснюють два види підготовки – базову та поглиблену, остання дає можливість продовжити навчання у ВНЗ за скороченим терміном. Після закінчення навчання випускники отримують кваліфікацію спеціаліста з туризму.

У стандарті детально охарактеризовано професійну діяльність випускників:

- область професійної діяльності: формування, просування й реалізація туристського продукту, організація комплексного туристського обслуговування;

- об’єкти професійної діяльності: запити споживачів туристських послуг; туристські продукти; туристські ресурси; послуги; технології формування, просування й реалізації туристського продукту; довідкові матеріали; первинні трудові колективи;

- види професійної діяльності (базова підготовка): надання турагентських послуг, послуг щодо супроводження туристів, туропе-

раторських послуг; управління функціональним підрозділом організації. Поглиблена підготовка передбачає також надання екскурсійних послуг.

Варто відзначити, що, на відміну від попереднього стандарту (ДОС СПО 1998 р.) [56], у новому конкретизовано види професійної туристської діяльності й визнано пріоритет людини та її потреб.

Відповідно до названих видів професійної діяльності визначено загальні та професійні компетенції майбутнього фахівця, основними з яких є:

- розуміння сутності та значимості своєї майбутньої професії;
- здатність до професійного й особистісного розвитку та вдосконалення;
- здатність працювати в колективі й команді;
- здатність ефективно виконувати свою професійну діяльність;
- вимоги, які характеризують загальний рівень підготовки.

У нині чинному ФДОС СПО відмовилися від визначення вимог до загального рівня підготовки майбутнього фахівця та суттєво переглянули вимоги до його професійної готовності. Якщо в попередньому стандарті було звернуто увагу на вміння спілкуватися іноземною мовою з партнерами та клієнтами, вирішувати професійні завдання з урахуванням технологічних, соціально-економічних та екологічних чинників, вивчати й застосовувати вітчизняний і зарубіжний досвід та ін., то тепер виконання професійної діяльності більше розуміють як уміння її організувати, оцінити ефективність і якість, прийняти рішення, знайти й застосувати необхідну інформацію, орієнтуватися в умовах частої зміни технологій у професійній діяльності. Отже, у підготовці фахівця з середньою професійною освітою в основному звертають увагу на формування тих компетенцій, які забезпечують виконання здебільшого технологічних і частини організаційно-технологічних видів професійної діяльності.

Професійні компетенції фахівця з туризму подано в стандарті відповідно до основних видів його майбутньої професійної діяльності:

ПК 1. Надання турагентських послуг: виявляти й аналізувати попит споживачів і можливості його реалізації; інформувати споживача про туристські продукти; взаємодіяти з туроператорами в питаннях реалізації та просування туристського продукту; розраховувати вартість турпаketу відповідно до замовлення споживача;

оформляти турпакет (турпутівки, ваучери, страхові полюси); виконувати роботу з надання візової підтримки споживачеві; оформляти документи суворой відповідальності.

ПК 2. Надання послуг супроводу туристів: контролювати готовність групи, обладнання й транспортних засобів на виході на маршрут; проводити інструктаж туристів про правила поведінки на маршруті; координувати й контролювати дії туристів на маршруті; забезпечувати безпеку туристів на маршруті; контролювати якість обслуговування туристів приймаючою стороною; оформляти звітну документацію про туристську поїздку.

ПК 3. Надання туроператорських послуг: проводити маркетингові дослідження ринку туристських послуг з метою формування затребуваного туристського продукту; формувати туристський продукт; розраховувати вартість туристського продукту; взаємодіяти з турагентами з питань реалізації та просування туристського продукту; організувати просування туристського продукту на ринку туристських послуг (остання – для поглибленої підготовки).

ПК 4. Управління функціональним підрозділом організації: планувати діяльність підрозділу; організувати й контролювати діяльність підлеглих; оформляти звітно-планувальну документацію; аналізувати ефективність роботи підрозділу й розробляти заходи щодо вдосконалення роботи (для поглибленої підготовки).

ПК 5. Надання екскурсійних послуг (для поглибленої підготовки): розробляти екскурсійну програму; готувати інформаційні матеріали з теми екскурсій; проводити екскурсію відповідно до заявки споживача екскурсійної послуги; проводити інструктаж туристів з правил поведінки під час екскурсії; взаємодіяти зі сторонніми організаціями (музеями, об'єктами громадського харчування, транспортними компаніями) в питаннях формування й реалізації екскурсійних програм; оформляти звітну документацію з виконання програми екскурсії.

Отже, з погляду набутих професійних компетенцій поглиблена підготовка відрізняється від базової тим, що вона забезпечує підготовку до надання екскурсійних послуг. Така конкретизація у визначенні загальних і професійних компетенцій націлює навчальні заклади на підготовку студентів до виконання конкретного виду професійної діяльності.

Цілком очевидно, що визначення професійних компетенцій вплинуло на формування змісту підготовки фахівця з туризму. Усі навчальні дисципліни основної професійної освітньої програми (ОПОП) було розподілено між трьома циклами: загальний гуманітарний і соціально-економічний цикл, математичний і загальний природничо-науковий цикл та професійний. Професійний цикл містив чотири загальнопрофесійні дисципліни та чотири (для поглибленої підготовки – п'ять) професійні модулі, які являли собою міждисциплінарні курси. Для кожної з обов'язкових дисциплін стандартом визначено необхідні для формування вміння та знання, для професійного модуля також і практичний досвід, оскільки вивчення модуля передбачено закріплювати навчальною або виробничою практикою.

Найбільший обсяг часу (70%) було виділено на вивчення дисциплін професійного циклу, значно менше уваги приділяли дисциплінам загального гуманітарного й соціально-економічного циклу (23%), ще менше (7%) – математичного й загального природничо-наукового. Обов'язкова частина освітньої програми становила 67%.

Зміст навчання було майже повністю переглянуто. Зі стандарту 1998 р. залишилися лише три дисципліни: „Основи філософії”, „Іноземна мова” та „Географія туризму”; деякі дисципліни було реорганізовано:

- „Фізична культура і спортивний туризм” у „Фізична культура”;
- „Комп'ютерні та інформаційні технології в туризмі” в „Інформаційно-комунікативні технології в професійній діяльності”;
- „Іноземна мова (професійна)” в „Іноземна мова у сфері професійної комунікації”;
- „Організація галузі туризму” в „Організація туристської індустрії”;
- „Основи маркетингу в туризмі” в „Маркетингові технології в туризмі”;
- „Основи безпеки життєдіяльності” в „Безпека життєдіяльності”;
- „Діловодство, секретарська справа, основи сучасної оргтехніки” в „Сучасна оргтехніка та організація діловодства”;
- „Основи менеджменту в туризмі” в „Управління діяльністю функціонального підрозділу”.

Як бачимо, розробники стандарту намагалися конкретизувати

предмет вивчення, наблизити його до визначених раніше видів діяльності. Крім того, було введено нові навчальні курси: „Історія”, „Психологія ділового спілкування”, „Технологія продажу та просування турпродукту”, „Технологія й організація турагентської діяльності”, „Технологія й організація супроводу туристів”, „Організація дозвілля туристів”, „Технологія й організація туropolераторської діяльності”.

У нових стандартах відмовилися від вивчення математики та кількох економічних дисциплін, права та ін., натомість спостерігаємо посилену увагу до технологій різних видів професійної діяльності.

Нормативний термін засвоєння ОПОП СПО поглибленої підготовки становив 147 тижнів, тоді як при базовій – 95. Цілком очевидно, що освітні програми підготовки повинні були відрізнятись. З цієї метою порівняємо їхню структуру та обсяг навчальних циклів (табл. 4.1).

Таблиця 4.1.

Порівняння нормативного терміну засвоєння основної професійної освітньої програми базової та поглибленої підготовки

Назва циклів	Усього максимального навчального навантаження студента		Із них годин обов'язкових навчальних занять	
	Базова підготовка	Поглиблена підготовка	Базова підготовка	Поглиблена підготовка
Обов'язкова частина циклів ОПОП	1998	3240 (62%)*	1332	2160 (62%)*
Загальний гуманітарний і соціально-економічний цикл	462	726 (57%)	308	484 (57%)
Математичний і загальний природничо-науковий цикл	141	222 (57%)	94	148 (57%)
Професійний цикл, зокрема:	1395	2292 (64%)	930	1528 (64%)
• загально професійні дисципліни	441	555 (26%)	294	370 (26%)
• професійні модулі	954	1737 (82%)	636	1158 (82%)
Варіативна частина циклів ОПОП	864	1350 (56%)	576	900 (56%)
Усього годин навчання за циклами ОПОП	2862	4590 (60%)	1908	3060 (60%)
Навчальна й виробнича практика	16 тижнів	24 тижні (50%)		
Виробнича практика (переддипломна)	4 тижні	4 тижні		

*у дужках вказано, на скільки відсотків зріс обсяг навчального навантаження.

Отже, поглиблена підготовка не передбачала посилення тільки професійної готовності студента, оскільки додатковий навчальний час було розподілено більш-менш рівномірно між усіма циклами. Значне збільшення годин було заплановано лише на вивчення професійних модулів, до поглибленої підготовки було введено додатковий професійний модуль, який містив „Технологію організації інформаційно-екскурсійної діяльності” та „Розробку й проведення екскурсій іноземною мовою”.

Обсяги навчальних дисциплін стандарт визначав лише в межах першого циклу, тому при поглибленій підготовці „Основи філософії” та „Історію” вивчали в тому самому обсязі, але було передбачено поглиблене вивчення іноземної мови та фізичної культури (по 170 год. проти 106). До ОПОП поглибленої підготовки ввели нову дисципліну – „Психологія спілкування”, проте студенти, які проходили базову підготовку, у професійному циклі також вивчали „Психологію ділового спілкування”. У зв’язку з тим, що навчальний заклад сам установлює глибину вивчення обов’язкових дисциплін і перелік варіативних, сказати більш детально, наскільки може відрізнятись зміст базової підготовки від поглибленої, неможливо.

Не дає відповіді на це питання й зіставлення вимог до формування професійних компетенцій: незважаючи на те, що стандарт визначає однакові дисципліни для вивчення, при базовій підготовці в межах однієї дисципліни зобов’язували формувати на кілька професійних компетенцій більше, ніж при поглибленій, а не навпаки.

На основі цього стандарту навчальні заклади повинні розробляти власні ОПОП СПО, орієнтуючись на потреби туристського ринку регіону. При цьому їм дозволено наявний резерв навчального часу використовувати як для посилення вже визначених дисциплін, так і для введення власних, варіативних з обов’язковою конкретизацією кінцевих результатів навчання у вигляді компетенцій, умінь, знань і набутого практичного досвіду.

У стандарті наголошено, що під час організації навчального процесу навчальний заклад має створити умови для ефективної самостійної роботи студентів, надати їм можливість брати участь у фор-

муванні індивідуальної освітньої програми. Керівники навчального закладу також повинні були подбати про формування відповідного кадрового складу, забезпечення відповідної матеріально-технічної бази та ін. Якість засвоєння ОПОП оцінюють, відповідно до стандарту, за двома напрямками: рівень засвоєння дисципліни та рівень сформованості компетенцій.

Отже, у новому стандарті було переглянуто й доопрацьовано характеристику професійної діяльності фахівця з туризму, визначено необхідні загальні та професійні компетенції й відповідно до них структуру та зміст ОПОП. Як наслідок, здійснюють підготовку не до роботи в індустрії туризму загалом, а до виконання конкретних видів туристської діяльності: надання турагентських і туроператорських послуг і послуг супроводу туристів, управління функціональним підрозділом організації. Випускник, який отримав поглиблену підготовку, крім того, може надавати екскурсійні послуги й має можливість продовжити навчання у ВНЗ за скороченим терміном. Стандартом не передбачено вивчення математики та економічних дисциплін, основу увагу приділено опануванню технологіями й організацією різних видів туристської діяльності.

4.3. Генезис змісту вищої ланки професійної освіти у сфері туризму

Вища ланка в російській системі професійної туристської освіти почала формуватися з уведення до Класифікатора напрямів і спеціальностей вищої професійної освіти спеціальності „Соціально-культурний сервіс і туризм” (1994 р.). Через два роки, у грудні 1996 р., було затверджено перші ДОС ВПО Росії з туризму. У зв’язку з тим, що державні стандарти за новими освітніми програмами вищої професійної освіти було дозволено вводити не раніше, ніж через п’ять років після початку роботи за цими програмами, фахівців готували за Державними вимогами до мінімуму змісту та рівня підготовки випускника зі спеціальності 230500 „Соціально-культурний сервіс і туризм” [52] (далі Державні вимоги), які діяли як тимчасові до на-

буття чинності ДООС ВПО спеціальності 230500 „Соціально-культурний сервіс і туризм” 27 березня 2000 р. [53] (далі Стандарт). За цим стандартом готували фахівців протягом десяти років, до 2011 р., коли у зв’язку з переходом на дворівневу систему вищої освіти було припинено прийом на спеціальності.

Порівняння Державних вимог і Стандарту, вважаємо, дасть можливість найбільш об’єктивно простежити генезис цієї спеціальності та її потенціал у процесі підготовки фахівця сфери туризму.

Від самого початку спеціальність „Соціально-культурний сервіс і туризм” планували як надзвичайно універсальну. Поняття „соціально-культурний сервіс” містило значну кількість напрямів діяльності, тому допускали в межах спеціальності відкривати 25 вузьких спеціалізацій. Більшість із них належали до соціально-культурної сфери, індустрії туризму стосувалося менше третини: „Екологічний туризм”, „Готельний сервіс”, „Інформаційне супроводження туристсько-готельного сервісу”, „Ресторанний сервіс”, „Курортна справа”, „Екскурсійний сервіс” і „Туризм”.

Державні вимоги, як і всі російські стандарти першого покоління, розроблені й уведені в дію в 1994 – 1996 рр., мали два основні розділи:

1. Загальна характеристика спеціальності.
2. Вимоги до рівня підготовленості осіб, які успішно завершили навчання за програмою спеціаліста.

Стандарт 2000 р. належав до стандартів другого покоління й мистив сім розділів:

1. Загальна характеристика спеціальності.
2. Вимоги до рівня підготовки абітурієнта.
3. Загальні вимоги до основної освітньої програми підготовки випускника.
4. Вимоги до обов’язкового мінімуму змісту основної освітньої програми (ООП) підготовки фахівця із сервісу та туризму.
5. Терміни засвоєння ООП.
6. Вимоги до розробки та умов реалізації ООП.
7. Вимоги до рівня підготовки випускника.

Ми не розглядатимемо ті аспекти, які відрізняли стандарти другого покоління від стандартів першого покоління, зосередимо увагу на змінах, які стосувалися сутності самої спеціальності.

Змінилася загальна характеристика спеціальності. Як і раніше, випускник отримував кваліфікацію фахівця із сервісу й туризму, проте об'єкт його професійної діяльності було уточнено. У Державних вимогах це послуги, які надають у галузі туризму, музейно-виставкової справи, документознавства, діловодства, готельного господарства та пов'язані з ними інформаційні технології; у Стандарті – задоволення потреб людини в соціально-культурних і туристських послугах. Тобто відбулася переорієнтація з процесу надання послуг на задоволення потреб клієнта.

У Державних вимогах було названо чотири напрями діяльності майбутнього фахівця (туризм, музейно-виставкова справа, документознавство й діловодство, готельне господарство), що не відповідало всьому спектру соціально-культурної сфери. Стандарт, що було більш логічно, виділяв два напрями діяльності: соціально-культурні та туристські послуги.

Водночас, визначені в кожному з документів види діяльності не збігалися з названими напрямками діяльності. У Державних вимогах ішлося про організаційно-управлінську, науково-дослідну, туристсько-екскурсійну; музейно-виставкову, референтську діяльність; у Стандарті референтську, туристсько-екскурсійну та музейно-виставкову види діяльності було замінено на сервісну й освітню, які, на нашу думку, є надто загальними, вважаємо, що доцільно було також виділити туристську діяльність. Подальший аналіз свідчить, що й у наступних розділах поза увагою залишається підготовка майбутнього фахівця до роботи у сфері туризму.

Державні вимоги містили „Загальні вимоги до освіченості спеціаліста” та „Вимоги до знань і вмінь з дисциплін”. Вимоги до знань і вмінь з кожної дисципліни зі Стандарту було вилучено, натомість кваліфікаційну характеристику випускника значно доповнили: на відміну від попередньої, вона містила не 13, а 22 позиції.

Так, нова кваліфікаційна характеристика повторювала Державні вимоги у восьми позиціях:

- знає можливості сучасних наукових методів пізнання природи й володіє технологіями, необхідними для вирішення завдань, які мають природничий зміст і виникають під час виконання професійних функцій;

- знає законодавство у сфері соціально-культурного сервісу й туризму (СКС і Т);

- знає норми ділового писемного й усного мовлення, процеси організації ефективної мовної комунікації у сфері СКС і Т;

- знає сучасні інформаційні технології й володіє методами збирання, зберігання й обробки інформації під час підготовки рішень у СКС і Т;

- має наукове уявлення про здоровий спосіб життя, дію рекреації на людину, володіє вміннями й навичками фізичного самовдосконалення;

- розуміє соціальну значущість своєї майбутньої професії;

- здатен здійснювати професійну діяльність в іншомовному середовищі;

- здатен переоцінювати накопичений досвід, уміє здобувати нові знання, використовувати сучасні наукові технології.

Крім того, тепер від випускника очікували:

- знання основ сучасних дисциплін про людину та її потреби; володіння методами задоволення соціальних і культурних потреб індивіда, сім'ї, суспільства;

- знання естетичних і правових норм, які регулюють ставлення людини до людини, людини до суспільства та суспільства до людини, уміння враховувати їх у розробці екологічних і соціокультурних проектів;

- знання умов формування ринку послуг СКС і Т;

- участь в організації, плануванні й удосконаленні діяльності служб СКС і Т;

- здатність, розробляючи стратегію й тактику, забезпечувати діяльність підприємств та організацій, які надають послуги зі СКС і Т;
- користування кількома іноземними мовами під час надання послуг;
- забезпечення комплексного обслуговування споживачів послуг;
- володіння прийомами й методами формування системи міжособистісного спілкування;
- знання й навички з розробки та впровадження інноваційних технологій у СКС і Т;
- знання організації й забезпечення контролю якості послуг;
- уміння забезпечити систему заходів з підвищення якості послуг підприємств СКС і Т;
- знання технології прийняття рішень в екстремальних ситуаціях і забезпечення безпеки життєдіяльності.

Наведений перелік переконує, що кваліфікаційна характеристика випускника визначала вимоги до фахівця в соціокультурному сервісі загалом, тому туризм, хоч і був заявлений у назві, у кваліфікаційній характеристиці практично не прозвучав. Крім того, характеристика слабо узгоджувалася з наведеними раніше видами діяльності. Тому, незважаючи на доповнення, внесені в загальну характеристику спеціальності та кваліфікаційну характеристику випускника, мусимо відзначити, що суттєвих покращень навчального процесу з погляду підготовки фахівця сфери туризму очікувати не доводилося.

У російській пресі зазначали, що в розробці державних освітніх стандартів зі спеціальності „Соціально-культурний сервіс і туризм” було враховано Кваліфікаційні вимоги (професійні стандарти) до основних посад працівників туризму [115], проте здійснений нами аналіз спростовує це повідомлення [352; 365].

Наступний розділ Стандартів проголошував можливість випускника продовжити освіту в аспірантурі, проте не було вказано, за яким напрямом, (такий факт є цікавим для нас з огляду на невір-

шеність цього питання в Україні). Інші розділи Стандарту, типові для всіх спеціальностей, ми опускаємо, щоби детально проаналізувати зміст підготовки майбутнього фахівця.

Дисципліни освітньої програми підготовки фахівця з сервісу й туризму було розподілено за циклами. У кожному з циклів (крім „Дисципліни спеціалізації“) у Державних вимогах було наведено перелік обов’язкових для вивчення дисциплін і вказано кількість годин для дисциплін за вибором студента. У Стандартах виділено три компоненти: федеральний (дисципліни, визначені стандартом, які забезпечують обов’язковий мінімум змісту ООП), національно-регіональний (дисципліни, які забезпечують підготовку випускника відповідно до поданої в стандарті кваліфікаційної характеристики) та дисципліни за вибором студента.

За Державними вимогами ВНЗ мали можливість заповнювати 17,9% часу, відведеного на теоретичне навчання за цими блоками, і повністю визначали перелік дисциплін спеціалізації, отже, загалом третину дисциплін навчальної програми визначали на місцях. З прийняттям Стандарту співвідношення змінилося. Спеціалізацію 230505 „Туризм“ здійснювали за рахунок дисциплін спеціалізації (2052 год., 24,8% від загальної кількості годин теоретичного навчання), які повністю визначали ВНЗ. Крім того, навчальний заклад мав можливість самостійно визначати дисципліни регіонально-національного компонента та дисципліни за вибором студента (по 570 год.). Як наслідок, навчальний план на 39% компонував навчальний заклад, що, на нашу думку, давало значні можливості для забезпечення необхідного рівня підготовки фахівців сфери туризму.

Порівнюючи зміни в розподілі навчального часу за циклами дисциплін, звертаємо увагу, що виділення годин на дисципліни національно-регіонального компонента відбулося в основному за рахунок годин, відведених на дисципліни за вибором студента. Збільшення кількості годин на вивчення дисциплін спеціалізації з 1300 год. до 2052 год. відбулося за рахунок скорочення обсягу дисциплін спеціальності, скорочення обсягів інших циклів було незначним (табл. 4.2).

Таблиця 4.2.

Розподіл навчального часу за циклами освітньої програми спеціальності „Соціально-культурний сервіс і туризм”

Цикли підготовки	Навчальний час (академ. годин / %)	
	Державні вимоги до змісту та рівня підготовки випускника	ДОС ВПО, 2000 р.
Загальні гуманітарні та соціально-економічні дисципліни Із них: – федеральний компонент – національно-регіональний (вишівський) компонент – за вибором студента	1800 (21,7 %) немає відомостей немає відомостей немає відомостей	1800 (21,7 %) 1260 (70%) 270 (15%) 270 (15%)
Математичні та загально природничі дисципліни Із них: – федеральний компонент – національно-регіональний (вишівський) компонент – за вибором студента	640 (7,7 %) 510 (80%) – 130 (20%)	600 (7,3%) 500 (83%) 50 (8,3%) 50 (8,3%)
Загальнопрофесійні дисципліни Із них: – федеральний компонент – національно-регіональний (вишівський) компонент – за вибором студента	2820 (34 %) 2420 (85,8%) – 400 (14,1%)	2500 (30,3%) 2000 (80%) 250 (10%) 250 (10%)
Дисципліни спеціальності (ДС.01) Із них: – федеральний компонент – за вибором студента	1290 (15,5 %) 970 (75,2%) 320 (24,8%)	860 (10,4%) 860 (100%) –
Дисципліни спеціалізації (ДС.02) – із них за вибором ВНЗ	1300 (15,7 %). 1300 (100%)	2052 (24,8%) 2052 (100%)
Факультативи* Із них військова підготовка	450 (5,4%) 450 (100%)	450 (5,4%) 450 (100%)
Разом за циклами Із них: * – федеральний компонент – за вибором ВНЗ – за вибором студента	8300 4350 (67%) 1300 (20%) 850 (13%)	8262 3810 (59%) 2352 (36,4%) 300 (4,6%)
Практика	14 тижнів	14 тижнів

* до уваги не взято години циклу „Загальні гуманітарні та соціально-економічні дисципліни” у зв’язку з тим, що в Державних вимогах не вказано обсяг часу для вивчення дисциплін за вибором студента.

У Стандарті також було запропоновано новий перелік дисциплін, які становили федеральний компонент ООП (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Порівняння обов’язкового мінімуму змісту основної освітньої програми

Дисципліни, які зникли	Реорганізовані дисциплін	Дисциплін, які залишилися	Нові дисципліни
Загальні математичні та природничо-наукові дисципліни			
–	Математика та Інформатика – Математика та інформатика	Концепції сучасного природознавства – Екологія	-
Загально професійні дисципліни			
– Історія світових цивілізацій – Соціальна робота – Соціальна психологія – Російська та зарубіжна література	– Професійна етика та Основи естетики – Професійна етика та естетика – Економіка СКС і Т – Економіка та підприємництво в СКС і Т – Інформаційні технології в СКС і Т та Сучасні засоби оргтехніки – Інформаційні технології в СКС і Т. Оргтехніка – Риторика та основи ділового мовлення – Мовленнєва комунікація – Основи мистецтвознавства – Світова культура та мистецтво – Менеджмент і маркетинг в СКС і Т – Менеджмент в СКС і Т та Маркетинг в СКС і Т (були в блоці Дисципліни спеціальності)	– Валеологія – Іноземна мова (друга)	– Людина та її потреби – Сервісна діяльність – Психодіагностика – Психологічний практикум – Методи наукових досліджень – Стандартизація й сертифікація соціально-культурних і туристських послуг – Безпека життєдіяльності
Дисципліни спеціальності			
– Управління СКС і Т – Право – Екскурсійна та виставкова робота	– Соціальні технології в СКС і Т – Техніка та технологія СКС і Т	– Реклама в СКС та туризмі	– Правове забезпечення СКС і Т – Зв’язок з громадськістю (Паблік рілейнз) – Документаційне забезпечення управління СКС і Т – Інновації в СКС і Т

Отже, здійснений аналіз показав, що перелік дисциплін для обов’язкового вивчення значно скоротився: відмовилися від вивчення психології, економіки, натомість замість всесвітньої історії було ре-

комендовано вивчати історію Росії, замість правознавства – основи соціальної держави. Дисципліну „Психологія ділового спілкування та міжкультурні комунікації” було реорганізовано в „Психологію ділового спілкування” та введено до третього циклу.

„Математичний і природничо-науковий цикл” не зазнав серйозних змін: незначне скорочення годин зумовило об’єднання дисциплін „Математика” та „Інформатика”, унаслідок чого державний компонент містив три дисципліни.

Значні зміни відбулися в циклах „Загальнопрофесійні дисципліни” та „Дисципліни спеціалізації” – змінився підхід до визначення об’єкта вивчення дисциплін: соціально-культурну сферу було змінено на соціально-культурний сервіс. Близько третини дисциплін було виключено, проте подальший аналіз навчальних планів ВНЗ показав, що їх продовжують вивчати в національно-регіональному компоненті. З’явилися нові дисципліни, проте це не були дисципліни туристської спеціалізації.

Стандарт визначав тривалість теоретичного навчання (не менше 153 тижнів) та практики (14 тижнів), обсяг аудиторних занять (не більше 27 годин на тиждень). Також було посилено вимоги до кадрового, матеріально-технічного й навчально-методичного забезпечення навчального процесу, до організації практик, рівня підготовки випускника зі спеціальності.

Отже, здійснений аналіз довів, що, незважаючи на всі прогресивні нововведення, спеціальність „Соціально-культурний сервіс і туризм” протягом її існування не забезпечувала професійну підготовку фахівців сфери туризму. Туризм значився лише в назві спеціальності, проте кваліфікаційна характеристика випускника не містила професійних компетенцій, необхідних для роботи у сфері туризму; ООП – переліку дисциплін туристської спеціалізації. Складається враження, що розробники стандарту не знали, чому навчати майбутніх фахівців сфери туризму.

Цю ситуацію деякий час обговорювали на різних рівнях, унаслідок чого у 2005 р. в країні затвердили напрям підготовки „Туризм”,

орієнтований виключно на підготовку фахівців сфери туризму. У 2006 р. було введено Державний освітній стандарт вищої професійної освіти (ДОС ВПО) напряму підготовки 100200 „Туризм” [54], який у 2009 р. було замінено на Федеральний державний освітній стандарт вищої професійної освіти (ФДОС ВПО) за напрямом підготовки 100400 „Туризм” [198]. Це були, відповідно, стандарти другого й третього покоління.

Стандарти третього покоління покликані були узгодити результати навчання із загальноєвропейськими підходами, розробленими в ході реалізації проекту „TUNING”, спрямованого на взаємну „настройку” Європейських систем вищої освіти, тому їхня принципова особливість полягала в підході до проектування змісту освіти. Якщо раніше орієнтувалися на інформаційно-знаннєву модель вищої професійної освіти, у якій акцент було зроблено на формуванні переліку дисциплін, їхніх обсягів і змісту, то тепер – на компетентнісну, яка базувалася на вимогах до рівня засвоєння навчального матеріалу. Крім того, у рамках цієї програми розрахунок навчального навантаження було зроблено в залікових одиницях за типом ECTS.

Ми не аналізуватимемо детально відмінності стандартів другого й третього поколінь, зосередимо увагу на тих змінах, які стосувалися сутності самого напряму підготовки.

Насамперед, інакше визначали область професійної діяльності бакалавра: якщо раніше це було задоволення потреб клієнтів у послугах туристської індустрії, то тепер – розробка й реалізація туристського продукту, організація комплексного туристського обслуговування в основних секторах туристської індустрії. Визначення об’єктів професійної діяльності в нових стандартах теж було допрацьовано. Тепер вони містили, крім названих раніше, також споживачів послуг туристської індустрії (індивідуальних або корпоративних клієнтів) та їхні потреби.

Крім того, нові стандарти передбачали збільшення видів діяльності майбутнього бакалавра. Якщо за першими стандартами це

були лише сервісний, виробничо-технологічний та організаційний види діяльності, то зараз їх було доповнено проектною, науково-дослідною та організаційно-управлінською діяльністю. Відповідно до вказаних видів діяльності було чітко визначено професійні завдання:

проектна діяльність:

- постановка завдань проектування туристського продукту при заданих критеріях і нормативних вимогах;

- використання інноваційних та інформаційних технологій для створення туристського продукту;

- проектування програм турів, турпакетів, екскурсійних програм та інших продуктів туристської діяльності;

- розробка туристського продукту з урахуванням технологічних, соціально-економічних та інших вимог;

виробничо-технологічна діяльність:

- використання сучасних технологій у реалізації туристського продукту;

- використання інформаційних і комунікативних технологій у процесі розробки й реалізації туристського продукту;

організаційно-управлінська діяльність:

- розподіл функцій та організація роботи виконавців в організаціях і підприємствах туристської індустрії;

- прийняття оперативних управлінських рішень у галузі туристської діяльності;

- розрахунок та оцінка затрат з організації туристської діяльності підприємства з метою їхньої раціоналізації;

сервісна діяльність:

- забезпечення стандартів якості й норм безпеки комплексного туристського обслуговування;

- організація процесу обслуговування споживачів і (або) туристів;

- уміння самостійно розробляти внутрішні нормативні документи щодо забезпечення якості та стандартизації послуг туристської індустрії;

науково-дослідницька:

- дослідження й моніторинг ринку туристських послуг;
- використання прикладних методів дослідницької діяльності в професійній сфері;
- адаптація інноваційних технологій до діяльності підприємств туристської індустрії.

У наступному розділі стандарту було визначено 14 загальнокультурних (ЗК) і 12 професійних (ПК) компетенцій випускника. Професійні компетенції, розподілені між видами діяльності (проектна – чотири, виробничо-технологічна – дві, інші – по три), відповідали визначеним раніше професійним завданням, тобто ніякого протиріччя не існувало.

Цілком очевидно, що, проаналізувавши визначені професійні завдання й компетенції, можна знайти деякі невідповідності. Так, на нашу думку, уміння самостійно розробляти внутрішні нормативні документи щодо забезпечення якості та стандартизації послуг туристської індустрії скоріше належить до організаційно-управлінської діяльності, ніж сервісної; два професійні завдання виробничо-технологічної діяльності можна сформулювати як одне: використання сучасних технологій у процесі розробки й реалізації туристського продукту; ПК-16 – готовність до використання інноваційних технологій у туристській діяльності – стосується скоріше виробничо-технологічної діяльності, ніж науково-дослідницької тощо. Разом з тим, виділення професійних завдань і компетенцій було значним кроком уперед.

Вимоги до структури основної освітньої програми (ООП) бакалаврату не змінилися, як і раніше, було передбачено такі цикли:

- гуманітарний, соціальний та економічний;
 - природничо-науковий;
 - професійний (який містив спеціальні дисципліни й дисципліни спеціалізації);
- та розділи:
- фізична культура;
 - навчальна й виробнича практики та/або дослідницька робота;
 - підсумкова державна атестація.

Якщо раніше кожен цикл містив дисципліни федерального компонента, дисципліни регіонального (вишівського) компонента, дисципліни за вибором студента, крім того, вводили ще факультативні дисципліни, то за новими стандартами кожен цикл мав базову (обов'язкову) частину та варіативну (профільну), яку визначав ВНЗ. Варіативна частина передбачала також дисципліни за вибором студентів, вони повинні були становити не менше третини варіативної частини кожного циклу. Тобто ці нововведення не були кардинальними.

Щоб забезпечити об'єктивність порівняння, звертаємо увагу, що в стандартах 2006 р. практику й атестацію не враховано в загальному навантаженні, натомість у стандартах 2009 р. їх включено в навчальний час (240 залікових одиниць). Тому ми від загального навчального часу віднімаємо тривалість практик та атестації й визначаємо процентне співвідношення дисциплін різних блоків (табл. 4.4).

Таблиця 4.4.

Розподіл навчального часу за циклами ООП

Цикли підготовки	Навчальний час (залік. одиниці, %)	
	ДОС ВПО, 2006 р. (академ. годин, %)	ФДОС ВПО, 2009 р. (залік. одиниці, %)
Загальні гуманітарні та соціально-економічні дисципліни зокрема:	1800 (27 %)	50 – 55 (23 – 26 %)
– федеральний компонент / базова частина	1260 (70%)	22 – 27 (40 – 54%)
– національно-регіональний (вишівський) компонент / варіативна частина	270 (15%)	23 – 33 (46 – 60%)
– за вибором студента	270 (15%)	–
Математичні та загальноприродничі дисципліни зокрема:	770 (11,4 %)	35 – 45 (16 – 21%)
– федеральний компонент / базова частина	650 (84,4%)	17 – 22 (38 – 63%)
– національно-регіональний (вишівський) компонент / варіативна частина	60 (7,8%)	13 – 28 (37 – 62%)
– за вибором студента	60 (7,8%)	–
Загальнопрофесійні дисципліни зокрема:	1980 (29 %)	110 – 120 (51 – 56%)
– федеральний компонент / базова частина	1780 (90%)	45 – 55 (37,5 – 50%)
– національно-регіональний (вишівський) компонент / варіативна частина	100 (5%)	55 – 75 (50 – 62,5%)
– за вибором студента	100 (5%)	–
Спеціальні дисципліни зокрема:	1750 (26 %)	Входять до циклу „Загальнопрофесійні дисципліни”
– федеральний компонент	530 (30%)	
– за вибором студента	1220 (70%)	

Цикли підготовки	Навчальний час (залік. одиниці, %)	
	ДЛОС ВПО, 2006 р. (академ. годин, %)	ФЛОС ВПО, 2009 р. (залік. одиниці, %)
Факультативи* зокрема. – військова підготовка	450 (6,7%) 450 (100%)	Не виділено
Фізична культура	Входить до циклу „Загальні гуманітарні та соціально- економічні дисципліни”	2 (1%)
Разом за циклами зокрема: * – федеральний компонент / базова частина – за вибором ВНЗ / варіативна частина – за вибором студента	6750 4670 (70%) 430 (0,6%) 1650 (24%)	213 – 216 84 – 104 (39 – 49%) 91 – 136 (42 – 64%) –
Практика	14 тижнів	12 – 15 (5 – 6%)
Атестація		12 (5%)

Отже, у нових стандартах зменшено обсяг дисциплін першого циклу, проте, якщо включити до цього циклу фізичне виховання, як це було в попередньому стандарті, отримуємо ті самі показники. Навчальні заклади отримали можливість збільшити практично вдвічі обсяг дисциплін другого циклу. Обсяг професійних дисциплін за бажанням навчального закладу можна було зберегти на попередньому рівні. Термін практик також було збільшено.

Підводячи підсумок, зазначимо, що співвідношення навчальних циклів тепер значною мірою залежало від рішень навчального закладу, оскільки їхню трудомісткість було задано з інтервалом у 10 залікових одиниць. Співвідношення базової та варіативної частин змінилися на користь самостійності навчальних закладів: вони отримали можливість визначати більше половини необхідних для вивчення дисциплін.

Що стосується змістовного наповнення, звернімося до аналізу структури основних освітніх програм (табл. 4.5).

Таблиця 4.5.

Порівняння обов'язкового мінімуму змісту ООП

Дисципліни, які зникли	Реорганізовані дисципліни	Дисциплін, які залишилися	Нові дисципліни
Гуманітарний, соціальний та економічний цикл			
– Всесвітня історія – Правознавство – Психологія – Психологія спілкування та міжкультурні комунікації – Економіка		– Іноземна мова – Фізична культура – Російська мова та культура мови – Філософія	– Історія Росії – Основи соціальної держави
Математичний та природничо-науковий цикл			
– Інформаційні системи й технології – Концепції сучасного природознавства		– Математика – Інформатика – Географія	
Професійний цикл			
– Психодіагностика – Психологічний практикум – Професійна етика та етикет – Мовленнєва комунікація – Світова культура та мистецтво – Основи туризму – Економіка туристського ринку – Організація обслуговування – Транспортне забезпечення в туризмі – Правове регулювання в туризмі – Реклама в туризмі – Стандартизація, сертифікація, ліцензування в туристській індустрії	– Менеджмент і маркетинг туризму – Менеджмент у туристській індустрії та Маркетинг у туристській індустрії – Безпека життєдіяльності – Забезпечення безпеки в туризмі – Безпека життєдіяльності	– Людина та її потреби – Іноземна мова (друга)	– Туристсько-рекреаційне проектування – Організація туристської діяльності – Інформаційні технології в туристській індустрії – Технології продажів – Психологія ділового спілкування

Отже, здійснений розподіл показав, що перелік обов'язкових для вивчення дисциплін значно змінився: відмовилися від вивчення психології, економіки, замість всесвітньої історії рекомендували вивчати історію Росії, замість правознавства – основи соціальної держави. Дисципліну „Психологія спілкування та міжкультурні комунікації” було реорганізовано в „Психологію ділового спілкування” та введено до третього циклу. Математичний і природничо-науковий цикл не зазнав серйозних змін: рекомендували вивчати математику, інформатику й географію; відмовилися від вивчення дисципліни „Концепції сучасного природознавства”, дисципліну „Інформаційні системи й

технології” перетворили на „Інформаційні технології в туристській діяльності” та ввели до третього циклу.

Найбільше змін відзначаємо в „Професійному циклі”. Серед тих дисциплін, які продовжували вивчати, залишилися лише „Людина та її потреби” та „Іноземна мова (друга)”. Менеджмент і маркетинг туризму було розділено на дві самостійні дисципліни. У новому стандарті відмовилися від дисциплін, які забезпечували психологічну, комунікативну, правову, економічну та культурологічну підготовку студентів. Нововведені дисципліни їй теж не передбачали, отже, набуття цих компетенцій було поставлено в залежність від варіативної частини, хоча ми розцінюємо їх як базові в професійній діяльності фахівця сфери туризму.

За рахунок варіативної частини професійного циклу планували реалізувати один із профілів підготовки:

- технологія й організація туроператорських і турагентських послуг;

- технологія й організація екскурсійних послуг;
- технологія й організація транспортних послуг;
- технологія й організація спортивно-оздоровчих послуг;
- технологія й організація дозвілля.

Як ми зауважували, у стандартах третього покоління зміст навчання було зумовлено загальнокультурними (ЗК) та професійними (ПК) компетенціями. Крім того, для кожного циклу було визначено вимоги до знань, умінь, навичок студентів, відповідно до яких навчальні заклади повинні були компонувати варіативні частини стандартів.

Відповідно до стандарту 2009 р. загальнокультурні компетенції формувалися під час вивчення дисциплін усіх трьох циклів, професійні – частково під час другого, в основному – під час третього циклу; проте розподілені вони, з арифметичного погляду, були нерівномірно. Так, дисципліни першого циклу, спрямовані на загальний розвиток студента, відповідали за формування 9 ЗК, під час вивчення дисциплін другого циклу також формувалося 9 компетенцій, із яких п’ять були професійними; третього – 21 компетенція (9 загальнокультурних і 12 професійних).

Розподіляючи компетенції між циклами, розробники припусти-

лися, на нашу думку, деяких неточностей. Так, одну з визначених стандартом компетенцій, ПК 16 – готовність до використання інноваційних технологій у туристській діяльності, не згадано в жодному з циклів. ЗК-14, володіння основами законодавства про фізичну культуру та спорт, методами й засобами фізичного виховання для оптимізації працездатності та здорового способу життя, чомусь було віднесено до професійного циклу. Натомість ПК-9, уміння розраховувати й оцінювати витрати з організації діяльності підприємства туристської індустрії, віднесено до другого циклу, де вивчають математичні та природничі дисципліни, хоча це область економічних і професійних дисциплін. ЗК-8, прагнення до постійного саморозвитку, підвищення власної кваліфікації та майстерності; уміння критично оцінювати свої переваги й недоліки, намічати шляхи й обирати засоби їх розвитку або усунення, здатність до безконфліктної професійної діяльності в туристській індустрії, ми теж перенесли би з другого до третього циклу та ін.

Частково змінилися вимоги до умов реалізації ООП: більше звертали увагу на формування соціокультурного середовища та загальнокультурних компетенцій випускників; використання активних та інтерактивних форм занять (не менше 20%), зменшили кількість лекцій (не більше 40%) тощо. Було посилено вимоги до організації практик, до кадрового, навчально-методичного й матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу. У нових стандартах було поставлено вимогу визначати кінцеві результати навчання; забезпечити студентам реальну можливість формувати власну програму навчання з урахуванням профілю підготовки, зокрема й розробляти індивідуальні освітні програми та ін.

Отже, здійснений аналіз дозволяє визнати, що нові ФДОС ВПО напряму підготовки „Туризм” мають значний потенціал для підвищення ефективності процесу підготовки: у них передбачено будувати навчально-виховний процес відповідно до компетентнісного підходу, який орієнтує на кінцевий результат; вимоги до випускника сформульовано на основі „Кваліфікаційних вимог (професійних стандартів) до основних посад працівників туристської індустрії”; відповідно до компетенцій визначено мінімальний зміст основної освітньої програми, указано знання, уміння й навички, які необхід-

но сформувати в студента в процесі вивчення дисциплін кожного циклу, та ін.

При цьому нові стандарти не перекреслюють позитивні аспекти попередніх, навпаки, відбувається подальше уточнення об'єктів і видів професійної діяльності, навчальним закладам надано більше академічної свободи, посилено вимоги до навчально-методичного, матеріально-технічного, кадрового забезпечення навчального процесу та ін.

Ще більш цікавим виглядає порівняння генезису змісту підготовки магістрів туризму, оскільки розробники першого стандарту (умовно його позначимо ДОС ВПО-М), прийнятого в 2005 р., доволі поверхово уявляли собі місце фахівця цього рівня на національному туристському ринку. Натомість, стандарт 2009 р. (позначимо його як ФДОС ВПО-М) [199] уже більше деталізував характеристику професійної діяльності магістрів туризму.

Термін підготовки магістрів залишився без змін – два роки і, оскільки зміст навчання було зумовлено вимогами до компетенцій фахівця, як і в попередніх аналізах генезису змісту підготовки молодших спеціалістів і бакалаврів туризму, розглянемо трансформації, які відбулися в розумінні області професійної діяльності цих фахівців.

У ДОС ВПО-М областю професійної діяльності магістра туризму було визначено задоволення потреб клієнтів у послугах туристської індустрії. З урахуванням багатoelementної структури туристської індустрії йшлося про підготовку фахівця надто широкого профілю, хоча рівень магістратури, як на нас, повинен забезпечувати підготовку вузькоспеціалізованих працівників.

У ФДОС ВПО-М область професійної діяльності магістра туризму прописано більш чітко:

- розробка й реалізація туристських продуктів, які мають якість, що задовольняють потреби споживачів;
- організація комплексного туристського обслуговування в основних секторах туристської індустрії;
- проектування туристсько-рекреаційних зон і комплексів, управління ними.

Водночас, необхідно відзначити, що перша позиція збігається з областю діяльності бакалавра туризму; друга, знову ж таки, вима-

гає конкретизації (які сектори туристської індустрії автори відносять до основних, що мають на увазі під організацією цього обслуговування – формування турпродукту чи й безпосереднє надання туристських послуг та ін.). Лише остання позиція стосується безпосередньо туристської діяльності, як її визначено Класифікатором „Види економічної діяльності”. Такий підхід, на нашу думку, свідчить про те, що межі професійної туристської освіти ще не визначено.

Цей висновок підтверджує й визначення у ФДОС ВПО-М об’єктів професійної діяльності магістра: заклади розміщення, підприємства харчування та ін. – вони повторюють попередній стандарт. Але в новому стандарті є суттєві зміни: на перше місце винесено споживачів (індивідуальні й корпоративні клієнти) та їхні потреби. Отже, спостерігаємо поступову переорієнтацію професійної діяльності фахівців сфери туризму на суб’єкт туристики – туриста.

Що стосується видів професійної діяльності магістра туризму, як їх визначено ФДОС ВПО-М, то вони практично повторюються: виробничо-технологічна, організаційно-управлінська, сервісна, науково-дослідна, замість інноваційної з’явилася проектна, що нам імпує. З огляду на проблеми кадрового забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму викликає здивування відмова від підготовки майбутніх магістрів до педагогічного виду діяльності.

Крім того, ДОС ВПО визначали для випускників наукові спеціальності для продовження навчання в аспірантурі:

- товарознавство харчових продуктів і технологія продуктів громадського харчування;
- економіка й управління народним господарством (за галузями та сферами діяльності);
- географічні науки;
- теорія та методика професійної освіти;
- музеєзнавство, консервація й реставрація історико-культурних об’єктів;
- економічна, соціальна й політична географія.

Логічність продовження підготовки за цими напрямками постійно дискутували, унаслідок чого в нових стандартах це питання просто обійшли. Також, вводячи підготовку магістрів туризму, перші стандарти визначали проблемне поле напрямку підготовки: „Загальна

теорія туризму та туристської індустрії”, „Технологічні системи забезпечення послуг туристської індустрії”, „Туризм: еволюція, структура, менеджмент, маркетинг”, „Анімація в туризмі”, „Безпека в туризмі”. У практичній діяльності ці магістерські програми реалізують до сьогодні, але в нових стандартах їх не названо.

Окремо варто розглянути результати засвоєння основних освітніх програм магістратури, оскільки названі компетенції, по-перше, визначають зміст підготовки, по-друге, цікаві нам тим, що вітчизняні освітньо-кваліфікаційні характеристики магістрів туризму відсутні.

На думку розробників стандарту, випускник повинен володіти 19-ма загальнокультурними компетенціями та 14-ма професійними. Укажемо лише професійні компетенції:

1. Проектна діяльність:

- здатність розробляти нові туристські проекти, які відповідають вимогам туристської індустрії, виявляти пріоритетні напрями в проектуванні, складати необхідну нормативно-технічну документацію;

- здатність розробляти стратегію розвитку туристської діяльності на федеральному, регіональному, муніципальному (локальному) рівні та проекти відповідного рівня;

- готовність застосовувати методи аналізу, обробки й пошуку рішень у діяльності підприємств туристської індустрії;

2. Виробничо-технологічна діяльність:

- здатність здійснювати моніторинг та оцінювання ефективності процесів у туристській індустрії;

- здатність оцінювати інноваційно-технологічні ризики в туристській індустрії;

- здатність впроваджувати сучасну систему стандартизації в туристську індустрію;

3. Організаційно-управлінська діяльність:

- володіння прийомами й методами роботи з персоналом, методами оцінки якості та результативності праці персоналу підприємства туристської індустрії;

- здатність формулювати концепцію туристського підприємства, розробляти ефективну стратегію й формувати активну політику оцінки ризиків підприємства туристської індустрії;

- здатність оцінювати інноваційні проекти в туристській індустрії на різних рівнях (федеральному, регіональному, муніципальному (локальному)) та техніко-економічно обґрунтовувати їх;

4. Сервісна діяльність:

- здатність розробляти й запроваджувати нормативну документацію зі стандартизації, сертифікації та якості туристського продукту й послуг туристської індустрії;

5. Науково-дослідницька діяльність:

- готовність використовувати сучасні досягнення науки й передової техніки в науково-дослідних працях у сфері туризму;

- здатність ставити завдання й обирати методи дослідження, інтерпретувати та представляти результати наукових досліджень у сфері туризму;

- готовність представляти результати наукового дослідження у сфері туризму у формах звітів, прикладних розробок, доповідей, рефератів, публікацій і публічних обговорень;

- здатність розробляти й упроваджувати інноваційні технології в туристській індустрії.

Як бачимо, значна кількість компетенцій майбутнього магістра пов'язана з проектуванням туристсько-рекреаційних зон і комплексів та управлінням ними. Разом з тим, знову спостерігаємо орієнтацію на діяльність в індустрії туризму взагалі, що зовсім нелогічно з огляду на існування окремих напрямів підготовки „Готельна справа”, „Технологія продукції та організація громадського харчування” та ін., які забезпечують ці підприємства висококваліфікованими фахівцями.

У зв'язку з увагою до формування загальнокультурних компетенцій майбутнього магістра відбулися значні зміни в програмі його підготовки. Відповідно до першого стандарту в магістратурі вивчали три цикли: загальнопрофесійні дисципліни; дисципліни напряму спеціалізованої підготовки магістра та спеціальні дисципліни магістерської підготовки; окремо планували наукову (науково-дослідницьку та (або) науково-педагогічну роботу). При цьому перелік і зміст спеціальних дисциплін було визначено відповідно до вимог спеціалізації магістра під час реалізації конкретної магістерської програми.

За новими стандартами було передбачено вивчення лише двох блоків дисциплін – загальнонаукового та професійного циклів. Як і раніше, кожен навчальний цикл мав базову (обов’язкову) та варіативну (профільну) частину, яку встановлював навчальний заклад.

Перелік дисциплін, обов’язкових для вивчення, кардинально змінився (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

**Обов’язковий мінімум змісту ООП
підготовки магістра туризму**

ДОС ВПО-М	ФДОС ВПО-М
1. Фінансово-економічна діяльність підприємства туристської індустрії (Бухгалтерський облік підприємства туристської індустрії; Економічний аналіз підприємства туристської індустрії; Податки й оподаткування). 2. Статистика туризму. 3. Корпоративна культура та управління персоналом. 4. Сучасні проблеми науки туристської індустрії. 5. Історія та методологія науки туристської індустрії. 6. Комп’ютерні технології в науці туристської індустрії.	1. Теорія й методологія соціально-економічних досліджень у туристській індустрії. 2. Правове забезпечення діяльності в туристській індустрії. 3. Комп’ютерні технології в науці та освіті. 4. Теорія й методологія рекреаційної географії. 5. Організаційне проектування та управління проектами. 6. Технології туристсько-рекреаційного проектування та освоєння території. 7. Прогнозування та планування туристської діяльності.

Як бачимо, розробники першого стандарту орієнтувалися здебільшого на організаційно-управлінську та науково-дослідницьку діяльність майбутніх магістрів, при цьому покладаючи надію на розвиток науки туристської індустрії. Розробники другого стандарту, по-перше, про нову науку не говорили; по-друге, наукову діяльність не вважали обов’язковою: її могло бути замінено практикою на підприємстві; по-третє, основну увагу зосередили на підготовці студентів до проектної діяльності, що нам дуже імпонує.

Разом з тим, загальний аналіз змісту стандарту вказує на безліч його слабких місць: ураховуючи максимальне скорочення дисциплін економічного й географічного напрямків у підготовці бакалаврів і відсутність у них знань з рекреаційної географії, виконати таку магістерську програму буде доволі важко. Якщо розглядати рівень магістра як початкову ланку наукової спеціалізації, то сумнівним видається також рішення дозволити обирати між практикою та науко-

во-дослідницькою роботою; хоча далі в тексті обидва види роботи визначено як обов'язковий розділ основної освітньої програми.

Ще однією з переваг аналізованого стандарту є встановлення чітких вимог до знань, умінь і навичок, які необхідно сформувати в студента в процесі вивчення нормативних дисциплін. Порівнявши їх із компетенціями, які необхідно сформувати в майбутнього магістра туризму, визначаємо, що підготовку до сервісної та організаційно-управлінської діяльності значною мірою перекладено на дисципліни варіативної частини.

Отже, здійснений аналіз показав, що в Російській Федерації поступово розробляють теорію професійної туристської освіти, що проявляється в прийнятті стандартів третього покоління, орієнтованих на підготовку фахівців з конкретними загальнокультурними та професійними компетенціями, які відповідають кваліфікаційним характеристикам професій цієї сфери. Види діяльності майбутніх фахівців сфери туризму визначають усе більш конкретно, відбувається поступова переорієнтація на потреби споживачів і посилення проєктного й виробничо-технологічного складників у змісті освіти. Разом з тим, до цього часу в стандартах використовують поняття „фахівець сфери туризму” та „фахівець туристської індустрії” в широкому розумінні цього терміна, що значно ускладнює характеристику його майбутньої професійної діяльності.

Висновки до розділу 4

Рівень підготовки фахівців значною мірою залежить від змісту їхньої освіти, який, своєю чергою, містить три складники: а) завдання, види діяльності, зумовлені сучасним станом суспільства та перспективами його розвитку; б) завдання, види діяльності, орієнтовані на особистісний розвиток того, хто навчається; в) завдання, види діяльності, визначені вимогами професії, спеціальності.

Формування змісту професійної туристської освіти відбувається в умовах реорганізації освітніх систем досліджуваних держав, світових процесів гуманізації та демократизації освіти, становлення національних туристських ринків, зародження туристології (туристики), і кожен із цих процесів негативно чи позитивно впливає на нього.

До основних чинників, які ускладнюють визначення змісту професійної освіти в туризмі, ми віднесли:

- невизначеність основних понять у сфері туризму: фахівця сфери туризму готують до туристської діяльності, проте немає чіткості в розумінні сфери туризму, тому йдеться про підготовку фахівців туристських фірм, які можуть працювати в закладах розміщення, на підприємствах харчування, на транспорті, у музеях та ін.;

- відсутність моніторингу потреби у фахівцях сфери туризму на національних ринках, відсутність такого замовлення з боку роботодавців, недосконала професійно-кваліфікаційна структура: наявна нормативно-правова база не лише неузгоджена, вона ще й не відповідає реаліям туристського ринку, неможливо сказати, кого саме потребує сучасна сфера туризму;

- невисокий рівень розвитку теорії підготовки фахівців сфери туризму: учені до цього часу не можуть чітко визначити принципи, за якими необхідно формувати зміст підготовки фахівця сфери туризму і на кого (що) він повинен бути насамперед орієнтований – об'єкт, суб'єкт, предмет туристики.

Як наслідок, у досліджуваних державах зміст підготовки фахівців сфери туризму визначають безпосередньо в процесі практичної діяльності, що призводить до відсутності обґрунтованих стандартів підготовки або їхнього постійного перегляду.

У Білорусі зміст підготовки фахівців за напрямом „Туризм” відповідає завданням підготовки кадрів для спортивного туризму та лісового господарства, натомість, спеціалістів для туристських фірм готують за напрямом „Туризм і гостинність”, який передбачає підготовку фахівців широкого профілю – для всіх підприємств індустрії туризму.

В Україні підготовку фахівців здійснюють за відсутності освітньо-кваліфікаційних характеристик, тому встановити, які принципи покладено в основу формування змісту освіти, особливо його варіативної частини, практично неможливо.

Найкращу ситуацію з визначенням та обґрунтуванням змісту професійної туристської освіти спостерігаємо в Росії. Спочатку зміст підготовки фахівців сфери туризму формували за „остаточним” принципом: у спеціальності „Соціально-культурний сервіс і туризм” усі

нормативні дисципліни готували до сервісної діяльності, а підготовку до туристської діяльності здійснювали в межах спеціалізації за рахунок варіативних дисциплін. В зв'язку з тим, що рівень підготовки не відповідав потребам галузі, тому туристський складник у наступних стандартах цієї спеціальності було посилено, проте, як виявилось, цей процес значною мірою декларували, оскільки в змісті підготовки значних перетворень на користь дисциплін туристського спрямування не відбулося.

З уведенням напряму підготовки „Туризм” зміст професійної туристської освіти докорінно змінився: усі нормативні дисципліни професійного циклу були пов'язані з туристською діяльністю. Водночас, перші стандарти знову ж таки орієнтували на підготовку фахівця індустрії туризму, тому були занадто строкатими й містили значний перелік невеликих за обсягом навчальних дисциплін. Наступне покоління стандартів, нині чинні, уже більшою мірою орієнтовані на потреби галузі: вимоги до компетенцій випускників приведені у відповідність до кваліфікаційних характеристик працівників цієї сфери, перелік і завдання навчальних дисциплін визначено з урахуванням цих компетенцій; відбулася переорієнтація з організаційно-технологічного процесу на потреби споживача; у змісті значно зменшено кількість дисциплін економічного блоку, зросла кількість практик, проте співвідношення теоретичного та практичного навчання все ще залишається на користь першого, причому з великим відривом.

Аналіз стандартів дозволяє визначати лише загальні тенденції, які притаманні Росії й Україні у формуванні змісту освіти, оскільки значну частину часу відведено на вивчення варіативних дисциплін, перелік яких устанавлює навчальний заклад.

РОЗДІЛ 5.

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В ТУРИЗМІ В УКРАЇНІ, РОСІЇ, БІЛОРУСІ

5.1. Проблеми функціонування систем професійної освіти у сфері туризму

Туристська індустрія кожної з досліджуваних держав потребує підготовки фахівців різних рівнів кваліфікації, тому в цьому підрозділі ми проаналізуємо організацію підготовки фахівців з початковою, середньою та вищою професійною освітою, а також можливість їхньої перепідготовки й підвищення кваліфікації.

Традиційно, розглядаючи початкову професійну освіту в туризмі, говорять про підготовку кваліфікованого робітника з дипломом агента з організації туризму, проте звернення до нормативно-правових актів, які забезпечують навчальний процес у кожній із країн, значно похитнуло нашу впевненість: виявилось що в жодному з російських Переліків професій початкової професійної освіти (1999 р. [207], 2007 р. [208], 2009 р. [209]) таку професію не названо.

І. Зоріна стверджує, що в СРСР не було жодного ПТУ туристського профілю, за роки перебудови в Росії перепрофілювали лише чотири виробничо-технічні училища: одне в Москві за муніципальною програмою розвитку туризму та по одному в Санкт-Петербурзі, Сергієвому Посаді й Можайську в рамках позабюджетного експерименту зі створення галузевої системи початкової туристської освіти на базі РМАТ [105, с. 39].

Поступово кількість цих закладів зростає. У кількох дисертаційних роботах (Г. Зоріна [105], І. Асанова [9], С. Алонова [3], А. Кондратюк [139]) указано, що таку підготовку здійснюють у ліцєях туристського профілю. Зважаючи на те, що навчальні заклади початкової й середньої професійної освіти в Росії називають одним терміном – середні спеціальні навчальні заклади, ми не можемо дати детальну інформацію ні про кількість цих навчальних закладів, ні про мережу їх розташування.

У Систематизованому довіднику спеціальностей і кваліфікацій професійно-технічної освіти Загальнодержавного класифікатора Республіки Білорусь групи спеціальностей 89.01 Туризм і гостинність та 89.02 Туризм також відсутні [236]. Натомість, у кваліфікаційному довіднику „Посади службовців, зайнятих в організації туризму”, передбачено посаду агента з туризму [88], але її віднесено до середньої ланки професійної освіти в туризмі [236]. Тому ми не можемо стверджувати про наявність початкової ланки в системі професійної туристської освіти Республіки Білорусь.

В Україні агентів з організації туризму готують переважно на базі професійно-технічних училищ, ліцеїв, центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості, навчально-виробничих центрів відповідно до Державного стандарту професійно-технічної освіти ДСПТО 4221.093001-2006, затвердженого в 2006 р. [89]. Крім того, у рамках початкової професійної освіти відповідно до ДСПТО 5113-Ю.63.30-2007, затвердженого в 2007 р. [90] здійснюють підготовку екскурсіводів III та IV розрядів. Р. Брик стверджує, що підготовку робітничих кадрів для сфери туризму України здійснюють у 60 професійних училищах [21, с. 7].

Ураховуючи той факт, що кваліфікацію робітника в Україні можна отримати на курсах, факультетах допоміжних і суміжних професій на комерційній основі, кількість випускників з дипломами „Агент з організації туризму” в Україні на сьогодні визначити не вдалося.

Середня ланка професійної туристської освіти в Російській Федерації, як ми вже відзначали, забезпечує індустрію фахівцями з туристських послуг, яких готують в училищах культури, технікумах, коледжах, деяких інститутах та академіях.

Директор Центру підготовки кадрів „Туріндустрія” К. Кружалін стверджує, що фахівців сфери туризму готують у 236 середніх спеціальних навчальних закладах та їхніх філіях і 60 ВНЗ, які також реалізують програми середньої професійної освіти, загалом кількість ССНЗ становить 82% від кількості ВНЗ [276]. Водночас, як було сказано, терміном ССНЗ називають також заклади, які надають початкову професійну освіту, тому ці цифри не можна вважати остаточними.

Ми проаналізували відомості Федерального порталу Міністерства освіти і науки РФ, де подано інформацію для вступників. За результатами аналізу, з 93 навчальних закладів Росії, які здійснюють середню професійну підготовку в туризмі, 64 (68,8%) – це коледжі та їхні філії, 17 (18,3%) – технікуми, 5 (5,4%) – училища, 5 (5,4%) – академії, 1 інститут та 1 університет. В основному це педагогічні, економічні, технологічні коледжі, дещо нелогічно виглядає підготовка фахівців сфери туризму в зооветеринарному технікумі чи технікумі молочної промисловості, хоча вони також мають такі напрями підготовки.

При цьому 29 (31,2%) навчальних закладів почали готувати фахівців за цим напрямом зовсім недавно й ще не зробили жодного випуску, ще два з них (ДНЗ СПО „Нижньотагільський державний професійний коледж імені Микити Акінфійовича Демидова” (Свердловська обл.) та Владивостоцький суднобудівний технікум (Приморський край), здійснивши по одному випуску, відмовилися від підготовки студентів за цим напрямом. Більше 15 навчальних закладів (серед яких обидва коледжі Саратовської області) не змогли набрати студентів на перший курс.

З усієї кількості навчальних закладів середньої професійної освіти в туризмі 15 – недержавної форми власності, розташовані вони переважно в столиці, курортних та обласних центрах.

Підготовку студентів здійснюють здебільшого на денному відділенні (69 навчальних закладів на базі 9 класів та 60 на базі 10 класів), на заочному відділенні 19 навчальних закладів готують фахівців на базі 10 класів і лише 6 на базі 9 класів. Добре налагоджено роботу екстернату в Петровському коледжі (м. Санкт-Петербург), де вже випустили 50 осіб і навчається ще 80. В інших навчальних закладах, за винятком Благовіщенського торгово-економічного коледжу (Амурська область), де є один студент екстернату, такі освітні послуги не надають. Лише чотири навчальні заклади набирають на денні й заочні відділення як на базі 9, так і на базі 10 класів: Волгоградський технологічний коледж, Коледж права, економіки та управління (Краснодарський край), Саянський технікум економіки, менеджменту та інформатики (Республіка Хакасія), Хант-Мансійський педагогічний коледж (Тюменська область), проте ці навчальні заклади мають незначну кількість студентів.

У зв'язку з тим, що випускників, які здобули туристську освіту, не виділяють окремо в загальній кількості випускників, підготовлених до роботи у сфері обслуговування, установити кількість фахівців із середньою професійною освітою в кожній із досліджуваних країн за статистичними даними практично неможливо. Ректор РДУТіС Олександр Федулін стверджує, що випуск фахівців із середньою професійною освітою в туризмі в Росії становить близько 5 тисяч осіб [331].

За отриманими нами відомостями, у 2010 р. було випущено 1 851 фахівців із середньою професійною освітою на денному відділенні та 70 на заочному. Усього середню професійну освіту в туризмі в 2010 р. здобували 6 309 осіб, із яких 5 756 навчалися на денному відділенні (4 188 на базі 9 класів і 1 568 на базі повної середньої освіти) та 553 – на заочному відділенні (80 на базі 9 класів та 473 на базі 10).

Середня наповнюваність студентів – 70 осіб на навчальний заклад. Значну кількість студентів туристських спеціальностей мають такі навчальні заклади: Санкт-Петербурзький технічний коледж управління та комерції – 326 студентів, ДНЗ СПО Улан-Уденський інженерно-педагогічний коледж (Республіка Бурятія) – 285 студентів та ФДНЗ СПО „Поволзький державний коледж” (Самарська область) – 123 студенти.

Цілком очевидно, що ці відомості не можна вважати повними, проте вони дають можливість визначити основні характеристики середньої ланки професійної туристської освіти в Росії: її надають переважно коледжі й технікуми державної, зрідка приватної власності, розташовані здебільшого в обласних і крайових центрах. Набори студентів у більшості навчальних закладів незначні, абітурієнти віддають перевагу денній формі навчання.

Середню спеціальну освіту в Білорусі здійснюють за двома напрямками: 1) середня спеціальна освіта, яка забезпечує отримання спеціальної теоретичної та практичної підготовки; 2) середня спеціальна освіта, інтегрована з вищою освітою, що забезпечує отримання поглибленої спеціальної теоретичної та практичної підготовки.

Середню професійну освіту в туризмі реалізують лише в групі

спеціальностей 89.01 Туризм і гостинність за спеціальністю 2-89.01.01 Туризм і гостинність з набуттям кваліфікації турагента та екскурсовода [236]. При цьому, відповідно до Загальнодержавного класифікатора Республіки Білорусь „Професії робітників і посади службовців” [234], випускники з дипломами про середню спеціальну освіту в туризмі претендують на ті самі первинні посади, що й випускники університетів, – екскурсоводів і керівників туристських груп. Середню професійну туристську освіту в Білорусі надають п’ять коледжів, чотири з яких входять до структури університетів.

На базі неповної середньої освіти набирають студентів усі п’ять коледжів (термін навчання – 2 роки 10 місяців), на базі середньої (1 рік 10 місяців) – один. Усі вони працюють лише за денною формою навчання. Набирають в середньому по 30 студентів, конкурс незначний. Так, у 2010 р. у Волковиському коледжі прийом становив 20 осіб на бюджетні місця й 10 на комерційні, половину комерційних місць не було заповнено. У 2011 р. оголосили план набору 25 осіб тільки на бюджетні місця [36].

В Україні в структурі освіти ланку середньої професійної освіти законодавчо не виділено, технікуми й коледжі входять до структури вищих навчальних закладів і мають I та II рівні акредитації відповідно. Проаналізувавши інформацію офіційного сайту Міністерства освіти науки, молоді і спорту, ми встановили, що середню професійну освіту в туризмі надають 40 навчальних закладів, серед яких 19 (45%) – коледжі, 13 (31%) – технікуми, 5 (12%) – вищі професійні училища ресторанного сервісу й туризму. Цілком очевидно, що ці підрахунки є доволі приблизними, оскільки сайт містить неповну інформацію, проте вона дозволяє виділити загальні тенденції реалізації середньої ланки професійної освіти в туризмі України.

В основному напрям „Туризм” відкрили комерційні, економічні та технологічні навчальні заклади, хоча є гуманітарні, екологічні, індустриальні, лісогосподарські та ін. Більшість із них мають незначний ліцензований обсяг, майже третина (28,5%) – приватні.

Спеціалізований заклад туристського профілю лише один – Київський технікум готельного господарства, який має й найбільший обсяг підготовки молодших спеціалістів (165 осіб на денну форму навчання, 125 – на заочну). Другу позицію посідає Приватний ви-

щий навчальний заклад „Кримський коледж економіки і управління” (по 100 осіб на обидві форми навчання).

Навчальні заклади України, які забезпечують середню ланку професійної освіти в туризмі, розташовані по території країни нерівномірно: найбільшу кількість має Львівська область, курортні регіони мають по два – три заклади; у семи областях України, узагалі таких фахівців не готують (хоча нам ця інформація видається сумнівною). При цьому 30 навчальних закладів розташовані в обласних центрах: обидва навчальні заклади Миколаївської та Харківської областей, чотири з п’яти закладів Львівської та ін.

Ліцензований обсяг дозволяє щороку готувати 2 530 молодших спеціалістів: 1 645 за денною формою навчання та 885 за заочною, проте, чи набирають навчальні заклади необхідну кількість студентів, невідомо. Абітурієнти віддають перевагу денній формі навчання. Випускники з освітньо-кваліфікаційним рівнем „молодший спеціаліст” отримують кваліфікацію фахівця з туристичного обслуговування.

Що стосується вищої професійної освіти в туризмі в кожній із досліджуваних країн, то, як ми відзначали, по-перше, вона багатоступенева; по-друге, підготовку фахівців здійснюють як у межах прямої підготовки „Туризм”, так і в межах інших спеціальностей і напрямів підготовки. Розглянемо це детально.

У Російській Федерації за напрямом „Туризм” здійснюють підготовку бакалаврів і магістрів туризму. Набір студентів на п’ятирічний термін навчання (ступінь „спеціаліст”) було припинено в 2011 р. На рівні бакалаврату стандарт виділяє п’ять профілів підготовки:

- технологія й організація туроператорських і турагентських послуг;
- технологія й організація екскурсійних послуг;
- технологія й організація транспортних послуг;
- технологія й організація спортивно-оздоровчих послуг;
- технологія й організація дозвілля.

Профіль підготовки визначає навчальний заклад. Окремі ВНЗ також оголосили про набір абітурієнтів за профілем „Технологія та організація послуг у міжнародному туризмі”. Термін навчання бакалаврів незалежно від профілю підготовки становить чотири роки

(240 кредитів). Випускник отримує кваліфікацію бакалавра з туризму.

В Україні вища ланка професійної освіти в туризмі за напрямом підготовки „Туризм” передбачає підготовку бакалаврів, спеціалістів і магістрів. У вітчизняному бакалавраті профілі підготовки відсутні, термін підготовки також становить чотири роки (240 кредитів). Випускник отримує кваліфікацію бакалавр з туризму, фахівець з туристичного обслуговування.

Підготовку за ОКР „спеціаліст” здійснюють за спеціальністю „Туризмознавство” з трьома профілями:

- туризмознавство (туристична діяльність);
- туризмознавство (туризм і рекреація);
- туризмознавство (туризм і відпочинок).

Профіль підготовки визначає навчальний заклад. На навчання приймають бакалаврів з туризму, термін навчання – один рік (60 кредитів). Випускник отримує кваліфікацію спеціаліста з туризмознавства.

У Білорусі вища ланка професійної освіти в туризмі має два ступені – спеціаліста та магістра. Вищу професійну туристську освіту першого рівня реалізують у процесі підготовки спеціалістів за напрямом 89 „Туризм і гостинність”, який містить три спеціальності: 89.01 „Туризм і гостинність”, 89.02 „Туризм” та 89.03 „Гостинність”.

Як ми вже відзначали, заявлені спеціалізації реалізують лише на спеціальності „Туризм”. Підготовка фахівця зі спеціальності „Туризм і гостинність” триває чотири роки, проте становить 300 кредитів, випускник отримує кваліфікацію спеціаліста у сфері туризму й гостинності. Підготовка фахівця зі спеціальності „Туризм і природокористування” триває 4,5 роки, випускник отримує кваліфікацію спеціаліста у сфері туризму.

Отже, лише в Україні вища професійна освіта в туризмі має три ступені, проте підготовку бакалаврів у системі професійної туристської освіти Білорусі розраховано на 300 кредитів, отже, за рівнем підготовки вони мають перевершувати бакалаврів туризму з російськими та українськими дипломами й відповідати випускникам українських ВНЗ цього профілю за ОКР „спеціаліст”.

Відчутною є також різниця у визначенні профілів підготовки бакалаврів: зважаючи на багатогалузевість туристської індустрії, на нашу думку, вона повинна бути, проте не надто вузькою. Практика організації підготовки фахівців сфери туризму й гостинності в Білорусі показала недоцільність введення вузьких спеціалізацій.

Другий ступінь вищої туристської освіти, як ми відзначали, в Україні представлено двома рівнями, у Росії й Білорусі – одним. Підготовка магістрів туризму в Російській Федерації триває два роки (120 кредитів) та проходить за однією з магістерських програм. Незважаючи на те, що чинний стандарт не визначає тематику магістерських програм, здебільшого навчальні заклади дотримуються тем, рекомендованих попереднім стандартом:

- загальна теорія туризму та туристської індустрії;
- технологічні системи забезпечення послуг туристської індустрії;
- туризм: еволюція, структура, менеджмент, маркетинг;
- анімація в туризмі;
- безпека в туризмі.

Крім того, деякі заклади реалізують такі магістерські програми:

- інноваційні технології в туристській діяльності;
- туризм і туристські ринки: глобальний, регіональний, національний;
- екскурсійний сервіс Північно-Західної Росії;
- організація та управління турбізнесом та ін.

Вибір магістерської програми передбачає наявність публікацій у викладачів за цим профілем підготовки, відповідних навчальних і навчально-методичних матеріалів та необхідної навчально-матеріальної бази.

Підготовку магістрів з туризму в Білорусі здійснюють за спеціальностями:

- „Управління інноваційними проектами в туристській індустрії”;
- „Інноваційний менеджмент у сфері туризму”;
- „Інноваційні технології у сфері туризму та гостинності”.

На заявлені спеціальності набирають випускників, які закінчили спеціальність „Туризм і гостинність”. Абітурієнти мають мож-

ливість обрати одну з цих спеціальностей. Термін підготовки – два роки.

Підготовку магістрів для сфери туризму, як і спеціалістів, в Україні здійснюють за спеціальністю „Туризмознавство” за тими самими профілями, проте триває вона півтора року (90 кредитів). Профіль підготовки визначає навчальний заклад, випускники отримують кваліфікацію магістр з туризмознавства, туризмознавець, екскурсознавець.

Отже, незважаючи на те, що Білорусь не підписала Болонську декларацію, кожна з досліджуваних країн має кілька ступенів вищої професійної туристської освіти. У Росії й Білорусі вона двоступенева, в Україні – триступенева.

Розглянемо детально організацію підготовки фахівців сфери туризму з вищою освітою в кожній із країн.

Серед вищих навчальних закладів Росії, які спеціалізуються в освітній діяльності в туристській сфері, багато тих, профіль яких не дозволяв їм раніше займатися цією категорією слухачів: різноманітні технічні, гуманітарні, аграрні, педагогічні, медичні, лінгвістичні університети; інститути культури та мистецтв; управління, економіки та права; автомобільних технологій та управління; технологічні, соціально-гуманітарні, текстильні академії тощо.

Напрямок підготовки „Туризм” реалізують на історичних, географічних, економічних, гуманітарно-педагогічних факультетах, факультетах управління; дизайну й технологій; соціальної медицини, адаптивної фізичної культури і спорту та ін. Випускаючими є кафедри соціально-культурного туризму; рекреаційної географії, туризму й регіонального маркетингу; сервісу й туризму, світової економіки, митної справи й туризму; освітнього й гуманітарного сервісу; міжнародних відносин; автомобільного туризму й сервісу; безпеки життєдіяльності; педагогіки та психології; міжнародного та внутрішнього туризму та ін.

У Російському державному гуманітарному університеті напрям підготовки „Туризм” узагалі розділили між двома інститутами: профілі підготовки „Технологія та організація туроператорських і турагентських послуг” і „Технологія та організація послуг у міжнародному туризмі” забезпечує кафедра світової політики й міжна-

родних відносин Інституту управління, економіки та права; профіль „Технологія та організація екскурсійних послуг” – секція „Соціально-культурний сервіс і туризм” факультету історії, політології та права Історико-архівного інституту.

Необхідно відзначити, що в Україні й Білорусі наявна схожа ситуація. Так, спеціальність „Туризм і гостинність” у Білорусі реалізують на географічному, економічному, спортивно-педагогічному факультетах та факультеті туризму й сервісу; „Туризм” – на лісогосподарському факультеті, факультетах фізичного виховання та оздоровчої фізичної культури й туризму. Випускаючими є кафедри туризму та природокористування, менеджменту спорту та туризму, спортивного й рекреаційного туризму, методики й теорії фізичної культури, фізичної культури, спорту та туризму, менеджменту й маркетингу та ін.

У зв’язку зі значним розмаїттям вищих навчальних закладів, які готують фахівців сфери туризму, російські науковці умовно розділили їх на п’ять категорій, які ми використали до типізації навчальних закладів України й Білорусі:

1. Вищі навчальні заклади, створені на базі ВНЗ або курсів з підготовки фахівців при „Інтуристі”, ВЦРПС та „Супутнику” при ЦК ВЛКСМ: у Росії це Московський державний інститут індустрії туризму ім. Ю. А. Сенкевича (раніше Інститут підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів Головінтуристу – ІПК), Російська міжнародна академія туризму (Інститут підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій), Академія праці та соціальних відносин (Вища школа Всесоюзного профспілкового руху ВЦСПС ім. Н. М. Шверніка), Московський гуманітарний університет (Вища комсомольська школа при ЦК ВЛКСМ), Московська академія туристського та готельно-ресторанного бізнесу при уряді Москви (Вища школа туризму й готельної справи), в Україні – Інститут Федерації профспілок туризму (Український навчально-методичний центр), у Білорусі такі навчальні заклади нам невідомі.

2. Профільні вищі навчальні заклади, які готують кадри лише або переважно для сфери туризму. В Україні це: приватний ВНЗ „Донецький інститут туристичного бізнесу” (засновано в 1992 р.), Київський університет туризму, економіки та права (засновано в

1995 р.), Київський інститут регіонального управління, підприємництва, екологічного менеджменту і туризму (засновано в 2001 р.), Львівський інститут економіки і туризму (засновано в 2004 р.). У Росії до спеціалізованих туристських ВНЗ належать Московський державний інститут індустрії туризму, Російський державний університет фізичної культури, спорту та туризму, Російський державний університет туризму та сервісу, Московський інститут реклами, туризму, шоу-бізнесу та ін. У Білорусі спеціалізовані туристські вищі відсутні.

3. Спеціалізовані факультети економічних і гуманітарних ВНЗ: у Нижегородському державному лінгвістичному університеті ім. М. О. Добролюбова, Тихоокеанському й Ростовському державних економічних університетах, Татарському державному гуманітарно-педагогічному університеті (Росія); Київському національному торговельно-економічному університеті, Одеському державному економічному університеті, Ізмаїльському державному гуманітарному університеті (Україна); Гродненському державному університеті імені Янки Купали (Білорусь).

4. Новостворені інститути туризму в університетах та академіях, наприклад, Інститут туризму й розвитку ринку та Інститут управління на транспорті, в індустрії туризму й міжнародного бізнесу Державного університету управління в Росії, Інститут туризму Білоруського державного університету фізичної культури в Білорусі, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Інститут торгівлі, обслуговуючих технологій і туризму Луганського національного університету імені Тараса Шевченка в Україні та ін.

5. Новостворені факультети в непрофільних ВНЗ: в Івановській державній текстильній академії, Рибінській авіаційно-технологічній академії (Росія); Івано-Франківському національному технічному університеті нафти й газу, Національному авіаційному університеті (Україна); у Білоруському державному технологічному університеті.

Цілком очевидно, що вищий рівень якості підготовки кадрів для туристської індустрії забезпечують вищі навчальні заклади, віднесені до перших двох груп, проте в процентному співвідношенні переважають останні.

Однією з особливостей системи туристської освіти в досліджуваних державах є нерівномірність розташування навчальних закладів по території країни. Так, у Білорусі із семи ВНЗ, які здійснюють підготовку фахівців сфери туризму, три розташовано в Мінську, два – у Брестській області. У Могилевській та Гомельській областях взагалі немає навчальних закладів, які б готували кадри для туристської індустрії. Проте, на думку директора департаменту з туризму Міністерства спорту та туризму Білорусі В. Янковенка, головним досягненням кадрової політики в галузі туризму є надання вищої професійної освіти в туризмі за межами столиці. За його підрахунками, крім Мінська, де розташовані сім ВНЗ, які здійснюють підготовку спеціалістів галузі, три розташовані в Брестській області (Брест, Барановичі, Пінськ), два – у Вітебській (Вітебськ, Полоцьк), три – у Гомельській (Гомель, Мозир), по одному в Гродно й Могилеві. Ця мережа дозволяє уникнути дефіциту кадрів сфери туризму по всій країні [256]. Такий висновок пов'язаний з тим, що до системи вищої професійної освіти в туризмі він відносить також навчальні заклади, які здійснюють підготовку фахівців сфери туризму в рамках інших спеціальностей, про що ми говоритимемо пізніше.

Для України характерним є розміщення значної кількості ВНЗ, які готують кадри для туристської індустрії, у регіонах з багатими туристсько-рекреаційними можливостями: у центральному регіоні (Київ, Канів, Переяслав-Хмельницький, Умань), західному (Закарпаття, Прикарпаття, Буковина, Поділля), південному (Крим, Одещина).

Особливістю наявної в Росії системи підготовки кадрів є концентрація навчальних закладів туристського профілю в Москві й Санкт-Петербурзі. Це пов'язано зі значним туристським потенціалом і високим рівнем ділової активності в столичних центрах та недостатнім рівнем розвитку туристської інфраструктури в регіонах, невисокою конкурентоспроможністю регіональних туристських фірм, низькою платоспроможністю населення.

Точної кількості столичних навчальних закладів туристського профілю невідомо: О. Нікітіна, спираючись на експертні відомості Міського навчального центру, стверджує, що в Москві функціонує більше 70 вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, які

готують кадри для індустрії туризму [164, с. 67]. За підрахунками І. Рябової та Ю. Карягіна, у Москві на індустрію туризму працює 29 спеціалізованих навчальних закладів, при цьому загальна кількість закладів, які забезпечують різнопрофільними спеціалістами готельно-туристські комплекси, – 118 [286]. Зазначимо, що в цитованих джерелах ідеться про той самий хронологічний період.

Одним із шляхів вирішення проблеми диспропорції в територіальній організації підготовки кадрів для туристської індустрії було створення в регіонах філій столичних вищих навчальних закладів. Незважаючи на нарікання на невисокий рівень навчального процесу [166, с. 19], відсутність орієнтації на регіональну специфіку ринку праці та особливості туристсько-рекреаційного потенціалу [282, с. 99], ця практика тривалий час залишалася популярною і в Росії, і в Україні. З відкриттям напряму підготовки в регіональних ВНЗ і зменшенням кількості абітурієнтів більшість філій поступово припиняє існування. На сьогодні найбільше відокремлених підрозділів і факультетів у регіонах мають Російська міжнародна академія туризму (Москва) та Приватний вищий навчальний заклад „Київський університет культури” (Київ). У Білорусі підготовку фахівців сфери туризму у філіях не практикують.

Крім того, як ми відзначали, у досліджуваних державах фахівців з вищою освітою для сфери туризму готують у рамках інших спеціальностей і напрямів підготовки. Найбільшу кількість туристських спеціалізацій ми нарахували в системі освіти Російської Федерації. За результатами досліджень О. Субботіної [308, с. 63 – 64] та нашого власного аналізу [361] ми встановили, що це:

1) „Соціокультурний сервіс і туризм” зі спеціалізаціями: „Екологічний туризм”, „Туризм”, „Інформаційне супроводження туристсько-готельного сервісу”, „Екскурсійний сервіс”, „Анімаційний сервіс”, „Спортивно-оздоровчий сервіс”;

2) „Рекреація та спортивно-оздоровчий туризм” зі спеціалізаціями: „Рекреаційно-оздоровча діяльність, менеджмент рекреації й туризму”, „Санаторно-курортна рекреація, менеджмент санаторно-курортної рекреації”, „Спортивно-оздоровчий туризм”;

3) „Менеджмент організації (менеджер) зі спеціалізаціями: „Ме-

неджмент готельних і ресторанних підприємств”, „Міжкультурні комунікації ділового туризму”, „Менеджмент туризму”, „Готельний і туристський бізнес” „Менеджмент гостинності”; „Менеджмент санаторно-курортної справи”, „Екскурсійний менеджмент”;

4) „Економіка й управління підприємством (за галузями)” зі спеціалізацією „Туризм і готельне господарство (економіст-менеджер)”;

5) „Економіка та управління на підприємствах”: „Управління фінансами на підприємствах туризму (готельного комплексу)”, „Організація діяльності туристської фірми (готельного комплексу)”;

6) „Світова економіка” – спеціалізація „Економіка міжнародного туризму”;

7) „Історія (історик, викладач історії)” зі спеціалізацією „Історико-культурний туризм”;

8) „Географія (географ)” зі спеціалізаціями: „Рекреаційна географія та краєзнавство”, „Країнознавство та міжнародний туризм”, „Туризм та екскурсійна справа”, „Екологічний туризм”, „Соціальна екологія та туризм”;

9) „Географія” – спеціалізація „Краєзнавство та туризм”;

10) „Природокористування (еколог, природокористувач)” зі спеціалізацією: „Екологічний туризм”;

11) „Фізична культура та спорт” (спеціаліст з фізичної культури та спорту) зі спеціалізаціями „Спортивно-оздоровчий туризм”, „Рекреація”, „Туризм”, „Туристсько- екскурсійна робота”;

12) „Фізична культура” – спеціалізація „Туристсько-екскурсійна робота”;

13) „Маркетинг (маркетолог)” – спеціалізація „Маркетинг туристських послуг”;

14) „Соціально-культурна діяльність” – спеціалізація „Анімація туристських зарубіжних програм, проектування й організація туристського дозвілля”;

15) „Музеєлогія” – спеціалізація „Організація екскурсійно-туристської діяльності”;

16) „Музейна справа та охорона пам’ятників” – спеціалізація „Організатор туризму”;

17) „Біологія” – спеціалізація „Екологічний туризм”;

18) „Комерція (торговельна справа)” – спеціалізація „Комерція у сфері туризму”;

19) „Прикладна інформатика” – спеціалізація „Інформаційні системи в готельному менеджменті й туризмі”.

Наскільки цей перелік повний, сказати неможливо, оскільки, по-перше, деякі російські вищі навчальні заклади відкривають спеціалізації, не узгодивши їх з навчально-методичними об’єднаннями; по-друге, навіть якщо навчальний заклад проходить усі етапи затвердження спеціалізації, цими питаннями керують різні НМО, наприклад, Є. Байков нарахував їх 12 [14, с. 17]; по-третє, базу даних Федеральної служби з нагляду у сфері освіти та науки Російської Федерації формують на основі Загальноросійського класифікатора спеціальностей з освіти (ОКСО), який передбачає кодифікацію спеціальностей без уточнення спеціалізацій [145, с. 23]. Назву спеціалізації вказують лише в додатках, до того ж, як відзначає І. Овчиннікова, вона не завжди збігається зі змістом підготовки [219, с. 148 – 149].

У довідниках абітурієнтів трапляються відомості про те, що менеджерів з туризму навчають також на спеціальності „Сходознавство, африканістика”, гідів-екскурсоводів – „Регіоназнавство”, екскурсоводів – „Іноземна мова”, „Мистецтво й гуманітарні науки”, „Релігієзнавство”, „Теорія музики”, „Художня освіта”; подано адреси університетів, які надають ці послуги [22]. Чи дійсно це так, встановити не вдалося.

Магістрів для російської індустрії туризму, за даними Федерального порталу, готують у межах таких напрямів підготовки:

- 510800 „Географія”: 510819 „Рекреаційна географія, туризм і краєзнавство”; 510820 „Країнознавство та міжнародний туризм”;

- 521900 „Фізична культура”: 521906 „Спортивно-оздоровчий туризм”;

- 522200 „Статистика”: 522214 „Статистичний моніторинг туризму та туристських послуг”.

Водночас, на сайтах університетів подано значно більший перелік магістерських програм туристської тематики. О. Субботіна стверджує, що це свідчить про спонтанність і непродуманість структури підготовки кадрів для індустрії туризму, особливо вищої туристської освіти [308, с. 64].

В Україні туристські спеціалізації було введено в навчальні плани таких напрямів підготовки, як „Природокористування”, „Історія”, „Музезнаводство”, „Світова економіка”, „Екологія” та ін. Найбільше туристських спеціалізацій на напрямах підготовки „Географія” („Туризм та екскурсійна справа”, „Екологічний туризм”, „Країнознавство та міжнародний туризм”, „Рекреаційна географія та країнознавство”, „Соціальна екологія та туризм”, „Географія та туристсько-краєзнавча робота”) та „Менеджмент організацій” („Менеджмент туристських організацій”, „Менеджмент туризму”, „Менеджмент гостинності”, „Менеджмент туризму й готельного господарства”, „Готельний і туристський бізнес”, „Менеджмент санаторно-курортної справи”, „Менеджмент туризму й подорожей”, „Менеджмент готельного бізнесу”, „Менеджмент міжнародного туризму”, „Еколого-екскурсійний менеджмент”, „Фінансовий менеджмент у туризмі”, „Правовий менеджмент у туризмі”, „Екскурсійний менеджмент” та ін.).

Як і в попередньому випадку, ми не можемо стверджувати, що це остаточний перелік. Так, про існування магістерської програми „Сільський зелений туризм” у рамках спеціальності 8.03060101 „Менеджмент організацій і адміністрування”, є відомості лише на сайті Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

На відміну від російських та українських колег, білоруси до системи туристської освіти відносять усі навчальні заклади, які готують кадри туристської індустрії, незважаючи на те, що деякі з них здійснюють підготовку лише в межах спеціалізації. Крім того, на державному рівні ведуть облік і регулювання цього процесу. Так, на думку директора департаменту з туризму Міністерства спорту й туризму Білорусі В. Янковенка, система вищої професійної освіти в туризмі, яка містить 17 навчальних закладів, не потребує розширення, тим більше, що в 2007 та 2008 роках по два ВНЗ не набрали достатньої кількості студентів на спеціальності, пов’язані з туризмом [256]. Порівняно з 2008 р., коли набір у вищі навчальні заклади на туристські спеціальності становив 1137 осіб, у 2011 р. популярність туристських спеціальностей зменшилася майже на чверть.

На сьогодні підготовку кадрів з вищою освітою для сфери ту-

ризму здійснюють у рамках спеціалізації за 10 спеціальностями [236].

За наявними туристськими спеціалізаціями у 2011 р. шість ВНЗ оголосили про підготовку викладачів і педагогів-організаторів фізкультурно-оздоровчої роботи й туризму, п'ять – географів і викладачів географії зі спеціалізацією „Географія туризму та екскурсійний менеджмент”, три – спеціалістів з міжкультурних комунікацій; перекладачів-референтів зі спеціалізацією „Екскурсознавство”, по два – менеджер-економістів зі спеціалізацією „Підприємницька діяльність у сфері фізичної культури, спорту та туризму” й викладачів – менеджерів спорту та туризму. Підготовку за іншими спеціалізаціями здійснюють лише в одному з університетів.

В. Янковенко вважає, що система вищих навчальних закладів вимагає не розширення, а якісного поліпшення підготовки кадрів, особливо мовної підготовки та підготовки фахівців вузьких профілів: кваліфікованих перекладачів, спеціалістів з культурно-пізнавального та сільського туризму, фахівців, які могли би працювати в оздоровчих установах і національних парках [256].

Отже, характерною особливістю формування кадрового потенціалу туристської індустрії в Росії й Україні є неконтрольоване віднесення до системи туристської освіти значної кількості навчальних закладів, які готують фахівців у рамках інших спеціальностей. О. Нікітіна цілком справедливо відзначає, що різноманітність послуг туристської освіти, яку ми сьогодні маємо, являє собою картину, схожу на вибух снаряду з розсіювальним ефектом [164, с. 65].

Цікаво, що кількість випускників цих напрямів підготовки значно перевищує кількість випускників, які навчаються за напрямом „Туризм”, наприклад, до 2011 р. спеціальність „Соціально-культурний сервіс і туризм” становила значну конкуренцію спеціальності й напрямку підготовки „Туризм”.

За нашими підрахунками, зробленими на основі відомостей Федерального освітнього порталу Росії про набір студентів на бюджетні місця, у 2010 р. до вищих навчальних закладів (підготовка спеціалістів, п'ятирічний термін навчання) було зараховано за спеціальностями:

- „Соціокультурний сервіс і туризм” (туристські спеціалізації):

денне відділення – 4094 осіб, денно-заочне – 208 осіб; заочне – 4885 осіб;

- „Туризм”: денне відділення – 475 осіб, денно-заочне – 58 осіб; заочне – 155 осіб;

- „Рекреація та спортивно-оздоровчий туризм”: денне відділення – 190 осіб, заочне – 92 осіб.

Окремо здійснювали набір на напрям підготовки „Туризм” (підготовка бакалаврів): денне відділення – 383 осіб, денно-заочне – 43; заочне – 549.

Усього за бюджетною та комерційною формами навчання на цих трьох туристських спеціальностях навчалося в 2010/2011 н. р. 63 694 студенти, із них за спеціальністю „Соціокультурний сервіс і туризм” – 57 354 (90% від загальної кількості), „Туризм” – 1 632 (2,6%), „Рекреація та спортивно-оздоровчий туризм” – 1 266 (2%); на напрямі підготовки „Туризм” – 3 442 (5,4%). Отже, наявна значна диспропорція.

Директор Центру підготовки кадрів „Туріндустрія” К. Кружалін зауважує, що причина більшої популярності спеціальності „Соціокультурний сервіс і туризм” полягає не в попиті абітурієнтів та відгуках роботодавців, а в дешевизні її реалізації: вона не потребує залучення висококваліфікованих викладачів і практиків туризму, має значно менший науковий складник, ніж „Туризм”, не зобов’язує вищі організувати практику студентів на підприємствах туріндустрії [256].

Вітчизняна дослідниця Т. Сокол виявила, що в Україні вищу туристську освіту представлено близько ста навчальними закладами, більшість із яких надають освіту у сфері туристського менеджменту: напрям 6.03.0601 та 7.03.06061 „Менеджмент” професійного спрямування „Менеджмент організацій” з варіативною компонентою „Менеджмент туристської індустрії” [300]. Як в Росії, так і в Україні не всі навчальні заклади, які позиціонують себе як спеціалізовані ВНЗ туристського профілю, готують студентів за напрямом „Туризм”, наприклад, Балтійський міжнародний інститут туризму, Донецький інститут туристичного бізнесу та ін.

Цілком очевидно, що чинні Державні освітні стандарти вищої

професійної освіти за іншими спеціальностями й напрямками підготовки не відображають специфіку підготовки кадрів для індустрії туризму, наповнення варіативної частини залежить від кожного освітнього закладу і є дуже різним. Водночас специфіка туристської сфери й технологія галузі вимагають деякої уніфікації освітніх планів, створення єдиної моделі фахівця туристської індустрії, розробки відповідних науково-методичних комплексів і матеріалів, зокрема навчальних програм, підручників і посібників з фахових дисциплін. Це серйозна проблема, яка стосується і Росії, і України. З іншого боку, значна частина цих випускників працевлаштовується в галузі, і доволі успішно, тому туристські спеціалізації залишаються популярними серед абітурієнтів.

Система професійної туристської освіти передбачає також перепідготовку й підвищення кваліфікації туристських кадрів. Необхідно відзначити, що нарівні з початковою освітою це найменш досліджена ланка в цій системі. Щоправда, різниця полягає в тому, що на початкову професійну освіту в туризмі практично немає попиту (виняток – це крок до отримання середньої й вищої професійної освіти), а підвищення кваліфікації користується значним попитом, проте є абсолютно неконтрольованим в Україні й Росії процесом.

Так, ліцензована освітня установа „Центр підготовки туристських кадрів” у Москві здійснює підготовку кадрів для туристської індустрії: за три місяці навчання можна стати керівником туристських груп (зарубіжний туризм), за чотири – здобути спеціальність гίδα-перекладача чи менеджера з туризму, за чотири з половиною – екскурсовода. Найдовше навчаються екскурсоводи для школярів – дев’ять місяців [217]. Таких курсів безліч не лише в столиці, але й у кожному обласному, регіональному, курортному центрі держави.

В Україні, як зазначено на офіційному сайті Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, підвищення кваліфікації фахівців туризму й готельного господарства за напрямом 0504 „Туризм” здійснюють КУТЕП (ліцензія від 01.07.2009 р.), Державне підприємство „Навчально-консультаційний центр з туризму” – підвищення кваліфікації з організації туристичної діяльності. Обидві організації мають право підготувати по 100 осіб на рік. Проте на практиці та-

ких курсів значно більше, тому що в ліцензійних умовах провадження туроператорської та турагентської діяльності існували вимоги до кадрового забезпечення підприємств [266].

Ми не маємо можливості охарактеризувати всі наявні освітні програми з підвищення кваліфікації в туристській освіті, тому об'єднаємо їх у кілька груп:

- короткотермінові освітні програми підготовки й перепідготовки вітчизняних ВНЗ;
- спільні міжнародні програми, організовані вітчизняними й закордонними ВНЗ;
- програми, самостійно організовані закордонними туристськими підприємствами;
- короткотермінові освітні програми підготовки й перепідготовки, організовані різноманітними навчальними центрами.

Кожна з цих груп покликана виконувати власні завдання, орієнтована на конкретну групу споживачів й має свої переваги й недоліки, проте разом вони не складають систему.

У Білорусі спостерігаємо дещо іншу ситуацію. На базі Інституту туризму у 2008 р. одночасно з відкриттям напряму підготовки „Туризм і гостинність” було створено республіканський центр перепідготовки й підвищення кваліфікації керівників і фахівців туристської індустрії Республіки Білорусь під патронатом Міністерства спорту й туризму спільно з РУП „Національне агентство з туризму” в рамках міжнародного проекту ES „TEMPUS” відповідно до вимог європейських стандартів.

Факультет підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів протягом навчального року щомісяця організовує курси для керівників, заступників керівників, менеджерів туристських підприємств та організацій, фахівців обласних управлінь, міських районних відділів з фізичної культури, спорту й туризму; господарів фермерських садиб, культурологів-аніматорів, гідів-перекладачів та ін. тривалістю 5 – 10 днів за такою тематикою:

- Інноваційні технології формування та просування національного туристського продукту. Правові аспекти туризму.
- Сучасний санаторно-курортний комплекс у системі туризму й гостинності. Нормативно-правові аспекти.

- Формування й розвиток агроекологічного туризму в Республіці Білорусь. Нормативно-правові аспекти.

- Сучасні стратегії розвитку індустрії придорожного сервісу. Нормативно-правові аспекти.

- Особливо охоронні природні території Республіки Білорусь як об'єкти індустрії туризму. Нормативно-правові аспекти.

- Сучасні технології супроводу та обслуговування туристів на маршруті. Нормативно-правові аспекти.

- Сучасні технології сервісу в індустрії гостинності. Нормативно-правові аспекти.

- Стратегія сучасного туристського бізнесу. Правові аспекти туризму. Програмний підхід під час формування й організації спеціалізованих турів (рекреаційні, пізнавальні, мисливські). Нормативно-правові аспекти [17].

Крім того, пропонують практично-орієнтовані курси на замовлення слухачів.

У Білорусі кваліфікацію „Спеціаліст у сфері туризму та гостинності” можна здобути також, пройшовши перепідготовку на рівні вищої освіти, що дозволяє працевлаштуватися менеджером з туризму, гідом-перекладачем, спеціалістом з туризму, керівником туристської групи, культурологом-аніматором, інструктором-методистом з туризму, агентом з туризму. У Росії й Україні також існує подібна система перепідготовки, яку ще називають здобуттям другої вищої освіти, проте вона не має такої стрункої структури.

Цілком очевидно, що за умови існування окремого напрямку підготовки „Туризм” та здійснення підготовки фахівців сфери туризму в межах інших спеціальностей, проблем із забезпеченням туристськими кадрами в жодній із досліджуваних країн не повинно бути.

Водночас, у Стратегії розвитку туризму в Російській Федерації на період до 2015 року відзначено, що, незважаючи на те, що кадри для сфери туризму в Російській Федерації готують більше 300 вищих і середніх навчальних закладів, розрив між потребами галузі та пропозицією з боку навчальних закладів залишається значним [305]. Цей висновок підтверджують постійні нарікання роботодавців на кадрові забезпечення сфери.

Дослідники відзначають, що навіть за приблизними підрахунками щорічний випуск у Росії за денною й вечірньою формами навчання, становить 6 – 8 тисяч осіб. Такі обсяги дозволяють щорічне розширення галузі на 5 – 10% і в цих же межах – ротацію кадрів на підприємствах [286].

Т. Стрижкова, проаналізувавши російську систему туристської освіти, підрахувала, що в Росії щорічно випускають фахівців:

- близько 2 100 – з вищою (туристською) освітою;
- більше 1 700 – з другою вищою (туристською) освітою;
- більше 1 400 – із середньою спеціальною освітою;
- близько 1 800 – з дипломами професійної (туристської) освіти;
- більше 9 600 – зі свідоцтвами про закінчення короткотермінових курсів підвищення кваліфікації.

Дослідниця дійшла висновку, що наявна освітня мережа, яка випускає 16 600 фахівців за рік, задовольняє потреби за варіантом прогнозу Федеральної програми на 53%, а за варіантом прогнозу Національної академії туризму – на 40% [306, с. 189 – 190].

На нашу думку, усі ці підрахунки дуже суб'єктивні й надто загальні. Суб'єктивність ми пояснюємо відсутністю в державах моніторингу потреби у фахівцях сфери туризму. Навіть більше, оскільки туризм – надзвичайно строкатий багатогалузевий комплекс, усі види статистичних розрахунків не надають дійсної картини переміщення й кількості туристів, а тим більше потреби в кадрах. Туризм об'єднує такі галузі, як готельне, транспортне, ресторанне та ін. господарства, кожне з яких має також власну систему підготовки кадрів.

Ректор РДУТіС, О. Федулін, спираючись на дослідження, проведене Інститутом туризму та гостинності, зауважує, що лише для семи особливих економічних зон туристсько-рекреаційного типу, створених у Росії, потрібно 25 тисяч фахівців, із яких 2/3 повинні мати початкову й середню професійну освіту. І це без урахування високої плинності кадрів (від 60 до 300% щороку), характерної для галузі, і проведення таких масштабних заходів, як, наприклад, Олімпіади в Сочі 2014 р. [331].

На основі розробленої російською дослідницею В. Чижовою методики розрахунку потреби у кваліфікованих кадрах і фахівцях

туристської сфери встановлено, що формула зайнятості в галузі за рівнями з вищою, середньою спеціальною, середньою спеціальною за масовими (робітничими) професіями й кадровими ресурсами та початковою професійною освітою становить відповідно 1 – 1,35 – 2,8 – 3,5 [285, с. 102]. Отже, робить висновок авторка, найбільш затребувані фахівці із середньою професійною освітою, оскільки вони безпосередньо задіяні в процесі обслуговування споживачів.

Українська дослідниця Л. Лук'янова доводить, що ВНЗ повинні становити 4% від загальної кількості навчальних закладів в освітній структурі туризму, курси – близько 12%, технікуми – 20%, училища – 28%, ліцеї – 36% [153, с. 74].

Водночас, якщо ми проаналізуємо кадрове забезпечення сфери туризму, звувивши його до рамок напряму підготовки „Туризм”, то мусимо визнати, що ці розрахунки більше стосуються сфери гостинності (готельного й ресторанного бізнесу), де рівень працівників з початковою й середньою професійною освітою дійсно надзвичайно високий. Що стосується сфери туризму, туристської діяльності туроператорських і турагентських фірм, то працівники з початковою професійною освітою залишаються незатребуваними, а випускники з дипломами про середню професійну освіту в туризмі претендують на ті самі посади, що й бакалаври та спеціалісти, тому в більшості випадків вони менш конкурентоздатні.

Справедливості заради варто відзначити, що за кордоном система підготовки кадрів для сфери туризму також дуже строката: наприклад, у США вищі навчальні заклади з туризму готують фахівців за такими кваліфікаційними рівнями: кваліфікований працівник з асоціативним ступенем, сертифікований чи дипломований фахівець; молодший спеціаліст; бакалавр з туризму, магістр наук. Факультети туризму існують при школах бізнесу, готельних школах, школах управління ресторанами, коледжах природних ресурсів, при департаментах комерційної рекреації, соціології, географії та антропології [348, с. 131].

С. Перро та Ж. М. Оернер також відзначають, що тривалий час у Європі і в деяких інших країнах, які розвиваються, навчальні заклади задовольняються тим, що видають фахівцям у галузі туризму дипломи техника (два роки навчання) або диплом (типу „інженер”)

про вищу освіту. На базі наявної освітньої практики організувати підготовку на високому професійному рівні кадрів для туризму дуже важко, і тому проблема підготовки кваліфікованого персоналу для цієї галузі залишається актуальною. У Франції, наприклад, жодне університетське відділення не приділяє достатньої уваги тим, хто займається туристськими дослідженнями, їхня кар'єра не буде перспективною [255, с. 77].

Отже, доходимо висновку, що на сучасному етапі в кожній із досліджуваних держав, Україні, Російській Федерації та Республіці Білорусь, реалізують систему підготовки фахівців сфери туризму, яка має окремий напрям підготовки „Туризм” (у Білорусі – це „Туризм і гостинність”), і містить кілька ланок.

Найбільш масштабною є ланка вищої професійної освіти в туризмі, у межах якої готують бакалаврів, спеціалістів і магістрів туризму. Особливість організації цієї ланки полягає в тому, що в Росії з 2011 р. відмовилися від підготовки спеціалістів, а в Білорусі відсутня підготовка бакалаврів, натомість спеціалістів готують за чотирирічними програмами. В Україні готують і бакалаврів, і спеціалістів, і магістрів.

У Росії й Білорусі введено профілі підготовки вже на рівні підготовки першого ступеня (бакалаврат), в Україні – лише другого (спеціалітет, магістратура). Визначення профілів підготовки в Україні й Білорусі не базувалося на замовленнях галузі й не має теоретичного обґрунтування.

Середню професійну освіту в кожній із держав представлено значно меншою кількістю навчальних закладів, вона не передбачає наявності кількох спеціалізацій, проте в Білорусі й Росії, крім звичайної, передбачено ще поглиблену підготовку. Випускники з дипломом молодшого спеціаліста претендують на ті самі посади, що й випускники з вищою освітою, тому мають менші шанси на працевлаштування. Цю ланку освіти розглядають переважно як можливість надання вищої освіти за скороченим терміном навчання соціально незахищеним категоріям населення.

Початкова професійна освіта в туризмі є найбільш занедбаною ланкою в цій системі через непопулярність професійно-технічної

освіти серед абітурієнтів та незатребуваність галуззю цих спеціалістів. У Білорусі вона взагалі відсутня.

Додаткова освіта в туризмі (перепідготовка й підвищення кваліфікації) набула системного вигляду лише в Білорусі, в Україні й Росії вона має хаотичний і неконтрольований характер. Зі скасуванням вимог наявності спеціалізованої освіти для ліцензування туристської діяльності попит на неї в Україні значно зменшився.

Недосконалість статистичного обліку, невисокий рівень розвитку національних туристських ринків, відсутність державних асигнувань та інші чинники не дозволяють об'єктивно оцінити кадрові потреби сфери туризму. Неконтрольованість відкриття туристських спеціалізацій у межах інших напрямів підготовки призводить до того, що ні в Україні, ні в Росії неможливо чітко встановити, які навчальні заклади та в якій кількості здійснюють підготовку фахівців сфери туризму, а тим більше контролювати якість цієї підготовки.

5.2. Можливості використання досвіду підготовки сфери туризму в Росії й Білорусі в практиці вітчизняної туристської освіти

Системи професійної туристської освіти в досліджуваних державах формувалися з метою забезпечення висококваліфікованими кадрами національних сфер туризму, з тим, щоб на світовому туристському ринку (де Росія, Україна й Білорусь усе ще виконують роль донорів) гідно представити національний туристський продукт. Отже, завдання, які стояли перед кожною системою професійної освіти в туризмі, були подібними: підготувати фахівця, який забезпечить організацію й надання туристських послуг у країні на міжнародному рівні.

Фундаменти, на яких будували систему професійної туристської освіти в кожній із держав, незважаючи на „спільне радянське минуле”, дещо різнилися. Найвигіднішу стартову позицію щодо організації підготовки фахівців сфери туризму мала Росія: систему підготовки радянських спеціалістів для міжнародного туризму було зосереджено переважно в Центральній Росії, як і управління підготовкою кадрів для внутрішнього туризму, отже, у Російській Федерації

був необхідний кадровий потенціал, який мав досвід і наукової, і навчально-методичної, і практичної роботи в галузі; функціонували навчальні заклади, спеціалізовані на підготовці фахівців сфери туризму.

В Україні підготовку фахівців для вітчизняної сфери туризму здійснювали лише Український навчально-методичний центр та Київський технікум готельного господарства. Про існування навчальних закладів туристського профілю в Білорусі нам не відомо. Отже, Росія мала значно більший потенціал для успішного створення системи професійної освіти в туризмі.

До цього додалися зовнішні стимули: Російська Федерація вже була представлена на світовому туристському ринку (насамперед, Москвою, Санкт-Петербургом), мала краще розвинену туристську інфраструктуру, більший потік в'їзних туристів, тому за темпами розвитку туризму випереджала Україну й Білорусь і швидше підійшла до проблеми кадрового забезпечення галузі.

На сьогодні російська система професійної освіти в туризмі значно випереджає вітчизняну систему підготовки фахівців цієї сфери за багатьма показниками. Це дає можливість проаналізувати її досвід з метою визначення доцільності його впровадження у вітчизняній системі освіти в туризмі.

Успішність розвитку російської системи професійної туристської освіти ми значною мірою пов'язуємо з ефективністю діяльності Навчально-методичного об'єднання (НМО) навчальних закладів РФ в освіті в галузі сервісу й туризму, на яке покладено розробку та введення галузевих стандартів підготовки фахівців сфери туризму, навчально-методичне забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму та його якості, затвердження програм підвищення кваліфікації й підготовки кадрів та ін. В Україні існує Навчально-методична комісія зі сфери обслуговування, проте її діяльність не настільки ефективна.

Нам видається логічним російський досвід організації роботи НМО: до його складу входять представники різних навчальних закладів, які надають середню й вищу професійну освіту в туризмі, та представники підприємств, які успішно працюють на туристському ринку Росії. Як наслідок, рішення, які приймають, відповідають по-

требам російського туристського ринку й можливостям навчальних закладів одночасно. Крім того, наявність в об'єднанні представників середньої й вищої професійної ланки освіти в туризмі забезпечує умови для реалізації принципу неперервності в процесі підготовки фахівців сфери туризму. До НМО входять представники різних наукових спеціальностей (економіка, педагогіка, культурологія, географія, філософія та ін.), що дозволяє враховувати всю багатоаспектність туристської діяльності в процесі розробки стандартів, рекомендацій та ін.

Нам імponує підхід російських науковців до визначення профілів підготовки вже на бакалавраті. Необов'язково повторювати той набір, який пропонують студентам росіяни, проте готувати всіх фахівців сфери туризму одним потоком недоцільно. Як ми відзначали, туристська діяльність містить діяльність туроператорів, турагентів та гідів (екскурсоводів). Працівників туроператорських і турагентських фірм можна готувати в рамках однієї спеціалізації, натомість, підготовку екскурсоводів необхідно виділити в окрему спеціалізацію, оскільки професійно-кваліфікаційна характеристика цих фахівців значно відрізняється.

Напрямок підготовки „Туризм” у Росії передбачає також профілі „Технологія й організація спортивно-оздоровчих послуг” та „Технологія й організація дозвілля”. Уводити ці профілі в українську практику підготовки фахівців сфери туризму доцільно лише за умови, якщо її не реалізують у рамках інших напрямів. При цьому підготовку екскурсоводів, фахівців зі спортивно-оздоровчої діяльності та дозвілля необхідно реалізовувати саме як профіль підготовки, а не на рівні введення окремих дисциплін варіативної частини на вибір ВНЗ, лише за таких умов можна очікувати на високий кваліфікаційний рівень цих фахівців.

Варто також узяти до уваги російський досвід організації підготовки магістрів туризму, зокрема орієнтацію на потреби регіону та наявний кадровий потенціал навчальних закладів під час визначення магістерських програм. Дисципліни, уведені до навчальних планів магістрантів, забезпечують набуття необхідних для виконання магістерських проектів навичок організації та проведення науково-дослідницької роботи.

З іншого боку, існування в системі професійної туристської освіти України освітньо-кваліфікаційного рівня „спеціаліст”, на нашу думку, передбачає перегляд вимог до підготовки магістрів. Доцільно випускників з дипломами спеціалістів орієнтувати на практичну роботу у сфері туризму, а магістрів – на наукову й викладацьку діяльність, увівши відповідні курси з педагогіки та психології.

Повчальним є також російський досвід розробки й упровадження стандартів підготовки фахівців сфери туризму. На сьогодні в російській системі професійної туристської освіти діють стандарти третього покоління, головним принципом яких є використання компетентнісного підходу у формуванні змісту освіти. Розробники стандарту відповідно до професійно-кваліфікаційних характеристик фахівців галузі визначили загальнокультурні та професійні компетенції, яких повинен набути майбутній фахівець за період навчання. Відповідно до цих компетенцій було встановлено перелік обов’язкових для вивчення дисциплін, визначено компетенції, знання, уміння й навички студентів, які формуються в кожному з циклів, та приблизний обсяг часу на вивчення цих циклів. Таким самим шляхом, розробляючи галузеві стандарти, ішли й наші білоруські колеги. Натомість в Україні спочатку визначили перелік дисциплін, які необхідно вивчати, і лише через три роки подали на затвердження освітньо-кваліфікаційні характеристики, у яких сформульовано необхідні для формування компетенції.

Також заслуговує на схвалення процедура обговорення й затвердження стандартів, прийнята в Російській Федерації: проекти стандартів були у відкритому доступі на сайті Міністерства освіти та науки Російської Федерації, усі охочі мали змогу висловити свої зауваження й побажання, додатково було організовано конференції й семінари, на яких обговорювали проекти стандартів, публікації цієї тематики (як розробників стандартів, так і їхніх опонентів) було розміщено на сторінках періодичної преси, в Інтернеті. Після затвердження стандарти розміщено у вільному доступі на сайті Міністерства освіти та науки Російської Федерації.

З галузевими стандартами підготовки фахівців сфери туризму українців знайомлять уже тоді, коли їх затверджено; пропозиції приймають на електронну пошту й обіцяють розглянути та, за необхід-

ності, внести до чинних стандартів корективи; у вільному доступі стандартів немає, чи вносили до них зміни та які саме, якщо вносили, – ніде, зокрема й на офіційному сайті НМК, не повідомляють, як наслідок, не всі навчальні заклади своєчасно дізнаються про зміни, які відбуваються в процесі підготовки фахівців. Та й самі стандарти вводять у дію через кілька місяців після початку навчального року.

Значну роль у забезпеченні високого рівня підготовки фахівців сфери туризму відіграють різноманітні асоціації навчальних закладів туристського профілю. Дуже добре, якщо представники різних навчальних закладів різних форм власності, різних наукових шкіл співпрацюють між собою, виконують спільні проекти або хоча б обмінюються досвідом роботи. У Росії існує кілька таких асоціацій, між якими відбувається деяке протистояння. Кожна з них має власний друкований орган і реалізовує можливість поширювати напрацювання її наукової школи. Як наслідок, незважаючи на відсутність єдності, професорсько-викладацький склад кафедр, задіяний у процесі підготовки фахівців сфери туризму, має можливість періодично знайомитися з результатами наукових доробок колег і здійснювати апробацію результатів власних досліджень, оскільки ці журнали входять до реєстру наукових фахових видань.

Асоціація навчальних закладів України туристського та готельного профілю не проявляє такої активності й не має друкованого видання. Наукові доробки вітчизняних туризмологів розпорошені в різноманітних виданнях по всій території України.

Як ми відзначали, російська система професійної туристської освіти від самого початку мала деякий науковий потенціал, тому проблеми навчально-методичного забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму в країні вирішували значно швидше й вони стояли не так гостро. НМО організовує підготовку, рецензування й видання підручників і навчально-методичних посібників для дисциплін як нормативного, так і варіативного блоків. Задля мотивації авторів проводять різноманітні конкурси на кращий підручник.

В Україні Програми нормативних навчальних дисциплін, видані НМК, орієнтують на використання 1) російських видань, 2) видань, здійснених у КНЕУ й невідомих в інших навчальних закладах; 3) видань, опублікованих у 70-ті – 80-ті роки минулого століття (наприк-

лад, до дисципліни „Міжнародне право”, „Методологія й організація наукових досліджень” та ін.). Установити, які підручники й навчально-методичні посібники видавали в країні останнім часом і які з них доцільно використовувати в процесі підготовки фахівців сфери туризму, доволі складно. Хоча достатньо було б цю інформацію просто розмішувати на сайті НМК.

Інший досвід, який ми вважаємо позитивним, – відкриття спеціалізованої ради із захисту дисертацій з теорії та методики професійної освіти в туризмі. Захищені роботи дійсно становлять практичну цінність для сфери туризму, оскільки їх оцінюють науковці, які працюють у системі професійної туристської освіти. Натомість значна кількість вітчизняних досліджень цієї тематики має ґрунтовний педагогічний складник, проте їх абсолютно не може бути застосовано в процесі підготовки фахівців галузі, оскільки в них не враховано специфіку туристської діяльності.

Незважаючи на те, що систему професійної туристської освіти в Білорусі ми не оцінюємо настільки високо, як російську, можемо врахувати досвід наших білоруських колег з організації підвищення кваліфікації для різних категорій населення та підготовки фахівців сфери туризму в рамках інших напрямів підготовки.

Цілком очевидно, що зобов'язати українських працівників туристських фірм та екскурсиводів періодично проходити курси підвищення кваліфікації, як це зробили в Білорусі, неможливо. Ми звертаємо увагу здебільшого на визначення змісту курсів для кожної категорії фахівців з урахуванням попереднього рівня їхньої підготовки й потреб професійної діяльності, яку вони зараз виконують.

Крім того, у Білорусі чітко визначили перелік туристських спеціалізацій, які реалізують в інших напрямках підготовки, та встановили назву кваліфікації, яку отримує випускник. Держава контролює відкриття нових спеціалізацій і враховує цих випускників, вирішуючи кадрові потреби сфери туризму. Припускаємо, що в Україні неможливо й недоцільно проводити такі розрахунки, проте держава повинна слідкувати за відкриттям туристських спеціалізацій і дбати про забезпечення високого рівня підготовки цих фахівців.

Цілком очевидно, що розглянуті нами системи професійної туристської освіти недосконалі й значно програють у якості підготов-

ки фахівців таким всесвітньовідомим школам туризму, як Корнільський університет, Лозанська школа готельного менеджменту й туризму та ін. Зараз ми не аналізували проблеми, які необхідно вирішувати в кожній із досліджуваних країн, а назвали лише ті аспекти, які підвищують ефективність функціонування російської й білоруської систем професійної туристської освіти та можуть бути запроваджені в практику підготовки фахівців сфери туризму в Україні без значних руйнівних процесів цієї системи та структурних перебудов надсистем, складником яких вона є: введення профілів підготовки на бакалавраті; орієнтація випускників з дипломом спеціаліста на роботу в галузі, магістра – на наукову й викладацьку діяльність; формування змісту освіти на основі визначених загальнокультурних і професійних компетенцій; публічне обговорення проєктів стандартів і розміщення їх у вільному доступі; започаткування власного видання, яке висвітлюватиме новини теорії та практики підготовки фахівців сфери туризму; співпраця науковців під керівництвом НМК у процесі створення підручників і навчально-методичних посібників; відкриття дисертаційної ради із захисту дисертацій з теорії й методики професійної освіти в туризмі; контроль за відкриттям туристських спеціалізацій у рамках інших напрямів підготовки; створення системи підвищення кваліфікації для різних категорій фахівців сфери туризму.

Висновки до розділу 5

Підготовка фахівців сфери туризму в Росії й Україні відокремлена від підготовки фахівців сфери гостинності, її реалізують у напрямі „Туризм”. Підготовка фахівців сфери туризму в Білорусі не відокремлена від підготовки фахівців сфери гостинності, її реалізують у напрямі „Туризм і гостинність”. У напрямі „Туризм” здійснюють підготовку фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму та природокористування.

Підготовка фахівців сфери туризму в досліджуваних країнах поступово набирає ознак системи, проте на сьогодні ця система не збалансована за багатьма показниками. Насамперед, відсутні розрахунки кадрових потреб сфери туризму, тому навчальні заклади

орієнтуються на попит абітурієнтів. Як наслідок, в усіх трьох державах простежуємо значну диспропорцію: переважають навчальні заклади, які надають вищу професійну освіту. Що стосується двоступеневої вищої освіти, європейський варіант (бакалаврат і магістратура) витримано лише в Росії, Україна й Білорусь пішли власними шляхами: перша ввела бакалаврат і магістратуру, при цьому залишивши підготовку спеціаліста, друга до наявної системи додала магістерську підготовку.

Положення середньої ланки професійної освіти в усіх трьох державах залишається невизначеним: випускники орієнтовані на ті самі посади, що й фахівці з вищою освітою, тому мають менші можливості працевлаштування. Початкова ланка користується найменшим попитом серед абітурієнтів, її так само, як і середню, розглядають не стільки як засіб набуття конкретної кваліфікації, скільки як можливість продовжити освіту за скороченим терміном навчання. Найбільш хаотичною ланкою в українській і російській системах професійної туристської освіти є перепідготовка й підвищення кваліфікації працівників сфери туризму. Післядипломну освіту реалізують лише в Росії.

Навчальні заклади, які готують фахівців сфери туризму, розміщені нерівномірно з переважанням у столицях, регіональних, обласних і курортних центрах. Попит на ці спеціальності, незважаючи на поступовий спад, усе ще залишається високим, напрям підготовки є доволі прибутковим, тому підготовку фахівців сфери туризму здійснюють навчальні заклади різних профілів, спеціалізованих обмал. Напрямок підготовки „Туризм” в Україні й Білорусі реалізують за відсутності повного комплексу державних стандартів.

Значну конкуренцію навчальним закладам щодо набору на цей напрям підготовки становлять навчальні заклади, які відкрили туристські спеціалізації в межах інших напрямів підготовки. Кількість цих спеціалізацій, контингент студентів, які навчаються за туристськими спеціалізаціями, стандарти й навчальні плани, за якими здійснюють підготовку, рівень цієї підготовки – жодне з цих питань не контролюють ні в Росії, ні в Україні.

Незважаючи на той факт, що системи професійної туристської освіти в Російській Федерації та Республіці Білорусь лише нешо-

давно було сформовано, уже напрацьовано позитивний досвід, який доцільно використати в Україні для поліпшення процесу підготовки фахівців сфери туризму :

- запровадження як мінімум двох профілів підготовки бакалаврів туризму з виділенням підготовки екскурсологів в окремий профіль;
- відмова від ОКР „спеціаліст” або поглиблення наукової та педагогічної підготовки магістрів, щоб уникнути подібності в процесі підготовки фахівців цих ОКР;
- дотримання компетентнісного підходу у визначенні змісту підготовки фахівців сфери туризму;
- публічне обговорення проектів стандартів і розміщення їх у вільному доступі;
- контроль за відкриттям туристських спеціалізацій у рамках інших напрямів підготовки;
- створення періодичного видання, присвяченого проблемам теорії й практики підготовки фахівців сфери туризму та ін.

Запровадження цього досвіду не вимагає значної реорганізації наявної в нашій державі системи професійної туристської освіти, проте дозволяє суттєво поліпшити якість підготовки фахівців сфери туризму.

ПІСЛЯМОВА

Становлення системи професійної освіти в будь-якій галузі завжди є складним за організацією, тривалим за часом, суперечливим за змістом і нерівномірним за динамікою протікання процесом. Формування вітчизняної системи підготовки кадрів для сфери туризму детерміновано стрімкими темпами розвитку світового туризму, проте відбувається в умовах нестабільної політичної й соціально-економічної ситуації в країні, низького рівня розвитку власного туристського ринку, відсутності фінансового забезпечення, наукового й кадрового потенціалу та в процесі загальної реформації системи професійної освіти держави. З огляду на це ми зробили спробу насамперед осмислити процес становлення системи професійної туристської освіти в Україні, визначити його своєрідність і перспективність з огляду на аналогічні системи професійної туристської освіти в Російській Федерації та Республіці Білорусь.

Дослідження проблеми підготовки фахівців сфери туризму передбачало насамперед визначити, кого мають на увазі теоретики й практики туристської індустрії під терміном „фахівці сфери туризму”. Виявилося, що жодне з понять, пов’язаних з туризмом, не має єдиного визначення ні в Україні, ні за кордоном, що значно ускладнює процес дослідження. Спираючись на традиційний підхід до вирішення проблем кадрового забезпечення, який передбачає в рамках галузевої підготовки тих фахівців, які затребувані лише цією галуззю (інших готують у системі масової підготовки), ми визначили, що виключно туристів обслуговують тільки туристські фірми (туроператори й турагенти) та заклади розміщення. Отже, професійна туристська освіта передбачає підготовку працівників туристських фірм і закладів розміщення, тобто фахівців сфери туризму та сфери гостинності.

Цілком очевидним є те, що для об'єктивної характеристики системи підготовки фахівців сфери туризму необхідно забезпечити логічність, стрункість, несуперечливість методології дослідження. Ознайомлення з методологією порівняльної педагогіки та компаративістики дало можливість побудувати методологему власного дослідження, яка базується на комплексному підході до вивчення професійної туристської освіти й передбачає системний, синхронний, діахронний і порівняльний підходи, а також визначити джерельну базу дослідження.

Усе це дозволило нам зробити висновок, що системи професійної освіти побудовані відповідно до національного законодавства й мають чітко визначену структуру. Як було з'ясовано, у досліджуваних системах професійної освіти у сфері туризму представлено не всі складники (наприклад, відсутні наукові установи, науково-виробничі підприємства, залучені до організації процесу підготовки фахівців сфери туризму, державні стандарти підготовки фахівців сфери туризму та ін.), а наявні потребують подальшого вдосконалення.

Виявилось, що надсистеми, які формують простір професійної освіти у сфері туризму й покликані визначати напрям і темпи її розвитку, є основними стримувальними чинниками: національні системи професійної освіти перебувають у стадії реформування, нормативно оформлені професійно-кваліфікаційні структури у сфері туризму в більшості випадків не відповідають дійсності й потребам цієї сфери, педагогіка туризму не забезпечує наукове підґрунтя її функціонування. Як наслідок, профілі підготовки, спеціальності та спеціалізації в системі професійної освіти у сфері туризму визначають довільно. У Білорусі за напрямом „Туризм” готують інженерів мисливського господарства, а фахівців сфери туризму – у напрямі „Туризм і гостинність”, спільно з працівниками транспортного сервісу туристів, сервісу розміщення, харчування, оздоровлення, лікування та ін., оскільки заявлені спеціалізації на практиці не реалізовано.

Дослідження історії розвитку та становлення систем професій-

ної освіти у сфері туризму в Україні й Білорусі показало, що вони не могли формуватися на радянській системі підготовки кадрів, яка, віддзеркалюючи політичну позицію держави, передбачала відокремлення підготовки фахівців для міжнародного туризму від підготовки фахівців, які обслуговували власних громадян. Незважаючи на той факт, що в спадок від Радянського Союзу Росія отримала значний науковий і кадровий потенціал, матеріально-технічну базу для розвитку системи професійної освіти у сфері туризму, вони доволі швидко втрачали свою цінність за умов високих темпів розвитку світового туризму.

До регулювання питання підготовки фахівців сфери туризму в досліджуваних державах звернулися лише тоді, коли ця проблема набула загальнодержавного масштабу й мала негативні наслідки для економіки. Туристський ринок вимагав швидкого вирішення цієї проблеми, досвіду підготовки фахівців сфери туризму міжнародного рівня в колишніх республіках не було, рішення приймали скоростійно, ідеї не встигали осмислювати й перетворювати на концепції, в управлінні цим процесом у більшості випадків не було ні наукового підходу, ні системності, ні послідовності, ні рефлексії.

Якщо організація системи професійної освіти у сфері туризму, хоча й мала деяку специфіку, відбувалася за аналогією до організації інших систем професійної галузевої освіти, то зміст підготовки фахівців для сфери туризму визначали шляхом спроб і помилок. У Росії й Україні кардинально змінювалися галузеві стандарти підготовки, причому в Україні нові стандарти значно поступалися попереднім (хоча б тому, що були представлені лише освітньо-професійною програмою). У Білорусі підготовка фахівців розпочалася пізніше, тому стандарти не тільки не встигли змінити, частину з них ще не затвердили.

Порівнюючи розвиток систем підготовки фахівців для сфери туризму в Росії, Україні й Білорусі, ми дійшли висновку, що в жодній із досліджуваних країн вона ще не сформована й перебуває на етапі

становлення. Незважаючи на той факт, що напрям „Туризм” у Росії було затверджено на кілька років пізніше, ніж в Україні, у країні напрацьовано деякий досвід, яким ми можемо скористатися, визначаючи профілі підготовки в туризмі, розробляючи галузеві стандарти, формуючи зміст підготовки майбутніх фахівців сфери туризму, вирішуючи проблеми кадрового й навчально-методичного забезпечення навчального процесу та ін.

Система підготовки фахівців сфери туризму в Білорусі перебуває на початковій стадії її формування, проте заслуговує на увагу та впровадження її досвід організації підготовки фахівців для індустрії туризму в рамках інших напрямів підготовки та наявна в країні система підготовки й перепідготовки кадрів.

Досвід формування вітчизняної системи професійної освіти у сфері туризму показав, що ми не можемо зробити ривок і відразу ввійти до п'ятірки провідних туристських країн світу чи забезпечити міжнародний рівень підготовки кадрів для сфери туризму у вітчизняних навчальних закладах. Наше завдання на сучасному етапі: переглянути наявну систему професійної освіти у сфері туризму та, максимально використовуючи досвід країн, які вже пройшли цей шлях, планомірно входити до світового освітньо-інформаційного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Абрамов В.** Исторические аспекты подготовки кадров по спортивному туризму / Валерий Абрамов // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” : Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький : ПП „СКД”, 2009. – С. 15 – 19.

2. **Аверьянов А. Н.** Системное познание мира : методологические проблемы : монография / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.

3. **Алонова С. В.** Вариативный подход к довузовской подготовке школьников в сфере туризма : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / С. В. Алонова. – М., 2008. – 25 с.

4. **Ананьева Т. Н.** Международный опыт образования в сфере туризма (на примере Германии) / Татьяна Николаевна Ананьева, Ольга Викторовна Кобелева, Елена Сергеевна Сахарчук // Сервис plus. – 2010. – С. 59 – 64.

5. **Ананьева Т. Н.** Опережающее обучение в системе профессиональной подготовки кадров для сферы сервиса и туризма / Т. Н. Ананьева, Г. И. Илюхина, Б. А. Савельев // Сервис в России и за рубежом. – 2010. – №1. – С. 17 – 22.

6. **Андреев В. И.** Развитие систем образования в ФРГ и Республике Беларусь : сравнительно-педагогический анализ (1945 – 1995 гг.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Андреев Владимир Иванович. – Мн., 1998. – 304 с.

7. **Аннотация** к магистерской программе [Электронный ресурс] // Российское Образование. Федеральный портал. – Режим доступа : <http://www.edu.ru/db/cgi-bin/portal/spe/listmp2.plx?substr=522214>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

8. **Антоненко І. Я.** Особливості ринку праці в Україні / І. Я. Антоненко, І. Л. Мельник // Практика сучасного туризму : соціальна та економічна ефективність: матеріали IV-ої міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 14 жовт. 2008 р.). – К. : КУТЕП, 2009. – С. 116 – 119.

9. **Асанова И. М.** Педагогическое моделирование начального профессионального образования в сфере туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Асанова Ирина Маратовна. – Сходня, 2002. – 158 с.

10. **Аспирантура** Университета туризма Украины [Электронный ресурс] // Туризм в Украине. – Режим доступа : <http://www.valkiriya.su/aspirantura-universitetaturizma-ukrainy.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

11. **Ассоциация** вузов туризма и сервиса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rutisa.ru/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

12. **Бабак В.** Проблема вдосконалення переліку напрямів підготовки і спеціальностей та світова практика формування програм вищої освіти / Бабак Віталій // Вища освіта. – 2004. – №5 – 6. – С. 74 – 79.

13. **Байбаков А. И.** Совершенствование системы подготовки и повышения квалификации руководящих работников и специалистов в сфере иностранного туризма / А. И. Байбаков // Подготовка и повышение квалификации руководящих работников и специалистов в сфере иностранного туризма : материалы советско-болгарского семинара (Москва, июнь 1981 г.). – М. : Типография Управления делами Секретариата СЭВ, 1982. – 129 с.

14. **Байков Е. А.** Некоторые аспекты повышения качества подготовки кадров для индустрии туризма в современных условиях / Е. А. Байков // Туризм и образование : Материалы VII Всерос. науч.-практ. турист.-краевед. конф. (Ханты-Мансийск, 21 – 22 февр. 2008 г.). – Ханты-Мансийск : Полиграфист, 2008. – С. 16 – 23.

15. **Безрукова В. С.** Словарь нового педагогического мышления / В. С. Безрукова. – Екатеринбург, 1992. – 89 с.

16. **Бейдик О. О.** Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – К. : Палітра, 1997. – 130 с.

17. **Белорусский** государственный университет физической культуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sportedu.by>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

18. **Большая** советская энциклопедия: В 30 т. – М.: „Советская энциклопедия”, 1969 – 1978.

19. **Борисов К. Г.** Международный туризм и право : учеб. пособ. / К. Г. Борисов. – М. : НИМП, 1999. – 352 с.

20. **Бражник Е. И.** Особенности методологии сравнительных педагогических исследований [Электронный ресурс] / Евгения Ивановна Бражник // Письма в emissia.offline : Эл. науч.-пед. журнал. – 2005. – январь-июнь. – Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2005/975.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

21. **Брик Р. С.** Формування професійної компетентності майбутніх працівників сфери туризму в професійно-технічних навчальних закладах засобами інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Р. С. Брик. – К., 2011. – 204 с.

22. **Будущая профессия** [Электронный ресурс] // Мое образование начинается здесь. – Режим доступа : http://moeobrazovanie.ru/specialities_88.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

23. **Бутко Е. Я.** О системе подготовки кадров для отрасли туризма / Е. Я. Бутко // Вестник Национальной академии туризма. – 2007. – №4. – С. 76 – 77.

24. **Васильев В. В.** Практическая подготовка менеджеров туризма в системе высшего образования : монография / В. В. Васильев. – М. : Наука, 2002. – 239 с.

25. **Ваховський М. Л.** Педагогічні ідеї Г. Манна та К. Ушинського : порівняльний аналіз : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ваховський Максим Леонідович. – Луганськ, 2009. – 212 с.

26. **Википедия** – свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

27. **Виноградов П. А.** Единое туристское пространство как гарантия социально-духовного развития государств-участников СНГ / П. А. Виноградов, Н. И. Каракуця, К. А. Пшенко // Теория и практика физической культуры. – 2002. – №8. – С. 8 – 14.

28. **Виноградов П. А.** Международное сотрудничество и проблемы формирования туристского пространства / П. А. Виноградов, Н. И. Каракуця, К. А. Пшенко // Теория и практика физической культуры. – 1999. – №11. – С. 7 – 14.

29. **Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи** // Вища школа. – 2008. – №7. – С. 78 – 125.

30. **Власова Т. И.** Деятельностный подход в проектировании содержания профессионального образования : монография / Т. И. Власова. – М. : Советский спорт, 2001. – 224 с.

31. **Власова Т. И.** Исследование возможностей кадрового обеспечения рекреационной деятельности в условиях перехода на уровневую систему образования / Т. И. Власова, Н. И. Гаврильчак // Вестник Национальной академии туризма. – 2010. – №4 (16) – С. 50 – 54.

32. **Власова Т. И.** Профессионально-личностное развитие специалиста в системе непрерывного туристского образования: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Власова Тамара Ильинична. – М., 2001 г. – 270 с.

33. **Власова Т. И.** Система туристического образования в России: состояние и перспективы / Т. И. Власова // Вестник Национальной академии туризма. – 2009. – №4. – С. 55 – 58.

34. **Власова Т. И.** Состояние и проблемы повышения качества профессионального образования специалистов для туристской индустрии / Т. И. Власова. – М. : Советский спорт, 2001. – 148 с.

35. **Власова Т. И.** Социальное партнерство в туристическом образовании: теория и практика / Т. И. Власова // Вестник Национальной академии туризма. – 2009. – №2 (10) – С. 61 – 64.

36. **Волковысский колледж** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vk.grsu.by/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

37. **Воронцова М. Г.** Стратегия развития российской системы управления образованием в области туризма : дис. ... д-ра эк. наук : 08.00.05 / Воронцова Маргарита Гурьевна. – Санкт-Петербург, 2004. – 449 с.

38. **Воронцова М. Г.** Управление системой образования в сфере туризма : Монография / М. Г. Воронцова. – СПб. : Изд-во СПбГУ-ЭФ, 2004. – 197 с.

39. **Второй** международний конгресс по техническому и профессиональному образованию. Сеул. 26-30 апреля, 1999 г. – М.: Национальная обсерватория профессионального образования, 1999 – 112 с.

40. **Вульфсон Б. Л.** Методы сравнительно-педагогических исследований / Б. Л. Вульфсон // Педагогика. – №2. – 2002. – С. 70 – 80.

41. **Вульфсон Б. Л.** Сравнительная педагогика : актуальные вопросы теории и методологии / Б. Л. Вульфсон // Отечественная и зарубежная педагогика. – 2011. – №1. – С. 117 – 131.

42. **Вульфсон Б. Л.** Сравнительная педагогика : История и современные проблемы / Б. Л. Вульфсон. – М. : Изд-во УРАО, 2003. – 232 с.

43. **Вульфсон Б. Л.** Сравнительная педагогика [Текст] : учеб. пособие для ун-тов, пед. ин-тов, ин-тов повышения квалификации работников образования / Б. Л. Вульфсон, З. А. Малькова – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж : НПО „МОДЭК”, 1996. – 256 с.

44. **Высшая школа туризма БГЭУ [Электронный ресурс].** – Режим доступа : <http://belarustourism.by/tourbusiness/education/higher/bseu/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.10.2012.).

45. **Гайдукевич Л. М.** Проблемы реформирования туристского комплекса Беларуси / Леонид Михайлович Гайдукевич // Туризм : подготовка кадров, проблемы и перспективы развития : тезисы докладов III Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 26 – 27 марта 2001 г.). – М. : ГАСБУ, 2001. – С. 21 – 24.

46. **Гладышева Л. Т.** Подготовка профессиональных кадров в сфере туризма / Л. Т. Гладышева // Культура і освіта фахівців туристської сфери : сучасні тенденції та прогнози : Матеріали III міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 13 – 14 жовт. 2004 р.). – К. : КУТЕП, 2005. – С. 399 – 401.

47. **Гончаренко С.** Український педагогічний словник / Сергій Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.

48. **Горб В. Г.** Концептуальный подход к определению теоретических и методологических основ научно-педагогического исследования / В. Г. Горб // Образование и наука. – 2007. – №1 (43). – С. 26 – 34.

49. **Горячева Т. К.** Развитие региональной системы профессиональной подготовки туристских кадров в открытой образовательной среде : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т. К. Горячева. – М., 2007. – 46 с.

50. **ГОС ВПО 032103_2005.** Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. Специальность – 032103 „Рекреация и спортивно-оздоровительный туризм”. Квалификация выпускника – „Специалист по рекреации и спортивно-оздоровительному туризму” / М-во образования и науки Российской Федерации. – [Утвержден 2005-12-27]. – М. : Изд-во стандартов, 2005. – 44 с.

51. **ГОС ВПО 100200_2005.** Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. Направление подготовки 100200 Туризм. Степень (квалификация) : „магистр туризма”. Код квалификации 68 / М-во образования и науки Российской Федерации. – [Введен 2006-01-20]. – М. : Изд-во стандартов, 2006. – 22 с.

52. **ГОС ВПО 230500_1996.** Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. Государственные требования к минимуму содержания и уровню подготовки выпускника по специальности 230500 Социально-культурный сервис и туризм / Государственный комитет Российской Федерации по высшему образованию. – [Введен 1996-01-16]. – М. : Изд-во стандартов, 1996. – 17 с.

53. **ГОС ВПО 230500_2000.** Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. Специальность 230500 Социально-культурный сервис и туризм. Квалификация : „специалист по социально-культурному сервису и туризму” / М-во образования Российской Федерации. – [Введен 2000-03-27]. – М. : Изд-во стандартов, 2000. – 28 с.

54. **ГОС ВПО-100200б_2005.** Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. Направление подготовки 100200 Туризм. Степень (квалификация) : „бакалавр туризма”. Код квалификации 62 / М-во образования и науки Российской Федерации. – [Введен 2006-01-20]. – М. : Изд-во стандартов, 2006. – 33 с.

55. **ГОС ВПО-100201_2005.** Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. Специальность 100201 Туризм. Квалификация : „специалист по туризму”. Код квалификации 65 / М-во образования и науки Рос-

сийской Федерации. – [Введен 2006-01-20]. – М. : Изд-во стандартов, 2006. – 41 с.

56. **ГОС СПО 2307 Туризм.** Государственный образовательный стандарт среднего профессионального образования. Государственные требования к минимуму содержания и уровню подготовки выпускников по специальности 2307 Туризм (базовый уровень среднего профессионального образования) / М-во образования и науки Российской Федерации. – [Введен 1998-09-01]. – М. : Изд-во стандартов, 2002. – 24 с.

57. **Государственная** программа развития туризма в Республике Беларусь на 2011 – 2015 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tio.by/pro/documents/4383>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 03.10.2012 г.).

58. **Гребньов М. Г.** Словник ключових термінів з дисципліни „Маркетинг” / уклад. М. Г. Гребньов. – К. : КНЕУ, 2003. – 80 с.

59. **Гринько С.А.** Рынок подготовки туристских кадров: реалии и перспективы развития [Электронный ресурс] / С. А. Гринько // Все о туризме. Туристическая библиотека. – Режим доступа : tourlib.net/statti_tourism/grinko.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 30.09.2012 г.).

60. **ГСВО** МОН України 6.140103-2010. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра напряму підготовки 6.140103 «Туризм» галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” / М-во освіти та науки України. – Вид. офіц. – [Чинний від 2010-11-08]. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2010. – 14 с. – (Видання офіційне).

61. **ГСВО** МОН України 7.14010301-2010. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки спеціаліста за спеціальністю 7.14010301 „Туризмознавство (за видами)” напряму підготовки 140103 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” / М-во освіти та науки України. – [Чинний від 2010-11-08]. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2010. – 14 с. – (Видання офіційне).

62. **ГСВО** МОН України 8.14010301-2010. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки магістра за спеціальністю 8.14010301 „Туризмознавство (за видами)” напряму підготовки 140103 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера

обслуговування” / М-во освіти та науки України. – [Чинний від 2010-11-08]. – Вид. офіц.. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2010. – 16 с.

63. **ГСВОУ 6.140103-12.** Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” напряму підготовки 6.140103 „Туризм” / М-во освіти і науки України. – Вид. офіц. – [проект]. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2012. – 29 с.

64. **ГСВОУ 6.140103-12.** Засоби діагностики якості вищої освіти : Вимоги до державної атестації бакалавра напряму підготовки 6.140103 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” кваліфікації „бакалавр з туризму” / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Вид. офіц.. – К. : [Б.в.], 2012. – 10 с.

65. **ГСВОУ 7.14010301-12.** Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста зі спеціальності 7.14010301 „Туризмознавство (за видами)” напряму підготовки 140103 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Вид. офіц. – [проект]. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2012. – 25 с.

66. **ГСВОУ 7.14010301-12.** Засоби діагностики якості вищої освіти спеціаліста зі спеціальності 7.14010301 „Туризмознавство (за видами)” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” напряму підготовки 7.14010301 „Туризм” кваліфікації „спеціаліст-туризмознавець” : Вимоги до державної атестації. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Вид. офіц. – К. : [Б.в.], 2012. – 14 с.

67. **ГСВОУ 8.14010301-12.** Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика магістра зі спеціальності 8.14010301 „Туризмознавство (за видами)” напряму підготовки 140103 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” / М-во освіти і науки молоді та спорту України. – Вид. офіц. – [проект]. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2012. – 27 с.

68. **ГСВОУ 8.14010301-12.** Засоби діагностики якості вищої освіти : Вимоги до державної атестації магістра зі спеціальності 8.14010301 „Туризмознавство (за видами)” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” напряму підготовки 8.14010301 „Туризм” кваліфікації „магістр з туризмознавства” / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Вид. офіц. – К. : [Б.в.], 2012. – 14 с.

69. **ГСВОУ-[02]**. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика „молодший спеціаліст” за спеціальністю 5.050204 „Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах” напряму підготовки 0502 „Менеджмент” / М-во освіти і науки України. – [проект]. – К. : [Б.в., 2002]. – 28, [10] с.

70. **ГСВОУ-[04]**. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика та освітньо-професійна програма підготовки молодшого спеціаліста напряму підготовки 0504 „Туризм” зі спеціальності 5.050403 „Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах” / М-во освіти і науки України. – К. : [Б.в., 2002]. – 97 с.

71. **ГСВОУ-[10]**. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика молодшого спеціаліста галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” напряму підготовки 140103 „Туризм” спеціальності 5.14010301 „Туристичне обслуговування” кваліфікації 3414 „Фахівець з туристичного обслуговування” / М-во освіти і науки України. – [проект]. – К. : [Б.в.], 2010. – 32 с.

72. **ГСВОУ-[10]**. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки молодшого спеціаліста галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” напряму підготовки 140103 „Туризм” спеціальності 5.14010301 „Туристичне обслуговування” / М-во освіти і науки України. – [проект]. – К. : [Б.в., 2002]. – 10 с.

73. **ГСВОУ-04**. Нормативні компоненти галузевого стандарту вищої освіти України з напряму підготовки 0504 „Туризм”. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра фахового спрямування 6.050400 „Туризм”. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра фахового спрямування 6.050400 „Туризм” / М-во освіти і науки України. – Вид. офіц. – К. : [Б.в.], 2004. – 65 с.

74. **ГСВОУ-04**. Нормативні компоненти галузевого стандарту вищої освіти України з напряму підготовки 0504 „Туризм”. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра фахового спрямування 6.050200 „Готельне господарство”. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра фахового спрямування 6.050200 „Готельне господарство” / М-во освіти і науки України. – Вид. офіц. – К. : [Б.в.], 2004. – 60 с.

75. **Гулиев Н. А.** Формирование социально-профессиональной компетентности будущего менеджера регионального туризма : ме-

тодология, теория, практика : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Гулиев Новруз Амирхан-оглы. – Оренбург, 2007. – 452 с.

76. **Гуменюк В.** Фактологічні та методичні проблеми туристичної звітності та прагматика аналізу діяльності суб'єктів господарювання туристичної галузі / В. Гуменюк // Туристична освіта України в Європейському вимірі : матеріали I міжнарод. укр.-пол. семінару (Івано-Франківськ-Яремче, 21 – 24.05.2007 р.). – Івано-Франківськ-Яремче, 2007. – С. 40 – 48.

77. **Державна** програма розвитку туризму на період 2002-2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=583-2002-%EF>. – Загол. з екрану. – (Дата звернення : 30.09.2012 г.).

78. **Деятельность УМО** [Электронный ресурс] // ФГБОУ ВПО „Российский государственный университет туризма и сервиса”. – Режим доступа : http://old.rguts.ru/activity_umo. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.09.2012 г.).

79. **ДК 003:2005.** Класифікатор професій. Державний класифікатор України [Електронний ресурс]. – [Чинний від 2006-04-01]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0375609-05>. – Загол. з екрану. – (Дата звернення 30.09.2012 р.).

80. **ДК 003:2010.** Класифікатор професій. Національний класифікатор України [Електронний ресурс]. – [Чинний від 2010-11-01]. – Режим доступу : http://www.kadrovik01.com.ua/dk_01_11_2010.html. – Загол. з екрану. – (Дата звернення 30.09.2012 р.).

81. **ДК 003:95.** Класифікатор професій. Національний класифікатор України [Електронний ресурс]. – [Чинний від 1996-01-01]. – Режим доступу : <http://yukko.kiev.ua/classificator/3.html>. – Загол. з екрану. – (Дата звернення 30.09.2012 р.).

82. **ДК 009-96.** Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД) [Электронный ресурс]. – [Чинний від 1997-07-01]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN560.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.09.2012 г.).

83. **Довідник** кваліфікаційних характеристик професій працівників. – [Чинний від 1998-02-16] – Вип. 1. – Краматорськ : Центр продуктивності, 2088. – 363 с.

84. **Долженко Г. П.** Исторический очерк подготовки кадров

для сферы туризма в высших учебных заведениях Советского Союза и современной России / Г. П. Долженко // Вестник Национальной академии туризма. – 2008. – № 4 (8). – С. 71 – 74.

85. **Долженко Г. П.** Подготовка туристских кадров в высших учебных заведениях России (исторический аспект) / Г. П. Долженко, Р. И. Сухов // География и туризм : Сб. науч. тр. – Вып. 1. – Пермь : Перм. ун-т, 2005. – 206 с.

86. **Долженко Г. П.** Туризмовеждение как область научной деятельности по исследованию туризма и условий его функционирования / Г. П. Долженко // Туризм и региональное развитие : сборник научных статей. – Вып. 6. – Смоленск : Универсум, 2011. – С. 66 – 72.

87. **Долженко Г. П.** Эволюция образовательных программ по туризму на географических факультетах университетов России: 1968 – 2005 гг. / Г. П. Долженко, Р. И. Сухов // Туризм : подготовка кадров, проблемы и перспективы развития : сборник материалов Международ. науч.-практ. конф. (Москва, 23 – 24 марта 2006 г.). – М. : Прометей, 2006. – С. 35 – 39.

88. **Должности** служащих, занятых в организациях туризма [Электронный ресурс] // Единый квалификационный справочник должностей служащих. – Вып. 27. – Режим доступа : <http://tnpa.by/PerechenDocByKat.php?UrlGid=18>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 30.09.2012 г.).

89. **ДСПТО 4221.О 93001 – 2006.** Державний стандарт професійно-технічної освіти. Професія – Агент з організації туризму / М-во освіти і науки України, М-во праці та соц. політики України. – Вид. офіц. – [Чинний від 2006-08-23]. – К. : [Б.в.], 2007 – 5 с.

90. **ДСПТО 5113-Ю.63.30 – 2007.** Державний стандарт професійно-технічної освіти. Професія – екскурсовод / М-во освіти і науки України, М-во праці та соц. політики України. – Вид. офіц. – [Чинний від 2007-08-29]. – К. : [Б.в.], 2007 – 5 с.

91. **Дьорова Т. А.** До проблеми підготовки кадрів екскурсоводів в Україні (історичний аспект) / Т. А. Дьорова // Культура і освіта фахівців туристської сфери : сучасні тенденції та прогнози : матеріали III між народ. наук.-практ. конф. (Київ, 13-14 жовт. 2004 р.). – К. : КУТЕП, 2005. – С. 249 – 255.

92. **Енциклопедичний** словник-довідник з туризму / Авт.-ук-

лад. В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух. – К. : Видав. дім «Слово», 2006. – 372 с.

93. **Жидких В. А.** Развитие туризма в России и совершенствование системы туристского образования / В. А. Жидких // Вестник РМАТ. – 2011. – № 1. – С. 4 – 10.

94. **Заир-Бек Е. С.** Роль новых подходов в сопоставительных исследованиях для развития теории образования [Электронный ресурс] / Е. С. Заир-Бек // Письма в emissia.offline : Эл. науч.-пед. журнал. – 2005. – Январь – июнь. – Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2005/975.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 30.09.2012 г.).

95. **Засоби** діагностики якості вищої освіти бакалавра галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” напряму підготовки 6.140103 „Туризм”. Програма державного екзамену : нормативна частина / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Наукова методична рада, Науково-методична комісія зі сфери обслуговування. – К. : [Б.в.], 2012. – 7 с.

96. **Захаренко Е. Н.** Новый словарь иностранных слов : 25000 слов и словосочетаний / Е. Н. Захаренко, Л. Н. Комарова, И. В. Нечаева. – М. : „Азбуковник”, 2003. – 783 с.

97. **Зорин А. И.** Дидактико-квалификационный комплекс профессионального туристского образования : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / А. И. Зорин. – М., 2012. – 35 с.

98. **Зорин А. И.** Квалификационно-дидактические основы профессионального туристского образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Зорин Александр Игоревич. – Сходня, 2002. – 172 с.

99. **Зорин И. В.** Профессиональное образование и карьера в туризме [Текст] : учебник для вузов / И. В. Зорин, А. И. Зорин. – М. : Советский спорт, 2005. – 528 с. – (Профессиональное туристское образование).

100. **Зорин И. В.** Современная модель профессионального туристского образования // Вестник РМАТ. – 2011. – № 1. – С. 72 – 82.

101. **Зорин И. В.** Теоретические основы профессионального туристского образования : монография / И. В. Зорин. – М. : Совет. спорт, 2001. – 264 с.

102. **Зорин И. В.** Теоретические основы формирования профессионального туристского образования : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Зорин Игорь Владимирович. – М., 2001 – 319 с.
103. **Зорин И. В.** Туристика : Монография / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М. : Советский спорт, 2001. – 288 с.
104. **Зорин И. В.** Энциклопедия туризма : Справочник / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 364 с.
105. **Зорина Г. И.** Формирование содержания образования в профессиональном лицее туристского профиля : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Зорина Галина Ивановна. – М., 1998г. – 500 с.
106. **Зязюн І. А.** Філософія туризмології / І. А. Зязюн // Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 20 жовт. 1999 р.). – К. : КІТЕП, 1999. – С. 19 – 22.
107. **Ипполитова Н. В.** Взаимосвязь понятий „методология” и „методологический поход” / Н. В. Ипполитова // Вестник ЮУрГУ. – 2009. – № 13. – С. 9 – 15.
108. **История РМАТ** [Электронный ресурс] // Российская международная академия туризма. – Режим доступа : http://www.rmat.ru/about_history - 9.11.2012. – Загл. с экрана. – Дата обращения : 30.12.2012 г.
109. **Каган М. С.** Системный подход и гуманитарное знание : монография / М. С. Каган. – Л. : ЛГУ, 1991. – 384 с.
110. **Каганов Ю. О.** Історична компаративістика крізь призму філософсько-методологічного погляду / Ю. О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. ХХІХ. – С. 250 – 258.
111. **Кайдалова Л. Г.** Науково-методичні аспекти формування змісту навчання / Л. Г. Кайдалова // Нові технології навчання : Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – Вип. 46. – С. 72-76.
112. **Кальней В. А.** Научно-методическое обеспечение разработки программ профессионального туристского образования / В. А. Кальней, С. Е. Шишов // Вестник РМАТ. – 2011. – № 1. – С. 123 – 129.

113. **Кальней В. А.** Проблема комплексной оценки качества профессиональной подготовки студентов в условиях компетентностного подхода / В. А. Кальней, С. В. Матвеева // Вестник РМАТ. – 2011. – № 3. – С. 120 – 125.

114. **Карсекин В. И.** Некоторые проблемы методологического подхода к феномену туризма / В. И. Карсекин // Наукові записки КУТЕП: Щорічник. — К. : Знання України, 2003. – Вип. 3. – С. 258 – 271.

115. **Квалификационный** справочник должностей руководителей, специалистов и других служащих (с изменениями от 21 января, 4 августа 2000 г., 20 апреля 2001 г.) [Электронный ресурс] : Постановление Минтруда РФ от 21 августа 1998 г. № 37 // Административно-управленческий портал. – Режим доступа : <http://www.aup.ru/docs/d2/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

116. **Квартальнов В. А.** Иностраный туризм : учебное пособие / В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 312 с.

117. **Квартальнов В. А.** Методика профессионального обучения и подготовка специалистов по туризму в России // Туризм : теория и практика. – М. : Финансы и статистика, 1998. – Т. 5. – С. 5 – 70.

118. **Квартальнов В. А.** Организация туристско-экскурсионного обслуживания : Учеб. пособие / В. А. Квартальнов, В. С. Сенин. – М. : Центр. рекл.-информ. бюро „Турист”, 1987. – 81 с.

119. **Квартальнов В. А.** Педагогика и туризм : учебник / В. А. Квартальнов. – М. : Совет. спорт, 2000. – 334 с.

120. **Квартальнов В. А.** Педагогика туризма : учебник / В. А. Квартальнов. – М. : Совет. спорт, 2000. – 360 с.

121. **Квартальнов В. А.** Профессионально-квалификационная структура и образовательные стандарты в сфере рекреации и туризма / В. А. Квартальнов. – М. : РМАТ, 1997. – 116 с.

122. **Квартальнов В. А.** Пути совершенствования кадровой работы и профессионально-квалификационной структуры туристско-экскурсионных организаций : учеб. пособие / В. А. Квартальнов. – М. : Центр. реклам.-информ. бюро „Турист”, 1990. – 156 с.

123. **Квартальнов В. А.** Совершенствование профессионально-квалификационной структуры кадров и актива туристско-экскурсионных организаций (конспект лекций) / В. А. Квартальнов. – М. : Центр. реклам.-информ. бюро „Турист”, 1987. – 64 с.

124. **Квартальнов В. А.** Современные особенности туризма как объекта научного познания и исследований / В. А. Квартальнов // Профессиональное туристское образование в целях мира и развития народов : Осн. докл., тез. выступл. и рекомендаций. (проекты) междунар. науч.-практ. конф. (Ереван, 18 – 21 октября 2002 г.). – М., 2002. – С. 3 – 64.

125. **Квартальнов В. А.** Стратегический менеджмент в туризме: современный опыт управления / В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 489 с.

126. **Квартальнов В. А.** Теоретические основы становления и развития системы непрерывного профессионального образования в сфере туристской деятельности : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Квартальнов Валерий Александрович. – М., 2000 г. – 382 с.

127. **Квартальнов В. А.** Туризм : история и современность : Избр. произведения : в 4 т. / В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2002. –Т. 4. : Кн. 7 : Система подготовки туристских кадров. – 2002. – 509 с.

128. **Квартальнов В. А.** Туристика – научная основа профессионально-квалификационной структуры кадров в сфере туристской деятельности / В. А. Квартальнов // Актуальные проблемы туризма 2001 : Программа развития туризма в Юго-Восточном Подмоскowie : сб. докл. и тезисов сообщений науч.-практ. конф. (Луховицы 16 мая 2001 г.). – М. : РМАТ - Туристский ун-т, 2001. – С. 8 – 18.

129. **Квартальнов В. А.** Туристский бизнес и система обучения кадров предприятий обслуживания : (Из зарубеж. опыта) / В. А. Квартальнов. – М. : Центр. рекл.-информ. бюро „Турист”, 1990. – 80 с.

130. **Кінах А.** Стан та перспективи професійного розвитку трудового персоналу України : Виступ на Всеукраїнському форумі „Стан та перспективи професійного розвитку трудового потенціалу України” (28 квітня 2005 р. м. Київ) / Анатолій Кінах // Вища школа. – 2005. – № 5. – С. 5 – 5.

131. **Кнодель Л. В.** Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах Всесвітньої туристської організації : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Кнодель Людмила Володимирівна. – Тернопіль, 2007. – 640 с.

132. **Кобринский М. Е.** Система непрерывного профессионального образования в сфере туризма и гостеприимства : пособие / М. Е. Кобринский, Л. Сақун. – Минск : БГУФК, 2009. – 127 с.

133. **Ковалева Н. И.** Учебно-методическое обеспечение подготовки специалистов в области сервиса и туризма : монография / Н. И. Ковалева. – М. : ГОУВПО „МГУС”, 2006. – 154 с.

134. **Ковальчук А. О.** Трансформация подходов к подготовке научных и педагогических кадров высшей квалификации для туризма и сервиса / Ангелина Олеговна Ковальчук // Вестник Ассоциации вузов туристского профиля. – 2011. – № 4. – С. 22 – 27.

135. **Кодекс** Республики Беларусь об образовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://edu.gov.by/sm.aspx?guid=52533>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

136. **Комиссарова Т. С.** Географическая составляющая в системе подготовки туристов по социально-культурному сервису и туризму / Т. С. Комиссарова // Сервису и туризму – инновационное развитие : материалы II Международ. науч.-практ. конф. (Санкт-Петербург, 8 июня 2010 г.). – СПб. : ЛГУ им. А.С.Пушкина, 2010. – 320 с.

137. **Комісії** з вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України : довідник / за заг. ред. С. М. Ніколаєнка. – К. : Знання, 2008. – 484 с.

138. **Кондратенко Е. А.** Кадровый потенциал туристско-экскурсионных организаций Западной Сибири и его влияние на качество обслуживания / Е. А. Кондратенко // Известия Алтайского государственного университета. – 2008. – № 4 – 3 (60). – С. 122 – 124.

139. **Кондратюк А. Н.** Формирование профессионально важных качеств учащихся в сфере туристской деятельности в системе довузовской подготовки : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / А. Н. Кондратюк. – М., 2002 г. – 26 с.

140. **Конох А. П.** Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Конох Анатолій Петрович. – К. : Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, АПН України, 2007. – 622 с.

141. **Концепция** развития туризма в Российской Федерации на

период до 2005 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.univer.omsk.su/pages/cmuzntour/turizm2.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 05.10.2012 г.).

142. **Краткий** словарь международной туристской терминологии. – М : Гл. упр. по иностр. туризму, 1980. – 198 с.

143. **Крачило Н. П.** Основы туризмовеждения / Н. П. Крачило. – К. : Вища школа, 1980. –126 с.

144. **Кремень В.** Вища освіта в соціокультурних змінах сучасності / Василь Кремень // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 9–13.

145. **Кружалин В. И.** О научном и кадровом обеспечении развития индустрии туризма в России / В. И. Кружалин // Вестник Национальной академии туризма. – 2006. – № 1. – С. 22 – 24.

146. **Кузнецова А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : Монография / А. Г. Кузнецова. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.

147. **Курило В. С.** Становлення системи вищої професійної туристичної освіти в Республіці Білорусь / В. С. Курило, Г. П. Щука / Неперервна професійна освіта: теорія і практика // Науково-методичний журнал. – 2011. – Вип. 2. – С. 74 – 79.

148. **Курило В. С.** Туристська освіта як складова професійної освіти / В. С. Курило, Г. П. Щука // Освіта Донбасу. – 2011. – № 4 (147). – С. 38 – 44.

149. **Кущев Н. П.** Перспективы развития туристского образования в условиях перехода на двухуровневую систему обучения // Вестник РМАТ. – 2011. – № 1. – С. 102 – 107.

150. **Кущев Н. П.** Проектирование основных образовательных программ на основе ФГОС нового поколения / Н. П. Кущев, В. П. Моченов, Н. А. Лоншакова // Вестник РМАТ. – 2011. – № 2. – С. 91 – 96.

151. **Кущев Н. П.** Системный поход и оценка качества профессиональной подготовки студентов в туристском вузе / Н. П. Кущев, В. П. Моченов, Н. А. Лоншакова // Вестник РМАТ. – 2011. – № 3. – С. 114 – 120.

152. **Левина М. А.** Подготовка кадров для туристического бизнеса / М. А. Левина // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 1. – С. 63 – 64.

153. **Лук'янова Л. Г.** Освіта в туризмі : навч.-метод посіб. / Л. Г. Лук'янова. – К. : Вища шк., 2008. – 719 с.

154. **Максимова Е. А.** Профессиональное образование как система // Проблемы современного образования : материалы междунар. науч-практ конф. (Пенза-Ереван-Прага, 5-6 сентября 2010). – Пенза-Ереван-Прага : ООО Научно-издат. центр „Социосфера”, 2010. – С. 221 – 229.

155. **Мархонос С.** Кадрове забезпечення туристичної сфери України / С. Мархонос, Н. Турло // Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку: матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 1 – 2 листопада 2012 р.). – Черкаси : Брама-Україна, 2012. – С. 403 – 406.

156. **Международная Туристская Академия – International Tourism Academy** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intacadem.ru>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.10.2010 г.).

157. **Метешкин А. А.** Системно-синергетический подход в методологии педагогики высшей школы [Электронный ресурс] / А. А. Метешкин, К. А. Метешкин. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pipo/2010_28-29/10maah. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.10.2012 г.).

158. **Методология** профессионального туристского образования : Монография / авт. кол. М. Я. Виленский, В. А. Горский, В. И. Жолдак и т. д. – М. : Советский спорт, 2001. – 200 с.

159. **Мироненко Н. С.** Рекреационная география / Николай Семенович Мироненко, Иван Трофимович Твердохлебов. – М. : Московский ун-т, 1981. – 207 с.

160. **Найденова И. Е.** Проблемы разработки профессиональных стандартов для специалистов среднего звена в сфере туризма / И. Е. Найденова // Среднее профессиональное образование. – 2009. – № 5. – С. 22 – 23.

161. **Науково-освітній** потенціал нації : погляд у ХХІ століття : в 2-х кн. / Авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гуржій та ін.. – К. : Навч. книга, 2004. – Кн. 2: Освіта і наука: творчий потенціал державо- і культуротворення. – 2004. – 672 с.

162. **Национальная** туристическая ассоциация [Электронный ресурс] // Деловая пресса. – 2004. – 15 ноября. – № 43 (516). – Режим

доступа : http://www.businesspress.ru/newspaper/article_mId_1_aId_321789.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.10.2012 г.).

163. **Некипелов А. Д.** Концепция подготовки кадров высшей квалификации в системе туризма и рекреации / А. Д. Некипелов, И. В. Зорин, Н. С. Касимов, В. И. Кружалин // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования : труды III Международ. науч.-практ. конф. МГУ им. М. В. Ломоносова, географический факультет (Москва, 24 – 25 апреля 2008 г.). – М. : АНО „Диалог культур”, 2008. – С. 17 – 20.

164. **Никитина О. А.** Региональные программы развития туризма и международная интеграция при подготовке кадров / О. А. Никитина // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 4. – С. 64 – 68.

165. **Ничкало Н. Г.** Трансформація професійно-технічної освіти України : монографія / Н.Г.Ничкало – К. : Педагогічна думка, 2008. – 200 с.

166. **Ніколаєнко С.** Про законодавче забезпечення діяльності вищих навчальних закладів I та II рівнів акредитації / Станіслав Ніколаєнко // Вища школа. – 2004. – № 1. – С. 17 – 21.

167. **Новиков А. М.** К построению теории развития профессионального туристского образования (опыт РМАТ) / А. М. Новиков // Вестник РМАТ – 2011. – № 3. – С. 92 – 103.

168. **Новиков А. М.** Методология образования / А. М. Новиков. – М. : «Этвес», 2006. – 488 с.

169. **Новиков А. М.** О перспективах развития профессионального туристского образования / А. М. Новиков // Вестник РМАТ – 2011. – № 1. – С. 65 – 72.

170. **О внесении** изменений в перечень профессий начального профессионального образования, утвержденный приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 28 сентября 2009 г. № 354 [Электронный ресурс] : Приказ Минобрнауки России от 22 марта 2012 г. № 23562 // Российское Образование. Федеральный портал. – Режим доступа : http://www.edu.ru/db-mon/mo/Data/d_12/m124.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.10.2012 г.).

171. **О внесении** изменений в Перечень профессий начального профессионального образования, утвержденный приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 28 сентября

2009 г. № 354 [Электронный ресурс] : Приказ Минобрнауки России от 26 ноября 2010 г. №1242 // Российское Образование. Федеральный портал. – Режим доступа : http://www.edu.ru/db-mon/mo/Data/d_10/m1242.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.09.2012 г.).

172. **О внесении** изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О туризме» : Закон Республики Беларусь принят Палатой представителей 6 мая 2010 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://belarustourism.by/tourbusiness/law/izmen/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.09.2012 г.).

173. **О внесении** изменений и дополнений в Общегосударственный классификатор Республики Беларусь „Профессии рабочих и должности служащих” [Электронный ресурс] : Постановление М-ва труда и соц. защиты Республики Беларусь от 21.06.2004 г. № 71. – Режим доступа : <http://www.advokatby.com/belarus/feedna/bdeeu5h.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.08.2012 г.).

174. **О внесении** изменений и дополнений в общегосударственный классификатор Республики Беларусь «Профессии рабочих и должности служащих» (ОКРБ 006-2009) [Электронный ресурс] : Постановление М-ва труда и соц. защиты Республики Беларусь от 17.12.2009 г. № 150 // Банк Законов. Информационный портал Беларуси. – Режим доступа : http://www.bankzakonov.com/republic_pravo_by_2010/blockm8/rf-n5u8a7.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 22.08.2012 г.).

175. **О внесении** изменений и дополнений в типовое положение об образовательном учреждении дополнительного профессионального образования (повышения квалификации) специалистов Постановление Правительства РФ от 10 марта 2000 г. № 213 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://arhiv.inpravo.ru/data/base420/text420v423i347.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 20.10.2012 г.).

176. **О высшем** и послевузовском профессиональном образовании [Электронный ресурс] : Федеральный закон от 22 августа 1996 г. № 125-ФЗ // Российское образование. Федеральный портал. – Режим доступа : – <http://www.edu.ru/abitur/act.46/index.php>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.10.2012 г.).

177. **О дополнении** Классификатора специальностей среднего профессионального образования [Электронный ресурс] : Приказ Минобрнауки РФ от 10.04.1998 г. № 937 // BestPravo. Информа-

ционно-правовой портал. – Режим доступа : <http://www.bestpravo.ru/gossijskoje/vg-pravo/b3a.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 30.10.2012 г.).

178. **О дополнительных** мерах по развитию туризма в Российской Федерации и об упорядочении использования государственной собственности в сфере туризма [Электронный ресурс] : Указ Президента РФ от 25 апреля 1994 г. № 813 // Гарант. Информационно-правовой портал. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/101166/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 30.10.2012 г.).

179. **О Концепции** федеральной целевой программы «Развитие внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации (2011 – 2016 годы)» [Электронный ресурс] : Распоряжение Правительства Российской Федерации от 19 июля 2010 г. № 1230-р // Интернет-портал Правительства Российской Федерации. – Режим доступа : <http://xn—80aealotwbjpid2k.xn—p1ai/gov/results/11494/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.10.2012 г.).

180. **О мерах** по дальнейшему развитию туризма и экскурсий в стране [Электронный ресурс] : Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР, ВЦСПС от 30.05.1969 г. № 411 // КонсультантПлюс. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=519>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.10.2012 г.).

181. **О направлениях** подготовки (специальностях) высшего профессионального образования : Приказ М-ва образования и науки РФ от 12 июля 2005 г. № 197 // Бюллетень Министерства образования и науки Российской Федерации. – 2005. – № 8. – 23 с.

182. **О направлениях** подготовки (специальностях) высшего профессионального образования (с изменениями от 2 марта 2006 г.) [Электронный ресурс] : Приказ М-ва образования и науки РФ от 12 июля 2005 г. № 197 // База законов. – Режим доступа : <http://bazazakonov.ru/doc/?ID=319235>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 25.10.2012 г.).

183. **О Национальной** программе развития туризма в Республике Беларусь на 2001 – 2005 годы [Электронный ресурс] : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 29 декабря 2000 г. № 2026 // Право. Законодательство Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://www.levonevski.net/pravo/razdel5/num4/5d4969.html>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.10.2012 г.).

184. **О переименовании** Учебно-методического объединения по образованию в области сервиса : Приказ Минобрнауки России от 24.11.2005 г. № 288 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.edu.ru/db-mon/mo/Data/d_05/prm288-1.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 20.10.2012 г.).

185. **О принятии** и введении в действие изменения 1/2010 ОКПД к Общероссийскому классификатору продукции по видам экономической деятельности ОК 034-2007 (КПЕС 2002) и изменения 1/2010 ОКВЭД к Общероссийскому классификатору видов экономической деятельности ОК 029- 2007 (КДЕС РЕД. 1.1) [Электронный ресурс] : Приказ Росстандарта от 30 декабря 2010 г. № 1151-ст. – Режим доступа : http://mvf.klerk.ru/rass/r279_12.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.09.2012 г.).

186. **О профессионально-техническом образовании** [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь от 29 июня 2003 г. № 2016-З. – Режим доступа : <http://www.kursach.com/zakonodatelstvo/zakoni/o-professionalno-texnicheskom-obrazovanii.html>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.08.2012 г.).

187. **О реорганизации** и развитии туризма в Российской Федерации [Электронный ресурс] : Указ Президента РФ от 22.12.1995 г. № 1284 // BestPravo. Информационно-правовой портал. – Режим доступа : <http://www.bestpravo.ru/rossijskoje/ej-praktika/h6g.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 26.09.2012 г.).

188. **О туризме** [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь от 09 января 2007 г. № 206-З. – Режим доступа : <http://belarustourism.by/tourbusiness/law/tourism-law/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 05.09.2012 г.).

189. **О туризме** [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь Палаты представителей Национального собрания Республики Беларусь от 25 ноября 1999 г. № 326-З. – Режим доступа : http://www.spravka-jurist.com/base/part-wz/tx_wssmza.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 06.09.2012 г.).

190. **О Федеральной целевой программе „Развитие туризма в Российской Федерации”** [Электронный ресурс] : Постановление Правительства Российской Федерации от 26 февраля 1996 г. № 177 // КонсультантПлюс. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/>

cgi/online.cgi?req=doc;base=EXP;n=256080. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 30.10.2012 г.).

191. **Об Академии** [Электронный ресурс] // Национальная академия туризма. Межрегиональная общественная научно-просветительская организация. – Режим доступа : <http://www.nat-moo.ru/about.html>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.10.2012 г.).

192. **Об образовании** (С изменениями и дополнениями на 12 ноября 2012 г.) [Электронный ресурс] : Закон РФ от 10 июля 1992 г. № 3266-1. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/10164235/1/#1002>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 20.10.2012 г.).

193. **Об образовании** (С изменениями и дополнениями на 30 июля 2007 г.) [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь от 29 октября 1991 г. № 1202-ХП. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/10164235/1/#1002>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 21.10.2012 г.).

194. **Об основах** туристской деятельности в Российской Федерации [Электронный ресурс] : Федеральный закон от 24 ноября 1996 г. № 132-ФЗ // Гарант. Информационно-правовой портал. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/136248/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 26.10.2012 г.).

195. **Об утверждении** Государственного классификатора Украины [Классификатор видов экономической деятельности ДК 009-96] [Электронный ресурс] : Приказ Госстандарта от 22 октября 1996 г. № 441. – Режим доступа : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/FIN560.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 21.09.2012 г.).

196. **Об утверждении** государственного образовательного стандарта в части Классификатора направлений и специальностей высшего профессионального образования [Электронный ресурс] : Приказ Госкомвуза РФ от 05.03.94 г. № 180 // Нормативные документы Министерства образования РФ. Приказы. – Режим доступа : http://www.dvgu.ru/umu/mo_rf/orders/uchproc/p180_94.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 21.09.2012 г.).

197. **Об утверждении** государственного образовательного стандарта среднего профессионального образования Классификатора специальностей среднего профессионального образования [Электронный ресурс] : Приказ Минобразования РФ от 02.07.2001 г.

№ 2572. – Режим доступа : <http://infopravo.by.ru/fed2001/ch04/akt17405.shtm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 22.10.2012 г.).

198. **Об утверждении** и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования по направлению подготовки 100400 Туризм (квалификация (степень) „бакалавр”) [Электронный ресурс] : Приказ Министерства образования и науки РФ от 28 октября 2009 г. № 489 // Гарант. Информационно-правовой портал. – Режим доступа : <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/96991/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 23.10.2012 г.).

199. **Об утверждении** и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования по направлению подготовки 100400 Туризм (квалификация (степень) „магистр”) [Электронный ресурс] : Приказ М-ва образования и науки РФ от 28 октября 2009 г. № 488 // КонсультантПлюс. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=116236>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.09.2012 г.).

200. **Об утверждении** и вводе в действие общегосударственного классификатора „Виды экономической деятельности” : Приказ М-ва статистики и анализа Республики Беларусь от 20 марта 1996 г. № 197 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawbelarus.com/repub/sub26/texfl197.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 24.08.2012 г.).

201. **Об утверждении** Изменения №13 Общегосударственного классификатора Республики Беларусь ОКРБ 011-2001 „Специальности и квалификации” [Электронный ресурс] : Приказ М-ва образования Республики Беларусь от 20.02.2009 г. № 130 // Банк законов. Информационный портал Беларуси. – Режим доступа : http://www.bankzakonov.com/repub_pravo_by_2010/blockm6/rtf-n510t6/str3n.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 20.09.2012 г.).

202. **Об утверждении** Квалификационного справочника „Должности служащих, занятых в организациях туризма” [Электронный ресурс] : Постановление М-ва труда и соц. защиты Республики Беларусь от 02.12.2002 г. № 150 // Право. Законодательство Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://www.levonevski.net/>

pravo/norm2009/num30/d30969.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 25.09.2012 г.).

203. **Об утверждении** мероприятий Национальной программы развития туризма в Республике Беларусь на 2003 – 2005 годы (дополнения к Национальной программе развития туризма в Республике Беларусь на 2001-2005 годы) [Электронный ресурс] : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 30 декабря 2002 г. № 1829 // Право. Законодательство Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://pravo.kulichki.com/zak2007/bz22/dcm22742.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 23.09.2012 г.).

204. **Об утверждении** Национальной программы развития туризма в Республике Беларусь на 2006 – 2010 годы и признании утратившими силу некоторых постановлений Совета Министров Республики Беларусь [Электронный ресурс] : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 24.08.2005 г. № 927. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic28/text883.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 23.09.2012 г.).

205. **Об утверждении** Национальной программы развития туризма в Республике Беларусь на 2008 – 2010 годы [Электронный ресурс] : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 21 декабря 2007 г. № 1796 // Система Беларусь. – Режим доступа : <http://www.systema-by.com/docs/bitru/dk-vv426a.html>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 23.09.2012 г.).

206. **Об утверждении** перечня направлений подготовки (специальностей) высшего профессионального образования [Электронный ресурс] : Приказ Минобрнауки России от 12 января 2005 г. № 4 // Российское Образование. Федеральный портал. – Режим доступа : http://www.edu.ru/db/mo/Data/d_05/m4.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 11.10.2012 г.).

207. **Об утверждении** перечня профессий начального профессионального образования [Электронный ресурс] : Постановление Правительства РФ от 8 декабря 1999 г. № 1362 // Гарант. Информационно-правовой портал. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/181389/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 17.09.2012 г.).

208. **Об утверждении** Перечня профессий начального профессионального образования [Электронный ресурс] / Приказ Министер-

ства образования и науки Российской Федерации от 14 декабря 2007 г. № 339. – Режим доступа : <http://edulegal.ru/docs/21EB0034F219D71EC32573FF001EBD28.html>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 16.10.2012 г.).

209. **Об утверждении** Перечня профессий начального профессионального образования [Электронный ресурс] : Приказ Минобрнауки России от 28 сентября 2009 г. № 354 // Российское Образование. Федеральный портал. – Режим доступа : <http://www.eduexpert.ru/forum/index.php>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 19.10.2012 г.).

210. **Об утверждении** Перечня специальностей среднего профессионального образования : Приказ Минобрнауки России от 28 сентября 2009 г. № 355 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.edu.ru/db-mon/mo/Data/d_09/m355.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 23.09.2012 г.).

211. **Об утверждении** Положения о порядке и условиях профессиональной переподготовки специалистов Приказ Минобрнауки России от 06.09.2000 г. № 2571 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.edu.ru/db/mo/Data/d_00/2571.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 15.09.2012 г.).

212. **Об утверждении** порядка разработки, утверждения и введения в действие государственного образовательного стандарта профессионального высшего образования (с изменениями на 27 декабря 1994 г.) [Электронный ресурс] : Постановление Совета Министров – Правительства Российской Федерации от 10 августа 1993 г. № 773. – Режим доступа : <http://www.referent.ru/1/26580>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 19.10.2012 г.).

213. **Об утверждении** Типового положения об образовательном учреждении среднего профессионального образования (повышения квалификации) специалистов : Постановление Правительства Российской Федерации от 18 июля 2008 г. № 543 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/193595/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 21.08.2012 г.).

214. **Об утверждении** Типового положения об образовательном учреждении начального профессионального образования : Постановление Правительство Российской Федерации от 14 июля

2008 г. № 521 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc&base=LAW&n=75013>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 25.09.2012 г.).

215. **Об утверждении**, введении в действие общегосударственного классификатора Республики Беларусь : Постановление Государственного комитета по стандартизации Республики Беларусь от 5 декабря 2011 г. № 85 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pravo.by/pdf/2012-43/2012_43_8_24941.pdf. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 16.09.2012 г.).

216. **Об эксперименте** по созданию новой специальности «Туризм» и Совете по туристскому образованию [Электронный ресурс] : Приказ Минобразования РФ от 13 апреля 2004 г. № 1656 // Юридическая база РФ. – Режим доступа : <http://www.jurbase.ru/texts/sector040/tes40193.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 06.10.2012 г.).

217. **Образовательное** учреждение „Центр подготовки туристических кадров” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://marhi.hut.ru/new%20site!!!!!!!!!!1/Autorun/referats/infovuz/PROFESS/vs152.html>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.10.2012 г.).

218. **Общесоюзный** классификатор Профессии рабочих, должности служащих и тарифные разряды 1 86 016 [Электронный ресурс]. – [Введ. 1987-01-01]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=6257>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 12.10.2012 г.).

219. **Овчинникова И. В.** Проектирование содержания профессиональной подготовки специалистов с учетом профессионально-квалификационной структуры туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Овчинникова Ирина Викторовна. – М., 2003. – 201 с.

220. **Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка : 72500 слов и 7500 фразеол. выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азъ, 1992. – 955 с.

221. **ОК 002-93.** Общероссийский классификатор услуг населению (ОКУН) [Электронный ресурс]. – [Введ. 1994-01-01]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/179059/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 30.10.2012 г.).

222. **ОК 004-93.** Общероссийский классификатор видов эконо-

мической деятельности, продукции и услуг (ОКДП) [Электронный ресурс] // Гарант. Информационно-правовой портал. – [Введ. 1994-01-01]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 14.10.2012 г.).

223. **ОК 009-2003**. Общероссийский классификатор специальностей по образованию [Электронный ресурс]. // Правовые ресурсы. КонсультантПлюс. – [Введ. 2003-07-01]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW;n=115605;p=0>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 14.10.2012 г.).

224. **ОК 010-93**. Общероссийский классификатор занятий (ОКЗ) [Электронный ресурс]. – [Введ. 1995-01-01]. – Режим доступа : <http://magister.msk.ru/library/economic/work/ok010.txt>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 10.09.2012 г.).

225. **ОК 016-94**. Общероссийский классификатор профессий рабочих, должностей служащих и тарифных разрядов (ОКПДТР) [Электронный ресурс]. – [Введ. 1996-01-01]. – Режим доступа : <http://magister.msk.ru/library/economic/work/okpdtr.txt>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 20.10.2012 г.).

226. **ОК 023-95**. Общероссийский классификатор начального профессионального образования (ОКНПО) [Электронный ресурс]. – [Введ. 1996-07-01]. – Режим доступа : http://www.pntd.ru/ok/ok_023-95.php – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 30.09.2012 г.).

227. **ОК 029-2007**. Общероссийский классификатор видов экономической деятельности (ОКВЭД) [Электронный ресурс]. – [Введ. с 2008-01-01 до 2011-01-01]. – Режим доступа : http://mvf.klerk.ru/rass/r279_12.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 29.08.2012 г.).

228. **ОКВЭД ОК 029-2001**. Общероссийский классификатор видов экономической деятельности [Электронный ресурс] // Общероссийские классификаторы. – [Введ. 2003-01-01]. – Режим доступа : <http://lupe.ru/index.php?option=content&task=view&id=32>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 16.10.2012 г.).

229. **ОКОНХ 1 75 018**. Общесоюзный классификатор „Отрасли народного хозяйства” [Электронный ресурс]. – [Введ. 1976-01-01]. – Режим доступа : <http://standards.narod.ru/ok/okonh.htm> – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 25.09.2012 г.).

230. **ОКРБ** 005-2001. Общегосударственный классификатор Республики Беларусь : Виды экономической деятельности : Віды эканамічнай дзейнасці. – [Введ. 2002-03-01]. – Мн. : Госстандарт, 2001. – 288 с. – (Издание официальное).

231. **ОКРБ** 005-2006. Общегосударственный классификатор Республики Беларусь : Виды экономической деятельности : Віды эканамічнай дзейнасці. – [Введ. 2007-04-01]. – Мн. : Госстандарт, 2007. – 240 с. – (Издание официальное).

232. **ОКРБ** 005-2011. Общегосударственный классификатор Республики Беларусь : Виды экономической деятельности : Віды эканамічнай дзейнасці. – [Введ. 2013-01-01]. – Мн. : Госстандарт, 2011. – 355 с. – (Издание официальное).

233. **ОКРБ** 005-96. Общегосударственный классификатор Республики Беларусь : Виды экономической деятельности : Віды эканамічнай дзейнасці. – [Введ. 1998-01-01]. – Мн. : Госстандарт, 1997. – 280 с. – (Издание официальное).

234. **ОКРБ** 006-2009. Общегосударственный классификатор Республики Беларусь : Профессии рабочих и должности служащих [Электронный ресурс]. – [Введ. 2010-01-01]. – Режим доступа : <http://www.info.alibi.by/index.php?newsid=4882>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 13.10.2012 г.).

235. **ОКРБ** 006-96. Общегосударственный классификатор Республики Беларусь : Профессии рабочих и должности служащих [Электронный ресурс] : – [Введ. 1997-01-01]. – Режим доступа : <http://www.otb.by/documents/summary/5—/17—006-96>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 17.10.2012 г.).

236. **ОКРБ** 011-2009. Общегосударственный классификатор Республики Беларусь : Специальности и квалификации. – [Введ. 2009-07-01]. – Мн. : Госстандарт, 2009. – 767 с. – (Издание официальное).

237. **ОКРБ** 014-2007. Общегосударственный классификатор Республики Беларусь : Занятия. – [Введ. 2007-12-01]. – Мн. : Госстандарт, 2007. – 276 с. – (Издание официальное).

238. **ОКСО** – 100000. Сфера обслуживания [Электронный ресурс] // Общероссийский классификатор специальностей по образованию (в ред. Изменения №1/2005 ОКСО) / утв. Ростезрегулиро-

ванием. – Режим доступа : <http://www.klassifikators.ru/okso/100000>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 23.09.2012 г.).

239. **Оливера К. Э.** К теории сравнительной педагогики / Карлос Э. Оливера // Перспективы. Вопросы образования. – 1989. – № 2 (66). – С. 15 – 30.

240. **Олійник Я. Б.** Теоретичні основи туризмології : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів // Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 316 с.

241. **Освітньо-кваліфікаційна** характеристика та Освітньо-професійна програма підготовки молодшого спеціаліста напряму підготовки 0504 „Туризм” зі спеціальності 5.050403 „Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах”. – К. : Вид-во „КУТЕП”, 2004. – 97 с.

242. **Освітньо-професійні** програми підготовки бакалавра, спеціаліста, магістра галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” : Вимоги до спеціалізованих лабораторій та кабінетів. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2012. – 6 с.

243. **ОСРБ 1-89 01 01-2008.** Образовательный стандарт Республики Беларусь. Высшее образование. Первая ступень. Специальность 1-89 01 01 „Туризм и гостеприимство”. Квалификация „Специалист в сфере туризма и гостеприимства” / М-во образования Республики Беларусь. – Издан. офиц. – Мн. : [Б.и.], 2008. – 28 с.

244. **ОСРБ 1-89 02 01-01-2008.** Образовательный стандарт Республики Беларусь. Высшее образование. Первая ступень. Специальность 1-89 02 01 „Спортивно-туристская деятельность (по направлениям)”. Направление специальности 1-89 02 01-02 „Спортивно-туристская деятельность (менеджмент в туризме)”. Квалификация „Менеджер по туризму. Преподаватель физической культуры» / М-во образования Республики Беларусь. – Издан. офиц. – Мн. : [Б.и.], 2008. – 28 с.

245. **ОСРБ 1-89 02 01-01-2008.** Образовательный стандарт Республики Беларусь. Высшее образование. Первая ступень. Специальность 1-89 02 01 „Спортивно-туристская деятельность (по направлениям)”. Направление специальности 1-89 02 01-01 „Спортивно-туристская деятельность (спортивный и рекреацион-

ный туризм)”. Квалификация „Инструктор-методист по туризму. Преподаватель физической культуры” / М-во образования Республики Беларусь. – Издан. офиц. – Мн. : [Б.и.], 2008. – 29 с.

246. **ОСРБ 1-89 02 02-2008.** Образовательный стандарт Республики Беларусь. Высшее образование. Первая ступень. Специальность 1-89 02 02 „Туризм и природопользование”. Квалификация „Специалист по туризму и природопользованию” / М-во образования Республики Беларусь. – Издан. офиц. – Мн. : [Б.и.], 2008. – 24 с.

247. **Охраменко А. А.** Содержание и методы подготовки специалистов гостеприимства для туристской сферы в условиях региона : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Охраменко Анна Александровна. – М., 2002. – 237 с.

248. **Охраменко С. А.** Подготовка специалистов сферы гостеприимства в условиях дополнительного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Охраменко Сергей Александрович. – Москва, 2002. – 317 с.

249. **Пазенок В. С.** Туризмолoгiя: методoлoгiя, фoрмування теоретичних засад / В. С. Пазенок // Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія : матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 20 жовт. 1999р.). – К. : КІТЕП, 1999. – С. 9 – 11.

250. **Пазенок В. С.** Філософія та праксеологія туризму / Віктор Сергійович Пазенок // Практиологія туризму: тези загальнокафедральної теми. – К. : КУТЕП, 2009. – С. 3 – 29.

251. **Пазенок В. С.** Філософія туризму: навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко. – К. : Кондор, 2004. – 268 с.

252. **Партнерские** отношения. Киевский университет туризма, экономики и права [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kutep.ua/ru/international-contacts/partners-relations>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 23.10.2012 г.).

253. **Педагогическая** энциклопедия : в 4-х т. / [Гл. ред. И. А. Каиров и др.]. – М. : Изд-во „Советская энциклопедия”, 1966. – Т. 3. – 880 с.

254. **Педагогический** словарь : в 2-х т. / [Ред. : Г. М. Воловникова, Л. И. Генсировская]. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – Т. 2. – 766 с.

255. **Перро С.** Необхiднiсть „туризмoлoгiї” / Серж Перро, Жан Мiшель Оернер // Науковi записки КІТЕП / Щорiчник. – К. : Укр. Центр духов. к-ри, 2001. – Вип. I. – С. 73 – 78.

256. **Подготовка** туристических кадров [Электронный ресурс] // Информационно-аналитический ресурс о системе высшего образования. – Режим доступа : <http://edubelarus.info/index.php?newsid=78>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 20.09.2012 г.).

257. **Полевая М. В.** Анализ современного состояния подготовки кадров для индустрии туризма / М. В. Полевая // Вестник Российского государственного торгово-экономического университета (РГТЭУ). – 2010. – № 7 – 8. – С. 97 – 103.

258. **Полевая М. В.** Современные проблемы и задачи по совершенствованию системы подготовки кадров индустрии туризма / М. В. Полевая // Транспортное дело России. – 2009. – № 10. – С. 101 – 103.

259. **Попков В. А.** Теория и практика высшего профессионального образования: Учеб. пособие для системы дополнительного педагогического образования / В. А. Попков, А. В. Коржуев. – М. : Академический Проект. – 2004. – 432 с. – („Классический университетский ученик”).

260. **Популярный** словарь иностранных слов / [под. ред. Т. Н. Гурьевой]. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 799 с.

261. **Про вищу освіту** (Редакція станом на 05.12.2012 р.) [Електронний ресурс] : Закон Верховної Ради України від 17.01.2002 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 10.09.2012 р.).

262. **Про внесення змін до Закону України „Про туризм”** : Закон Верховної Ради України від 18.11.2003 р. № 1282-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13. – с. 180.

263. **Про затвердження** Випуску 1 „Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності” Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2004 № 336. – Режим доступу : http://khakov-ohrana.narod.ru/normativnaya_baza_ohrannoi_deyatelnosti/nakaz_mnprats_29122004_n_336. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 08.10.2012 р.).

264. **Про затвердження** Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки (Редакція станом на 25.05.2006 р.) [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня

2002 р. № 583. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/583-2002-%D0%BF>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 20.10.2012 р.).

265. **Про затвердження** змін до Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства освіти України від 28.04.02 р. № 241. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0816-05>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 25.09.2012 р.).

266. **Про затвердження** Ліцензійних умов провадження тур операторської та турагентської діяльності [Електронний ресурс] : Наказ Держкомпідприємництва та Міністерства культури і туризму України від 11.09.2007 г. № 111/55 та зареєстрованих в Мініюсті України 28.09.2007 за № 1123/14390. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1123-07>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 07.10.2012 р.).

267. **Про затвердження** складових галузевих стандартів вищої освіти з напрямку 0504 „Туризм” [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки України від 14 червня 2004 року № 476. – Режим доступу : <http://touregion.od.ua/uploaded/act/prikazi/476.html>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 21.10.2012 р.).

268. **Про освіту** (Редакція від 05.12.2012) [Електронний ресурс] : Закон Верховної Ради України від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 30.10.2012 р.).

269. **Про основні** завдання вищих навчальних закладів України на 2007/2008 н. р. : Постанова Міністерства освіти і науки України від 3 липня 2006 р. № 4.2-17/1450 // Вища школа. – 2007. – № 3. – С. 99 – 116.

270. **Про перелік** напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 1997 р. № 507 (507-97-п). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=507-97-%EF>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення: 20.09.2012 р.).

271. **Про перелік** напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року № 1719 // Вища школа. – 2007. – № 2. – С. 60 – 66.

272. **Про порядок** введення в дію переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра : наказ Міністерства освіти і науки України від 27 січня 2007 р. № 58 // Вища школа. – 2007. – № 2. – С. 67 – 120.

273. **Про Програму** розвитку туризму в Україні до 2005 р. [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 702. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=702-97-%EF>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 18.09.2012 р.).

274. **Про туризм** (Редакція від 04.11.2012 р.) [Електронний ресурс] : Закон Верховної Ради України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 30.12.2012 р.).

275. **Проблеми** кадрів для гостиничного хазяйства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.otel-e.com/ru/article/stat/31/775>. – Загл. с екрана. – (Дата обращения : 15.10.2012 г.).

276. **Проблеми** с подготовкой кадров для индустрии туризма RATA-news [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourexpi.com/ru-intl/news.html~nid=42805>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 12.10.2012 г.).

277. **Програми** нормативних навчальних дисциплін підготовки бакалавра напряму 6.140103 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування”. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2010. – 263 с.

278. **Програми** нормативних навчальних дисциплін підготовки магістрів за спеціальністю 8.14010301 „Туризмознавство (за видами)” напряму підготовки 8.14010301 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування”. – К. : ЦІНМВ КНТЕУ, 2010. – 35 с.

279. **Програми** нормативних навчальних дисциплін підготовки спеціаліста за спеціальністю 7.14010301 „Туризмознавство (за

видами)» наряду подготовки 7.14010301 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування”. – К. : ЦПНМВ КНТЕУ, 2010. – 29 с.

280. **Прокопцов В. И.** Наука об образовании [Электронный ресурс] / В. И. Прокопцов. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-382477.html?page=12>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 15.10.2012 г.).

281. **Профессиональное** туристское образование в контексте формирования образовательных стандартов / под ред. А. А. Федуллина. – М. : КНОРУС, 2008. – 192 с.

282. **Прохина Е. Ю.** О проблемах развития внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации / Е. Ю. Прохина // Туризм: подготовка кадров, проблемы и перспективы развития : тезисы докладов Всерос. науч.-практ. конф. – М., 2001. – С. 98 – 100.

283. **Пруль Р.** Рейтинги та ранжирування у вищій освіті: досвід застосування порівняльного аналізу / Ролан Пруль // Вища школа. – 2009. – № 12. – С. 71 – 83.

284. **Путрик Ю. С.** Развитие системы образования и научного обеспечения в сфере туризма / Ю. С. Путрик, П. И. Караневский [Электронный ресурс] // Образование в области сервиса и туризма : сборник статей, посвященный 20-летию УМО РФ по образованию в области сервиса и туризма. – М. : ИЦ „Маска”, 2008. – Режим доступа : <http://www.intacadem.ru/statji>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 17.10.2012 г.).

285. **Рубанова И. М.** Маркетинговые исследования качества подготовки специалистов в области туризма / И. М. Рубанова // Технико-технологические проблемы сервиса. – 2009. – № 3 (9). – С. 95 – 105.

286. **Рябова И. А.** Актуальные проблемы управления подготовкой кадров для индустрии туризма [Электронный ресурс] / И. А. Рябова, Ю. О. Карягин // Все о туризме. Туристическая библиотека. – Режим доступа : http://tourlib.net/statji_tourism/ryabova.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 19.10.2012 г.).

287. **Сакун Л. В.** Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира [Электронный ресурс] / Л. В. Сакун // Все о туризме. Туристическая библиотека. – Режим доступа : http://tourlib.net/books_tourism/sakun11.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 16.10.2012 г.).

288. **Сакун Л. В.** Туристические агентства : пособие / Л. В. Сакун, Д. В. Ивончик, В. К. Нестерович. – Мн. : БГУФК, 2009. – 75 с.

289. **Сахарчук Е. С.** Особенности российской и швейцарской систем подготовки кадров для сферы туризма: различный опыт в контексте развития многоуровневого туристического образования / Елена Сергеевна Сахарчук // Сервис plus. – 2010. – № 3. – С. 111 – 116.

290. **Сахарчук Е. С.** Современные механизмы обеспечения туризма квалифицированными кадрами (опыт социального партнерства в ФРГ и РФ) / Е. С. Сахарчук // Сервис plus. – 2010. – № 4. – С. 90 – 99.

291. **Сбруєва А. А.** Порівняльна педагогіка : навч. посіб. / А. А. Сбруєва. – Суми : Ред.-вид. відділ СДПУ, 1999. – 300 с.

292. **Севастьянов Г. В.** Педагогические аспекты правового обеспечения профессионального туристского образования (на примере Свердловской области) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Севастьянов Геннадий Валентинович. – М., 2000. – 137 с.

293. **Семантический словарь** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.ru>; – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 09.10.2012 г.).

294. **Серьогін О. Ю.** Правове регулювання міжнародних туристичних відносин: дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Серьогін Олександр Юрійович. – К., 2002. – 202 с.

295. **Сесёлкин А. И.** Диверсификация профессионального туристского образования : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Сесёлкин Алексей Иванович. – М., 2004 – 355 с.

296. **Сеселкин А. И.** Модель инноваций в системе профессионального туристского образования (опыт РМАТ) / А. И. Сеселкин / Вестник РМАТ. – 2011. – № 1. – С. 111 – 118.

297. **Сеселкин А. И.** Перспективы развития многопрофильной системы профессионального туристского образования в России / А. И. Сеселкин // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2002. – № 1. – С. 221 – 223. – (Серия „Экономика и финансы“).

298. **Скорректирован** Общегосударственный классификатор Республики Беларусь „Профессии рабочих и должности служащих”

[Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://otdelkadrov.by/news/show/9010/>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 16.10.2012 г.).

299. **Сокол Т. Г.** Основы туристической деятельности : Підручник / Т. Г. Сокол. – К. : Грамота, 2006. – 264 с.

300. **Сокол Т. Г.** Педагогические аспекты создания модели специалиста туристического менеджмента та науково-методического обеспечения его подготовки [Электронный ресурс] / Т. Г. Сокол // Все о туризме. Туристическая библиотека. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_ukr/sokol.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 13.10.2012 г.).

301. **Сокол Т. Г.** Педагогические условия навчально-методического обеспечения профессиональной подготовки менеджеров туристической индустрии : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Сокол Татьяна Георгиевна. – К., 2012. – 315 с.

302. **Сорокина Г.О.** Теория и практика формирования профессиональной готовности будущих специалистов в области туризма до экологического воспитания учащихся : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Сорокина Галина Александровна. – Луганск, 2011. – 621 с.

303. **Социальное** партнерство в сфере профессионального туристского образования // Вестник РМАТ. – 2011. – № 2. – С. 87 – 91.

304. **Сравнительная** педагогика [Электронный ресурс] // Педагогическая энциклопедия. – Режим доступа : <http://www.otrok.ru/teach/enc/txt/18/page119.html>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 19.10.2012 г.).

305. **Стратегия** развития туризма в Российской Федерации на период до 2015 года [Электронный ресурс] // Об утверждении Стратегии развития туризма в Российской Федерации на период до 2015 года : Приказ Ростуризма от 06.05.2008 г. № 51. – Режим доступа : <http://www.avtotravel.com/tabid/65/aft/27814/Default.aspx>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 13.10.2012 г.).

306. **Стрижкова Т. В.** Разработка плана развития трудовых ресурсов в индустрии туризма / Т. В. Стрижкова // Сервис в России и за рубежом. – 2009. – № 4. – С. 184 – 190.

307. **Субботина Е. В.** Возможности применения ФГОС ВПО по направлению «Туризм» для подготовки специалистов в сфере гостеприимства / Елена Викторовна Субботина // Состояние и пер-

спективы развития сервиса : образование, управление, технологии : материалы Всерос. науч.-техн. конф. (Самара, 31 октября 2008 г.). – Самара : Самарское отд-ние Литфонда, 2008. – 301 с.

308. **Субботина Е. В.** К вопросу формирования государственных требований к качеству подготовки специалистов для сферы туризма / Елена Викторовна Субботина // Вестник ТГУ. – 2010. – Выпуск 6 (86). – С. 59 – 64.

309. **Субботина Е. В.** Опыт разработки и проблемы реализации ФГОС ВПО по направлению „Туризм” / Елена Викторовна Субботина // Образование в высшей школе: современные тенденции, проблемы и перспективы развития: сб. науч. ст. Всерос. науч.-метод. конф. (Уфа, 11 дек. 2007 г.) – Уфа : Уфимская госакад. экономики и сервиса, 2007. – Ч. 1. – С. 13 – 23.

310. **Субботина Е. В.** Особенности содержания ФГОС ВПО по направлению подготовки „Туризм” / Елена Викторовна Субботина // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2007. – № 2. – С. 60 – 66.

311. **Субботина Е. В.** Перспективы развития системы внешней гарантии качества образования в условиях перехода к двухуровневой системе туристического образования / Елена Викторовна Субботина // Наука и школа. – 2010. – № 3. – С. 5 – 8.

312. **Тагунова И.** Новый тип коммуникации в современном образовании как теоретико-методологическое основание изменения познавательной установки в сравнительной педагогике / И. Тагунова // Новое в психолого-педагогических исследованиях. – 2011. – № 3 (23). – С. 103 – 111.

313. **Титова Е. А.** Туристское образование в России: проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / Е. А. Титова // Все о туризме Туристическая библиотека. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/titova2.htm. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 23.10.2012 г.).

314. **Тихомиров Ю. А.** Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 436 с.

315. **Толковый** словарь туристских терминов : Туризм. Туристская индустрия. Туристский бизнес / [Авт.-сост. И. В. Зорин, В. А. Квартальнов]. – М.-Афины : Infogroup, 1994. – 407 с.

316. **Туризм** и гостиничное хозяйство: учеб. пособ. – М. : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д. : МарТ, 2003. – 352 с.

317. **Туризм** и отраслевые системы : Учебн. для студентов вузов турист. профиля / [И. В. Зорин, А. И. Зорин, Т. А. Ирисова и др.] ; Редкол. : В. А. Квартальнов (гл. ред.). – М. : Финансы и статистика, 2001. – 270 с.

318. **Туризм** как вид деятельности : Учебн. для студентов вузов турист. профиля / [И. В. Зорин, Т. П. Каверина, В. А. Квартальнов и др.]. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 286 с.

319. **Туризмолoгiя** (теорiя туризму): навч.-метод. посiб. зi спецкурсу / [авт.-уклад.: В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, О. А. Кручек, І. М. Мiнiч]. – К. : КУТЕП, 2010. – 70 с.

320. **Туристский** терминологический словарь / [Авт.-сост. : И. В. Зорин, В. А. Квартальнов]. – М. : Сов. спорт, 1999. – 662 с.

321. **Уемов А. И.** Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М. : „Мысль”, 1978. – 272 с.

322. **Устименко В.Т.** Подготовка менеджеров в структуре профессионального туристского образования // Профессиональное туристское образование : сборник материалов науч.-практ. конф. [„Форум. Туризм: интеграция в социально-экономическое и культурное развитие региона”], (Москва, 19-21 декаб. 2007 г.). М. : [б.и.]. – С. 7 – 28.

323. **ФГОС ВПО 034600_2011.** Федеральный государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению подготовки 034600 „Рекреация и спортивно-оздоровительный туризм” (квалификация (степень) бакалавр) / М-во образования и науки Российской Федерации. – [Утвержден 2011-01-24]. – М. : Изд-во стандартов, 2011. – 29 с.

324. **ФГОС СПО 100401_2010.** Федеральный государственный образовательный стандарт среднего профессионального образования по специальности 100401 „Туризм” / М-во образования и науки Российской Федерации. – [Утвержден 2010-04-02]. – М. : Изд-во стандартов, 2010. – 63 с.

325. **Федорченко В. К.** Історiя туризму в Україні : навч. посiб. / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.

326. **Федорченко В. К.** Підготовка кадрiв туризму в Україні : досвiд навчально-науково-виробничого комплексу [Електронний

ресурс] // Педагогіка туризму / [Федорченко В. К., Фоменко Н. А., Скрипник М. І., Цехмістрова Г. С.]. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_ukr/pedtur6.htm. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 07.10.2012 р.).

327. **Федорченко В. К.** Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Федорченко Володимир Кирилович. – К., 2005. – 872 с.

328. **Федорченко В. К.** Туризмологія : до проблеми осмислення теоретико-методичних засад туризму / В. К. Федорченко // Туризмологія: концепції та термінологічно-понятійний апарат: матер. VII-х аспірант. читань (Київ, 2005 р.). – К. : КУТЕП, 2006. – С. 3 – 12.

329. **Федулин А. А.** Инвестиции в человеческий капитал – путь развития профессионального образования в сфере сервиса и туризма / А. А. Федулин // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2008. – № 4. С. 79 – 82.

330. **Федулин А. А.** Компетентностный подход к содержанию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования для образовательных программ в области сервиса : монография / А. А. Федулин, Т. Н. Ананьева [и др.]. – М. : ФГОУВПО „РГУТиС”, 2007. – 346 с.

331. **Федулин А. А.** Подготовка кадров для туризма: проблемы и задачи [Электронный ресурс] / Александр Федулин // БЮДЖЕТ.RU. – Режим доступа : <http://bujet.ru/article/55618.php>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения : 19.10.2012 г.).

332. **Федулин А. А.** Современное состояние и приоритетные направления развития туризма и туристического образования в России / А. Федулин // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2009. – № 4. – С. 70 – 75.

333. **Федулин А. А.** Стратегия и структура подготовки кадров для сферы бытового обслуживания населения – взгляд работодателей / А. А. Федулин, Т. Н. Ананьева [и др.] // Сервис plus. – 2008. – № 3. – С. 95 – 104.

334. **Федулин А. А.** Философия и экономика туризма / А. А. Федулин, А. В. Белов // Туризм : подготовка кадров, проблемы и перспективы развития : тезисы докладов III Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 26-27 марта 2001г.). – М. : МГУС, 2001. – С. 138 – 140.

335. **Федулин А. А.** Формирование подготовки по направлению „Туризм” с учетом потребностей туристской индустрии / А. А. Федулин, Е. В. Субботина // Туризм и рекреация : фундаментальные и прикладные исследования : труды III Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 24-25 апр. 2008г.) / МГУ им. М. В. Ломоносова, геогр. ф-т. – М. : АНО „Диалог культур”, 2008. – С. 4 – 18.

336. **Филатов А. В.** Методика профессиональной подготовки специалистов для сферы гостеприимства на базе учебно-производственных комплексов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Филатов Алексей Вячеславович. – М., 2001. – 166 с.

337. **Философский** словарь / под ред. М. М. Розенталя. – М. : Наука, 1985. – 675 с.

338. **Философский** энциклопедический словарь / [под ред. Л.Ф. Ильичева и др.]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

339. **Философский** энциклопедический словарь. Ї – М. : Сов. энциклопедия, 1989. Ї 815 с.

340. **Фоменко Н. А.** Информатизація вищої туристської освіти / Н. А. Фоменко // Проблеми освіти : Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2009. – Вип. 60. – С. 7 – 17.

341. **Фоменко Н. А.** Информатизація вищої туристської освіти / Н. А. Фоменко // Наукові записки КУТЕП : збірник наук. праць. – Вип. 5. – К. : КУТЕП, 2008. – С. 25 – 50. – (Серія „Теорія і методика проф. освіти”).

342. **Фоменко Н. А.** Методологічні засади формування стандартів туристської освіти / Н. А. Фоменко // Педагогіка туризму / [Федорченко В. К., Фоменко Н. А., Скрипник М. І., Цехмістрова Г. С.]. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_ukr/pedtur6.htm. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 07.10.2012 р.).

343. **Фоменко Н. А.** Стандартизація професійної освіти як наукова система / Н. А. Фоменко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб.. – 2010. – Вип. 61. – С. 61 – 67.

344. **Фоменко Н. А.** Теоретико-методичні засади формування стандартів освіти у сфері туризму: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Фоменко Надія Андріївна. – К., 2012. – 845 с.

345. **Фоменко Н. А.** Теоретичні основи стандартизації профес-

ійної освіти / Н. А. Фоменко // Проблеми освіти : Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2009. – Вип. 61. – С. 156 – 164.

346. **Хмілярчук Н. С.** Педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Хмілярчук Наталія Семенівна. – Вінниця, 2007. – 270 с.

347. **Цехмістрова Г. С.** Підготовка працівників сфери туризму на шляху Європейської інтеграції / Г. С. Цехмістрова // Нові технології навчання : наук.-метод. зб.. – 2009. – Вип. 52. – С. 84 – 87

348. **Чорна Л. В.** Передумови становлення та тенденції розвитку туристичної освіти в США / Любов Чорна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 10. – С. 128 – 133.

349. **Шпилько С. П.** Теория и практика классификации видов туризма / С. П. Шпилько // Подготовка специалистов для индустрии туризма : опыт, проблемы, перспективы : материалы ежегод. межвуз. науч. семинара (Иркутск, 16 нояб. 2006 г.). – Иркутск: Иркут. ун-т, 2006. – С. 30 – 42.

350. **Шпилько С. П.** Экономические аспекты профессионального туристского образования / С. П. Шпилько // Вестник РМАТ. – 2011. – № 1. – С. 39 – 46.

351. **Щука Г. П.** Аналіз та оцінка досвіду підготовки кадрів спортивного туризму в Республіці Білорусь / Г. П. Щука // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 15 (250). – С. 186 – 195.

352. **Щука Г. П.** Генезис змісту підготовки фахівців зі спеціальності „Соціально-культурний сервіс та туризм” (туристська освіта в Російській Федерації) / Г. П. Щука // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. – 2012. – Вип. 11 (202). – С. 52 – 58.

353. **Щука Г. П.** До питання про підготовку фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму / Г. П. Щука // Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Львів, 16-17 лютого 2012 р.). – Львів : ЛДУФК, 2012. – С. 322 – 324.

354. **Щука Г. П.** Історія становлення та розвитку професійної туристської освіти в Російській Федерації / Г. П. Щука // Гуманіза-

ція навчально-виховного процесу : збірник наукових праць / [За аг. ред.. проф. В. І. Сипченка]. – Вип. LIX. Слов'янськ : СДПУ, 2012. – С. 181 – 189.

355. **Щука Г. П.** Компетентнісний підхід до змісту туристської освіти: досвід Росії / Г. П. Щука // Наукові записки : [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2011. – Випуск LXXXVIII (98). – С. 232 – 240.

356. **Щука Г. П.** Критерії визначення спеціальностей та спеціалізацій в туристській освіті / Г. П. Щука // Географія і туризм: національний та міжнародний досвід / Матеріали VI міжнародної наукової конференції (Львів-Розлуч, 5-7 жовтня 2012 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – С. 424 – 428.

357. **Щука Г. П.** Методологічні основи порівняльно-педагогічних досліджень / Г. П. Щука // Науковий вісник Донбасу [Електронне видання]. – 2012. – № 3. – Режим доступу: http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN18/index.htm. – (Дата звернення 2.10.2012 р.).

358. **Щука Г. П.** Науково-педагогічний потенціал кафедр туризму: стан кадрового забезпечення процесу підготовки фахівців сфери туризму / Г. П. Щука // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3 : Мат-ли міжнарод. наук. конф. [„Туризм і розвиток регіону”], (Івано-Франківськ – Яремче, 19 – 21 жовтня 2011 р.). – Івано-Франківськ : „Фоліант”, 2011. – С. 539 – 545.

359. **Щука Г. П.** Оптимізація процесу підготовки кадрів у спортивному туризмі / Г. П. Щука // Туризм і краєзнавство: збірник науков. праць. – Додаток до Гуманітарного вісника ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький, ПП „СКД”, 2012. – С. 469 – 474.

360. **Щука Г. П.** Підготовка фахівців сфери туризму : проблеми кадрового забезпечення / Г. П. Щука // Наука і освіта. – 2011. – № 4. – С. 483 – 486.

361. **Щука Г. П.** Підготовка кадрів с вищим образованием для підприємств сфери туризму в России, Украине и Белоруссии /

Г. П. Щука // Развитие туризма на юге России : Материалы междунар. науч.-практич. конф. студентов, аспирантов, специалистов и преподавателей, (Шахты, 22-24 сентября 2011 г.) / редкол.: Т. В. Шевцова [и др.]. – Шахты : ФГБОУ ВПО „ЮРГУЭС”, 2012. – С. 17 – 23.

362. **Щука Г. П.** Реалізація принципу неперервності в процесі підготовки фахівців сфери туризму / Г. П. Щука // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Вип. LVI. Слов'янськ : СДПУ, 2011. – С. 181 – 190.

363. **Щука Г. П.** Система професійної туристичної освіти Республіки Білорусь / Г. П. Щука // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 577. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 196 – 205.

364. **Щука Г. П.** Специфіка формування змісту професійної підготовки фахівця сфери туризму / Г. П. Щука // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна / [редкол.: П. С. Атаманчук (голова, наук. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 17. – С. 189 – 192.

365. **Щука Г. П.** Специальність „Соціально-культурний сервіс та туризм” як складова системи туристської освіти Російської Федерації / Г. П. Щука // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Педагогічні науки. – 2012. – № 1 (17). – С. 142 – 147.

366. **Щука Г. П.** Сучасна система підготовки професійних кадрів спортивно-оздоровчого туризму в Російській Федерації / Г. П. Щука // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 4 (239). – С. 115 – 123.

367. **Щука Г. П.** Тенденції розвитку професійної туристської освіти в Україні / Г. П. Щука // Туризм та зближення культур : Матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 03 листопада, 2011 р.). / Редкол. : Федорченко В. К. (голова). – Част. II. – К. : КУТЕП, 2012. – С. 24 – 27.

368. **Щука Г. П.** Формування змісту освіти майбутніх фахівців сфери туризму: дотримання критеріїв відбору навчального матеріалу / Г. П. Щука // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 20 (231). – С. 185 – 194.

369. **Щука Г. П.** Формування системи туристської освіти в Росії: 1990-ті роки / Г. П. Щука // Науковий вісник Донбасу [Електронне видання]. – 2011. – № 3. – Режим доступу : http://almamater.lnpu.edu.ua/magazines/elect_v/NN15/11sgpddr.pdf. – (Дата звернення 12.10.2012 р.).

370. **Элиарова Т. С.** Содержание и организация профессиональной подготовки специалистов для предприятия сферы гостеприимства : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Элиарова Татьяна Семёновна. – М., 2001. – 187 с.

371. **Юдин Э.** Системный подход и принцип деятельности : Методологические проблемы современной науки : монография / Сост. А. П. Огурцов, Б. Г. Юдин. – М. : Издательство „Наука”, 1978. – 441 с.

372. **Яковенко Г. В.** Технологии подготовки специалистов туристского и курортного бизнеса / Г. Яковенко. – Сочи: РИО СГУ-ТикД; СППО, 1997. – 215 с.

373. **Яковенко Г.** Наша миссия – подготовка профессионалов туризма / Г. Яковенко, Г. Романова // Высшее образование в России. – 2005. – № 10. – С. 62 – 68.

374. **Jedrzejczyk I.** Nowoczesny biznes turystyczny. Ekostrategie w zarządzaniu firma / Irena Jedrzejczyk. – Warszawa : PWN, 2001. – 236 p.

375. **ООН.** E/Conf. 47.7 [Електронний ресурс]. –1963. – 26 вересня. – Режим доступу : <http://www.bibliotekar.ru>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 12.10.2012 р.)

376. **Understanding** Tourism : Basic Glossary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://media.unwto.org>. – Заголовок з екрану. – (Дата звернення 02.10.2012 р.).

Щука Г. П. Система професійної освіти у сфері туризму в Російській Федерації, Україні та Республіці Білорусь. – Монографія.

У монографії професійну туристську освіту досліджено з погляду системного підходу, що дозволило охарактеризувати її як результат взаємодії професійного, туристського та освітнього просторів і виділити обов'язкові елементи її структури. З цієї позиції розглянуто можливість визначення спеціальностей та спеціалізацій у системі професійної туристської освіти, обґрунтовано необхідність виокремлення двох основних напрямів підготовки фахівців: для сфери туризму та для сфери гостинності.

У роботі простежено процес формування систем професійної освіти в туризмі в Україні, Республіці Білорусь та Російській Федерації, починаючи з аналізу підготовки фахівців сфери туризму в Радянському Союзі й визначення того спадку, який отримала кожна з республік на період проголошення незалежності. Синхронний аналіз становлення систем професійної туристської освіти в досліджуваних республіках дозволив установити основні чинники, які визначали успішність цього процесу. Значну увагу приділено принципам формування змісту професійної туристської освіти та його генезису. У роботі визначено загальні тенденції та національні особливості організації професійної освіти в туризмі в Україні, Росії, Білорусі, а також можливості використання досвіду цих держав у практиці вітчизняної туристської освіти.

Ключові слова: професійна туристська освіта, сфера туризму, фахівці сфери туризму, підготовка кадрів.

Щука Г. П. Система профессионального образования в сфере туризма в Российской Федерации, Украине и Республике Беларусь. – Монография.

В монографии профессиональное туристское образование исследуется с точки зрения системного подхода, что позволило охарактеризовать его как результат взаимодействия профессионального, туристского и образовательного пространств и выделить обязательные элементы его структуры. С этой позиции рассматривается возможность определения специальностей и специализаций в системе профессионального туристского образования, обосновывается необходимость выделения двух основных направлений подготовки специалистов: для сферы туризма и для сферы гостеприимства.

В работе прослеживается процесс формирования систем профессионального образования в туризме в Украине, Республике Беларусь и Российской Федерации, начиная с анализа подготовки специалистов сферы туризма в Советском союзе и определения того наследства, которое получила каждая из республик на период провозглашения независимости. Синхронный анализ становления систем профессионального туристского образования в исследуемых республиках позволил установить основные факторы, определяющие успешность этого процесса. Значительное внимание уделено принципам формирования содержания профессионального туристского образования и его генезиса. В работе определены общие тенденции и национальные особенности организации профессионального образования в туризме в Украине, России, Беларуси и возможности использования опыта этих государств в практике отечественного туристского образования.

Ключевые слова: профессиональное туристическое образование, сфера туризма, специалисты сферы туризма, подготовка кадров.

Shchuka G. P. The System of Professional Education in the Sphere of Tourism in the Russian Federation, Ukraine and the Republic of Belarus. – Monography.

This monograph investigates the professional tourism education from the point of view of the systematic approach, and this allows to characterize it as a result of the interaction between the professional, the tourist and the educational spaces and to highlight the essential elements of its structure. From this position the possibility of defining specialties and specializations in the system of professional tourist education is considered and the necessity of distinguishing two main directions of training specialists (that for the sphere of tourism and that for the sphere of hospitality) is justified.

This paper analyses the process of the formation of the systems of professional education in tourism in Ukraine, in the Republic of Belarus and in the Russian Federation, beginning with the analysis of training specialists in the sphere of tourism in the Soviet Union and the definition of the inheritance, that each of the republics has received by the period of the proclamation of independence. Simultaneous analysis of the formation of the systems of professional tourism education in the considered republics allowed to define the main factors that determine the efficiency of this process. A considerable attention is paid to the principles of the formation of the content of professional tourist education and its genesis. The paper defines general trends and national peculiarities of the organization of professional education in tourism in Ukraine, Russia, Belarus and the possibilities of using the experience of those states in the practice of the domestic tourism education.

Key words: professional tourism education, tourism, tourism specialists, staff training.

Наукове видання

ЩУКА Галина Петрівна

**СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
У СФЕРІ ТУРИЗМУ
В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ,
УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ**

Монографія

За редакцією автора
Комп'ютерне макетування – О. С. Дем'яшкіна
Коректор – В. В. Леснова

Здано до склад. 25.10.2012 р. Підп. до друку 25.11.2012 р.
Формат 80x64 ¹/₁₆. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 15,35. Наклад 500 прим. Зам. № 30.

Видавець

Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20
e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

Виготовлювач

ТОВ „Поліграфічний центр „Максим”
вул. Челюскінців, 16-а, м. Луганськ, 91011. Т/ф: 34-40-21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3036 від 17.12.2007 р.